NYUGAT

FŐSZERKESZTŐ: IGNOTUS
SZERKESZTŐK: BABITS MIHÁLY, GELLÉRT OSZKÁR, OSVÁT ERNŐ
FŐMUNKATÁRSAK: BIRÓ LAJOS, ELEK ARTÚR, FELEKY GÉZA, FENYŐ MIKSA, FÜST MIL
KARINTHY FRIGYES, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, KRÚDY GYULA, LACZKÓ GÉZA, LENGYEL MENYHÉ
MÓRICZ ZSIGMOND, NAGY LAJOS, NAGY ZOLTÁN, RÉVÉSZ BÉLA, SCHÖPFLIN ALAD
SZÉP ERNŐ, SZINI GYULA, TERSÁNSZKY J. JENŐ, TÓTH ÁRPÁD

TARTALOM:

FIGYELŐ:

SZERKESZTŐSÉG és KIADÓHIVATAL:
VI., Vilmos császár-út 51.
TELEFON: 63—50.

KÖNYVESBOLT és FIÓKKIADÓHIVA
VI., Andrássy-út 6.
TELEFON: 211—12.

XVIII. ÉVFOLYAM
:: 14—15. SZÁM ::
:: 1925. VIII. 1. ::

:: MEGJELENIK
A NYÁRI HÓNAPOKBA
:: HAVONTA

ELŐFIZETÉSI ÁR:

FREUD ÖNÉLETRAJZA

Fordította és utószóval kiséri: IGNOTUS

A psychoanalysis megalkotójának e magáról s munkájáról rajzolt képe a «Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen», herausgegeben von Prof. Dr. L. R. Grote, Verlag von Felix Meiner Leipzig 1925. című gyűjteményes munka negyedik kötetéből való, s szerző és kiadó szívességéből jelenhetik meg a Nyugatban. Utánnyomása még kivonatosan vagy egy-egy részletében is tilos.

I.

E gyűjteménynek nem egy munkatársa járulékát a vállalt feladat különös és nehéz voltán való elgondolkodással vezeti be. Én még azt is hozzátehetem, hogy az én feladatom annyival nehezebb, amennyiben olyasmiket, mint az itt követeltek, már ismételten közzétettem, s a tárgy természetéből következett, hogy ez írásaimban személyes szerepemről több szó esett, mint különben szokás vagy szükségesnek tetszik.

A psychoanalysis fejlődésének és tartalmának első leirását 1909-ben adtam, a Worcester, Mass., Clark-Universityn tartott öt felolvasásban, hová az intézet alapításának húsz esztendős ünnepére hivattam volt meg.[1] Csak nemrég engedtem annak a kisértésnek is, hogy egy amerikai gyűjteményhez ugyanily tartalmú dolgozattal járuljak, mert ez «A huszadik század kezdeteiről» szóló munka a psychoanalysis jelentőségét külön fejezet megadásával jelezte.[2]

E két tanulmány közé esik 1914-ből való «Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung» írásom,[3] melyben tulajdonképp mind a fontos bennefoglaltatik, mit ehelyütt kellene közreadnom. Mivel sem magamnak ellentmondanom nem szabad, sem magamat változatlan ismételni nem szeretném, meg kell próbálnom valahogy új arányban elegyítenem a szubjektiv és objektiv előadást, az életrajzi s a történelmi érdekességet.

1856 május 6-án születtem, Freiberg morva városkában, mely ma Csehszlovákiához tartozik. Szülőim zsidók voltak, magam is zsidó maradtam. Apai családomról azt vélem tudni, hogy sokáig élt volt a Rajna vidékén, Kölnben, a 14. vagy 15. században valamelyik zsidóüldözés elől keletre menekült, s a 19. század során Litvánián és Galicián keresztül Németausztriáig vándorolt vissza. Négyesztendős kisgyerek koromban kerültem

[1] Angolul az American Journal of Psychologyben jelent meg 1910, németül «Ueber Psychoanalyse» címen Bécsben, F. Deutickénél, 7. kiad. 1924.

[2] The eventful years. The twentieth Century in the making as told by many of its makers. Two volumes. London and New-York. The Encyclopaedia Britannica Company. Az én tanulmányom, Dr. A. A. Brill fordításában, a 2. kötet LXXIII-ik fejezetét teszi.

[3] Megjelent a Jahrbuch der Psychoanalyse VI. kötetében, s újabban 1924-ben külön lenyomatban.

Bécsbe, s az iskolákat mind itt jártam végig. A gymnáziumban hét esz=tendőn át első voltam, megkülönböztettek, alig vizsgáztattak. Bár igen szűkösen éltünk, apám mégis azt kívánta, hogy pályaválasztásban csak hajlandóságomat kövessem. Az orvosi állás vagy foglalkozás iránt ez ifjú éveimben különösebb vonzódást nem éreztem, aminthogy később sem. De bizonyos tudhatnék mozgott bennem, mely azonban inkább emberi viszonylatokra vonatkozott, semmint természeti adottságokra, s a meg=figyelés értéket sem ismerte még, mint a főeszközét, amivel ki lehet elégíteni. Mindazonáltal Darwinnak akkor aktuálissá lett tanítása hatal=masan megragadott, mert a világ megértéséhez rendkívüli segítséget igért, s emlékszem, hogy Goethének «A természet»=ről szóló szép írása, mit egy nép=szerű előadáson hallottam felolvasni, kevéssel az érettségi előtt eldöntötte bennem, hogy medikára iratkozzam.

Az egyetemen, hová 1873=ban vonultam be, elsőbb is néhány csa=lódás ért. Azt tették fel rólam, hogy kisebbrendűnek s nemzeten kívül=állónak érezzem magam, mivel zsidó vagyok. Az elsőt határozottan meg=tagadtam. Egyáltalában nem értettem meg, miért kellene származásomat, vagy, mint akkor kezdték mondogatni, fajtámat szégyellenem. A nemzettel való közösségről, melyet megtagadtak tőlem, különösebb sajnálkozás nélkül mondtam le. Azt tartottam, hogy ilyen besorozás nélkül is majd csak akad helyecske az emberiségen belül egy szorgalmas munkatárs számára. Későbbre fontosabb következésekkel jártak számomra ez egyetemi első benyomások, mert így korán beletanultam a sorsba, hogy ellenzéken álljak s a «kompakt többségtől» kiátkozottan. Jó iskola volt az ítélet független=ségéhez.

Ezenfelül az egyetemi években azt is kellett tapasztalnom, hogy tehetségeim sajátossága és szűkössége több tudományos ágban, melyre ifjú túlbuzgósággal vetettem volt magam, elállta előlem a sikert. Megismer=tem így a Mephistó intelmének igazságát:

Hiába kalandozni a tudományokban,
Kiki csak azt tanulja, amit meg tud tanulni.

Az Ernst Brücke physiologus laboratoriumában találtam végre nyug=ságot s teljes kielégülést, s megtaláltam a személyeket is, kiket tisztel=hessek s mintának vehessek. Brücke az idegrendszer szövettanából írt elém egy feladatot, melyet megelégedésére tudtam megoldani s önállóan tovább=vinni. Az intézetben 1876=tól kis megszakításokkal 1882=ig dolgoztam, s a legközelebbi asszisztensi helyre általában engem tartottak jelöltnek. A tulaj=donképeni orvosi szakmák, az egy psychiatrián kívül, nem vonzottak. Az orvosi tanulmányokat elég hanyagul folytattam, aminthogy csak 1881=ben, tehát eléggé elkésve promoveáltak az összes orvosi tudományok doktorává.

A fordulat 1882=ben következett el, mikor mindenekfelett tisztelt mesterem megkorrigálta apám nagylelkű könnyelműségét, amennyiben rossz anyagi helyzetem miatt igen lelkemre kötötte, hogy hagyjam el az elméleti pályát. Követtem tanácsát, kiváltam a physiologiai laboratoriumból s mint gyakornok léptem az Allgemeines Krankenhausba. Itt egy idő mulva másodorvossá léptettek elő (belgyógyászaton), s több osztályon szolgáltam, egy félévnél tovább Meynertnál, kinek munkássága s személye már mint deákot is megkapott.

Bizonyos értelemben mégis hű maradtam első munkásságom irányához. Brücke egyik legalacsonyabbrendű hal (Ammocoetes Petromyzon) hát=gerincét tette volt elém vizsgálatra, most pedig az ember központi ideg=rendszeréhez mentem át, melynek bonyolult szálazására a nemegyidejű velőhüvelyképződést illető Flechsig=féle leletek épp akkor vetettek világos=ságot. S hogy elejével pusztán s csakis a medulla oblongátát válasz=tottam tárgyamnak, az is kezdeteimnek volt továbbfolytatása. Erős ellen=tétben első egyetemi tanulmányaim kapkodó természetével, most mind erősebb hajlandóságom fejlett arra, hogy munkámat kizáróan és koncen=tráltan egy tárgyra vagy egy problémára vessem. E hajlandóság meg=maradt bennem s később egyoldalúságot vetettek emiatt szememre.

Most aztán éppoly szorgalmas munkás lettem az agyanatomiai intézetben, mint elébb a physiologusban. Oblongátabeli szálmenetekről s magszármazásokról szóló kis dolgozatok keletkeztek e kórházi esztendőben, s teszem Edinger előtt nem maradtak ismeretlenek. Egy nap Meynert, ki laboratóriumát megnyitotta előttem, már mikor nem is szolgáltam nála, azt ajánlotta, forduljak végkép az agybonctanhoz, ő megigéri, hogy átengedi nekem felolvasásait, mert már öregnek érzi magát az új metodusokra. Megijedtem a feladat nagyságától s nem fogadtam el; valahogy tán már akkor megérezhettem, hogy a geniális ember éppen nem jóakaróm.

Az agybonctan nyilván nem volt élelmesebb vállalkozás a physiolo=giánál. De az anyagiaknak is eleget tettem, mert elkezdtem tanulni az idegbetegségeket. Ezt a külön szakmát Bécsben akkor kevéssé űzték, anyaga a külömböző belgyógyászati osztályokon volt szétszórva, nem akadt jó alkalom, hogy kiképezzék magukat benne, s az embernek magának kellett a maga mesterének lenni. Nothnagel, kit az agylokalisátióról szóló könyve alapján röviddel azelőtt hívtak volt meg, szintén nem tette elébbre a neuropathologiát a belgyógyászat egyéb részterületeinél. De messziről fénylett a Charcot nagy neve; — így állapodtam meg a tervben, hogy itthon megszerzem az idegbetegségekből a docenturát, aztán további kiképzésre kimegyek Párisba.

Másodorvosi szolgálatom ekkor következő esztendeje során több kazuisztikus megfigyelést tettem közzé az idegrendszer szervi betegsé=geiről. Lassankint otthonos lettem e területen; olyan pontosan lokalizálni tudtam az oblongátán egy=egy fészkét, hogy a pathologus anatomusnak nem volt mit hozzátennie; én voltam Bécsben az első, ki egy esetet polyneuritis acuta diagnózissal küldtem boncolásra. Az autopsia meg=erősítette diagnozisaimat, s hírük hozzám csődítette az amerikai orvo=sokat, kiknek számára afféle pidgin=english nyelven olvastam fel osztá=lyom betegei felől. A neurosisokhoz egyáltalán nem értettem. Mikor egyszer hallgatóimnak egy fixirozott főfájásos neurotikust mint krónikus circumskript meningitis esetet mutattam be, jogos bírálattal fellázadtak ellenem s otthagytak, s ezzel vége szakadt időelőtt való tanító munkás=ságomnak. Mentségemre legyen mondva, hogy bécsi nagyobb tekintélyek is a neurastheniát mint agytumort szokták volt diagnostizálni.

1885 tavaszán megkaptam neuropathologiából a docenturát, histo=logus és klinikai munkáim alapján. Nemsokára, s Brücke meleg ajánla=tára, nagyobb utazási ösztöndíjat kaptam. Így utaztam ősszel Párisba.

Gyakornoknak léptem be a Salpêtrièrebe, de mint egy a sok idegen együtt=igyekvő közül nem tűntem fel túlságosan. Ám egy nap meghallottam, ahogy Charcot panaszkodott, hogy felolvasásainak német fordítója a háború óta nem hallat magáról. Szeretné, ha valaki vállalná «Újabb Felolvasásainak» német fordítását. Levélben ajánlkoztam; emlékszem, hogy levelemben olyasmit is írtam, hogy a francia nyelv körül csak «aphasie motrice»=ban szenvedek, nem pedig «aphasie sensorielle»=ben. Charcot elfogadott, bevont magánkörébe s ettől fogva teljes részem volt mindenben, mi klinikáján végbement.

Mialatt most ezeket írom, egyre érkeznek hozzám Franciaországból tanulmányok s ujságcikkek, mik mind azt tanusítják, hogy ott hevesen húzódzkodnak a psychoanalysis elfogadásától s csupa hamis állítással vannak tele a francia iskolához való viszonyomról. Teszem azt olvasom, hogy párisi tartózkodásomat a P. Janet tanításaival való megismerkedésre használtam fel, aztán zsákmányommal továbbálltam. Külön kiemelem hát, hogy a Janet nevet, mialatt a Salpêtrièren voltam, egyáltalán nem hallottam említeni.

Mindabból, mit Charcotnál láttam, legnagyobb benyomást a hysteria felől való utolsó vizsgálatai tettek rám, melyek részben még szemem előtt mentek végbe. Így a hysterikus phänomenek valóságos és törvényszerű voltának bebizonyítása, («Introite, et hic dii sunt») a hysteriának férfiaknál való gyakori előfordulása, hysterikus bénulásoknak s kontrakturáknak hypnotikus suggestio útján való előidézése, s az az eredmény, hogy e mesterséges előidézések legapróbb részletekig olyan természetet mutatnak, mint a spontán, gyakran trauma okozta esetek. Charcot némely demonstrációi bennem, mint többi vendégeiben is, eleinte idegenkedést keltettek, s ellenmondásra való hajlást, mit valamely uralkodó elméletre hivatkozva igyekeztünk megtámogatni. Ilyes meggondolásokat mindig barátságosan és türelmesen, de igen határozottan intézett el; egy ilyen alkalommal hallottam tőle a szót: Ça n'empêche pas d'exister, — s ez feledhetetlenül belémvésődött.

Tudvalevő, hogy nem minden maradt úgy meg, ahogy Charcot akkor tanította. Egy s más megingott, s volt ami nyilvánvalóan nem állta meg az idő próbáját. De elég maradt is meg belőle, mi mindenkorra beletartozik a tudományba. Mielőtt Párist elhagytam, egy munkatervet beszéltünk meg a mesterrel, melyben a hysterikus bénulások lettek volna összehasonlítva az organikusokkal. Azt a tételt akartam végigbizonyítani, hogy a hysteriánál egyes testrészek bénulásai s érzéstelenségei úgy határolódnak el, mint ahogy az ember közönséges (nem anatómiai) elgondolásának felel meg. A mester ráállt, de könnyű volt meglátni, hogy alapjában nem különösen hajlott a neurosis psychologiájába való mélyebb beereszkedésre. Mégis csak a pathologus anatómia felől indult volt útnak.

Mielőtt Bécsbe visszatértem, egypár hetet Berlinben töltöttem, hogy a gyermekkori általános megbetegedések felől szerezzek némi tájékozódást. Kassowitz, ki Bécsben egy nyilvános gyermekkórházat vezetett, megígérte volt, hogy külön gyermekidegosztályt állít számomra. Berlinben Ad. Baginsky barátságosan fogadott s kezemre járt. A Kassowitz=intézetből a következő években több nagyobb dolgozatot adtam ki a gyermekek egyoldalú s kétoldalú agybénulásáról. Ennek rendjén később

1897-ben Nothnagel rám is bízta ez anyag feldolgozását az ő nagy «Handbuch der allgemeinen und speziellen Theraphie» munkája számára.

1886 őszén Bécsben orvosnak telepedtem le, s elvettem a leányt, ki már négy évnél régebben várt rám egy messzi városban. Itt visszanyúlva elmondhatom, hogy menyasszonyom volt oka, ha már nem azokban a fiatal éveimben lettem híres ember. Mellékes, de erős érdeklődés 1884-ben rávett volt, hogy meghozassam Mercktől az akkor kevéssé ismert kokainalkaloidot, s tanulmányozzam physiologiai hatásait. E munka közben nyílt alkalmam kiutazni jegyesemhez s újra találkozni vele, miután két évig éltünk egymástól távol. Hamar befejeztem a kokainról való vizsgálataimat, de közleményembe bevettem a jóslatot, hogy nemsokára bizonyára hallani majd a szernek további alkalmazásairól. Egy barátomnak, Königstein L. szemorvosnak pedig lelkére kötöttem, próbálná ki, mennyire lehetne a kokain érzéstelenítő tulajdonságait beteg szemnél értékesíteni. Mikor szabadságomról visszatértem, azt találtam, hogy nem ő, hanem egy másik barátom, Karl Koller ‹most New-Yorkban él›, kinek szintén beszéltem volt a kokainról, végezte állati szemen a döntő kisérleteket s a heidelbergi szemészeti kongresszuson mutatta be. Koller tehát joggal szerepel a kokainnal való helyi érzéstelenítés felfedezője gyanánt, amely a kisebb chirurgiában annyira fontossá lett, én akkori mulasztásomat menyasszonyomnak nem róttam fel.

Egyszóval 1886-ban mint idegorvos telepedtem le Bécsben. Kötelességem volt, hogy a «Gesellschaft der Aerzte»-ben jelentést tegyek arról, mit Charcotnál láttam és tanultam volt. Igen rosszúl fogadtak, hangadó személyiségek, mint az elnök, Bamberger internista, kijelentették. hogy amit elmondok, hihetetlen. Meynert felszólított, hogy keressek hát Bécsben is olyas eseteket, mint aminőket elmondtam, s mutassam be a társaságnak. Ezen rajta is voltam, ám a főorvosok, kiknek osztályán ilyen esetet találtam, nem hagyták megfigyelnem vagy feldolgoznom. Egyikük, régi chirurgus, egyenesen felkiáltott: «De kolléga úr, hogy beszélhet ily badarságot?! Hysteron ‹sic!› ugy-e uterust jelent? Hát hogy lehet akkor férfiember hysterikus!» Hiába magyaráztam, hogy nekem csak a betegségi eset kell, nem kivánom, hogy elfogadják diagnózisomat. Végre kórházon kívül kutattam fel egy klasszikus hysteriás hemianästhesiát, az embert bemutattam a «Gesellschaft der Aerzte»-ban. Ezúttal megtapsoltak, de tovább nem érdeklődtek irántam. A nagy tekintélyek nyilvánvalóan nem akartak tudni ujságaimról, a férfihysteriával s hysterikus bénulások suggestiv előidézésével ellenzékbe szorultam. Mikor kevésre rá még az agyanatomikus laboratóriumot is elzárták előlem, s szemesztereken át nem volt helyiségem, hol felolvasásomat megtarthattam volna, visszavonultam az akadémiai élettől. A Gesellschaft der Aerztében egy emberöltő óta nem voltam.

Ha idegbetegek kezeléséből akar az ember megélni, valamit tennie is kell értük. Az én therapiás arzenálomban csak két fegyver volt: elektoterápia és hypnosis, mert egyszeri konzultáció után hidegvíz-intézetbe küldeni a beteget nem nagyon kiadós. Az elektroterápiában W. Erb könyvére bíztam magam, mely minden idegbetegség tünetének kezelése számára részletes utasításokkal szolgált. Sajnos, hamar ki kellett tapasztalnom, hogy az utasításokat hiába követtem, hogy amit exact meg-

figyelés leszűrődésének hittem, csak fantasztikus konstrukció volt. Az az átlátás, hogy a német ideggyógyászat egyik első neve munkájának nincs több köze a realitáshoz, mint akár valamely egyiptomi álmoskönyvnek, mit ponyván árulnak: ez az átlátás rosszúl esett, de jó volt, hogy még egy darabját le segítse bontanom a naiv tekintélyhitnek, melytől még nem voltam egészen ment. Sutba dobtam hát az elektromos készü-léket, még mielőtt Möbius kimondta a megváltó szót, hogy idegbeteg-ségnél, ha egyáltalában van sikere az elektromos kezelésnek, az csak az orvos suggestiójának következése lehet.

A hypnosissal már jobban állt a dolog. Még deákkoromban ott voltam egyszer Hansen «magnetiseur» egy nyilvános előadásán, s láttam, hogy egyik kisérleti személye holthalavány lett, mikor katalepsziás merev-ségbe esett, s egész állapota alatt ilyen maradt. Ez biztosra vétette velem, hogy a hypnotikus jelenségek valódiak. E felfogásnak Heidenhain szemé-lyében tudományos képviselője akadt, ám ez a psychiatria professzorait nem zavarta abban, hogy a hypnosist még sokáig szédelgésnek s még hozzá veszedelmesnek jelentsék ki s a hypnotizőröket lenézzék. Én Párisban magam szemével láttam, hogy a hypnosist meggondolás nélkül használják fel arra, hogy a betegnél tüneteket akár előidézzenek, akár eloszlassanak. Annak is híre jött, hogy Nancyban egész iskola keletkezett, mely a suggestiót hypnosissal vagy anélkül sűrűn s nagy sikerrel fordítja thera-piás célokra. Így magától adódott, hogy orvosi gyakorlatom első eszten-deiben, nem szólva véletlen s nem rendszeres psychotherapiás metódu-sokról, a hypnosisos suggestió lett főeszközöm.

Ez voltaképp lemondás volt az organikus idegbetegségek kezeléséről, de ez nem volt nagy baj. Mert egyfelől ez állapotok therapiája egyál-talán nem tetszett kilátásosnak, másfelől egy városi magánorvos prakszi-sában az ilyen betegek számba se jöttek a teméntelen ideges emberhez képest, kik azzal is megsokszorosodnak, hogy megváltatlan szaladgálnak orvostól orvoshoz. Ezzel a levonással maga a hypnosissal való dolgozás egyenesen csábító volt. Az ember először érezte, hogy túl van a tehe-tetlenségen, s csudatékonyság hirében állni sem esett rosszul. Hogy az eljárásnak mik a fogyatkozásai, arra később jöttem rá. Egyelőre csak két pontban lehetett panaszom. Elsőbb is, hogy nem minden beteget sikerült hypnotisálnom, aztán meg: hogy az ember nem ura annak, hogy beteget olyan mély hypnosisba ejtse, amilyenbe szeretné. Hogy a hypno-sisos technikában tökélesítsem magam, 1889 nyarán Nancyba utaztam s egy pár hetet ott töltöttem. Ott láttam a megható öreg Liébault-t, ahogy munkásasszonyait és gyerekeit gyógyítgatta, tanúja voltam a Bernheim csodálatos kisérleteinek, miket kórházi betegein végzett, s mély benyomásom támadt arról, hogy lehetségesek igen hatalmas lelki folyamatok, melyek az ember tudata elől mégis el vannak takarva. Tanulság kedvéért rávettem egyik nőbetegemet, hogy Nancyba utánam jőjjön. Előkelő és geniális természetű hysterika volt, kit rámbíztak, mert már nem tudtak vele mihez fogni. Én hypnotikus befolyással emberhez méltó életet tettem számára lehetségessé, s állapota nyomorúságából újra meg újra ki tudtam emelni. Hogy egy idő mulva mindig megint visszaesett, azt akkori tudat-lanságomban annak tudtam be, hogy hypnosisa sosem érte el az amne-siás somnambulismus fokát. Ekkor Bernheim próbálkozott meg vele több-

ször is, de ő sem jutott vele messzebb. Becsületesen bevallotta, hogy suggestióval való nagy gyógyítósikereit csak kórházi prakszisában éri el, magánbetegeinél nem. Sok megtermékenyítő beszélgetésem volt vele, s vállaltam, hogy a suggestióról és annak gyógyító hatásáról szóló két munkáját lefordítom németre.

1886 és 1891 között nem sokat dolgoztam tudományosan s alig tettem valamit közzé. Bele kellett találnom magam új hivatásomba s biz=tosítanom kellett a magam s gyorsan gyarapodó családom anyagi exis=tenciáját. 1891=ben jelent meg a gyermekek agybénulásáról szóló első munkám, melyet barátommal és asszistensemmel Dr. Oskar Rieval együtt írtunk meg. Ugyanezen esztendőben munkatársnak hittak egy orvostudo=mányi kéziszótárhoz s ekkép jutottam az aphasia tárgyalásához, melynek tudományán akkor a Wernicke=Lichtheim tisztára lokalizatórius felfogása uralkodott. Így született «Zur Auffassung der Aphasie» című kritiko=spe=kulativ könyvecském. Most azonban ajánlatos sorra vennem, mint történt, hogy megint a tudományos kutatás lett életem főérdeklődése.

II.

Ki kell egészítenem, amiket fentebb előadtam, s megmondanom, hogy a hypnotikus suggestió mellett már kezdettől fogva még egyféleképp éltem a hypnosissal. Kitudtam vele a betegből symptomájának keletkezése történetét, melyről ébren semmit sem tudott elmondani, vagy csak töre=dékeset. Ez az eljárás nemcsak hatásosabbnak tetszett, mint a puszta suggestiós parancs vagy tilalom, de az orvos kiváncsiságát is kielégítette, kire végre is rátartozott, hogy tudjon valamit a jelenség származásáról, amelyet egyhangú suggestiós eljárásával eloszlatni igyekezett.

E másik eljáráshoz pedig a következő úton jutottam: Még a Brücke laboratoriumában megismerkedtem volt Dr. Josef Breuerral, Bécs egyik legtekintélyesebb háziorvosával, kinek azonban volt tudományos multja is, mert több maradandó munkát írt a lélekzés physiologiájáról s az egyen=súlyi szervről. Felsőséges intelligencia volt, tizennégy évvel idősebb, mint én;[1] összeköttetésünk hamar meghitté lett, barátom volt és nehéz helyze=tekben segítségem. Megszoktuk, hogy tudományos érdeklődéseinket meg=osszuk egymással. Amiből persze nekem volt nagyobb hasznom. A psycho=analysis fejlődése énnekem később barátságába került. Nagy ár volt, nem is fizettem könnyen, de el sem lehetett kerülni.

Breuer, mielőtt Párisba mentem, közölt velem egy hysteriás esetet, melyet 1880=ban és 1882=ben egészen különös módon kezelt volt, miközben mély betekintést szerezhetett a hysteriás tünetek okozásába s jelentőségébe. Vagyis olyan időkben, mikor a Janet munkái még a jövőbe tartoztak. Többször felolvasott nekem részeket a kórtörténetből, amelyekből az volt benyomásom, hogy itt több történt a neurosis megértésére, mint valaha is elébb. Feltettem magamban, hogy Charcotnak, mihelyt Párisba kerülök, tudtára adom a leleteket, s ezt meg is tettem aztán. Ám a mester első utalgatásaim iránt nem mutatott érdeklődést, úgy hogy nem tértem többé a dologra vissza s magamban is elejtettem.

[1] Idén halt meg Bécsben 83 éves korában. ‹Fordító jegyzete.›

Bécsbe visszatérve megint a Breuer megfigyelése felé fordultam s kértem, mondjon el belőle többet. A beteg egy ritka műveltségű s tehet=ségű fiatal leány volt, ki gyengéden szeretett édesapja ápolása közben betegedett volt meg. Mikor Breuer átvette, kontrakturás bénulások, gátolt=ságok s lelki zavarodottságok tarka képet mutatta. Egy véletlen meg=figyelés rendjén az orvos rájött, hogy a beteget tudatának e zavaraitól meg lehet szabadítani, ha ráveszik, hogy szavakban fejezze ki az affektusos fantáziát, mely épen urrá lett rajta. E tapasztalatból Breuer új kezelő=metódust szűrt le. Betegét mély hypnosisba ejtette, s így meséltette el vele mindig, ami lelkét nyomja. Mikor a depressiós zavarok rohamai ily módon le voltak küzdve, Breuer ugyanezt az eljárást alkalmazta a beteg gátoltsá=gainak s testi zavarainak eloszlatására. Éber állapotban a leány ép oly kevéssé tudta megmondani, mint bármily más beteg, hogy tünetei mint keletkeztek volt, s ezek közt s életének valami benyomása közt semmi kapcsolatot nem talált. Hypnosisban ellenben menten megtalálta a keresett összefüggést. Kitünt, hogy valamennyi tünete beteg apja ápolása rendjén szerzett s benyomásokkal teljes éleményekig nyúlik vissza, tehát van értelme s megfelel ez affektusos helyzetek egy=egy maradékának vagy emlékének. Többnyire úgy származtak, hogy a leánynak apja betegágyánál egy=egy gondolatát vagy szándékát el kellett nyomnia; ennek helyébe, ennek képviseletében jelent meg későbben a tünet. És pedig majd mindig nem mint egyetlen ilyen «traumás» jelenet lecsapódása, hanem mint számos hasonló helyzet összegeződésének eredménye. Ha már most a beteg hypnosis közben egy=egy ilyen helyzetre hallucinátiósan vissza=emlékezett s az akkor elnyomott lelki folyamatot utólag, az affektus, az indulat szabad kifejtésével egészen végigvitte, akkor a symptomát, tünetet, mintha eltörülték volna, s többé nem is mutatkozott. Ezzel az eljárással sikerült Breuernak, hosszan s fáradságosan, betegét minden tüneteitől meg=szabadítani.

A beteg felépült, egészséges is maradt, sőt nem csekély erőfeszíté=sekre is képes lett. De hogy a hypnosisos kezelés mint végződött, az homályban maradt, melyet Breuer előttem sohasem oszlatott el s azt sem tudtam megérteni, hogy e hitem szerint mérhetetlenül becses átlátását mért tartotta oly sokáig titokban, ahelyett, hogy a tudományt sietett volna vele gazdagítani. A legközelebbi kérdés azonban az volt, hogy lehet=e már most általánosítani, amire Breuer egy ilyen betegségi esetnél akadt rá. Az összefüggések, amikre ő rátalált, előttem annyira alapvető termé=szetűnek tetszettek, hogy nem tudtam elhinni, hogy hiányozhatnának bár=mely hysteriás esetnél, ha egyszer egyben kimutathatóak voltak. De hát erről csak a tapasztalat dönthetett. A Breuer=féle kutatást alkalmazgattam ezért a magam betegein is, s kivált miután 1889=ben Bernheimnál tett látogatásom megmutatta, hogy a hypnotikus suggestiónak milyen szűkek a hatóhatárai, végre már egyebet sem tettem. Mikor így több esztendőn keresztül mindig csak megerősítéseket találtam, kivétel nélkül minden hysteriás esetben, mely ilyen kezelés számára hozzáférhető volt, s tetemes anyag=megfigyelésem volt, mely mind egyezett a Breueréval, azt ajálottam, tegyük közzé a dolgot együtt, amitől eleinte hevesen húzódott. De végre engedett, kivált mikor közben Janet munkái az ő eredményeinek egy részét, és pedig a hysteriás tüneteknek életbeli benyomásokra való visszavezetését

és hypnotikus újraelőállításuk által történő eloszlatásukat in statu nascendi elvették előle. 1893-ban egy előzetes közlést jelentettünk meg: «Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene». 1895-ben következett aztán könyvünk: «Studien über Hysterie».

Ha eddigi előadásom az olvasóban azt a várakozást keltette, hogy minden, ami a könyv materiális tartalmában lényeges, Breuernak szellemi tulajdona: akkor ez éppen az, amit én mindig vallottam s ami mellett most is tanúságot akarok tenni. Az elméleten, mellyel a könyv megpróbálkozik, ma már el nem választható mértékben én is vele dolgoztam. Ez azonban szerény, nem sokkal megy túl a megfigyelések egyenes szóbafoglalásán. Nem akar végére járni a hysteria természetének, csak tüneteinek keletkezésére akar rávilágítani. Amellett aláhúzza az indulati élet jelentőségét, a nem tudatos és tudatos ‹jobbanmondva: tudatosságra képes› lelki történések közt való különbség fontosságát; egy dynamikus tényezőt visz bele a dologba, amennyiben a tünetet abból keletkezteti, hogy valamely affektus megakadt és mintegy felduzzadt, de bevezet egy ökonomikus tényezőt is, mert ugyanígy a tünetet olybá is veszi, hogy egy különben egyebütt használatos energiamennyiség tevődött át bele ‹conversio›. Eljárásunkat Breuer kathartikusnak nevezte; therapeutikus céljául az volt megadva, hogy a tünet fenntartásában veszteglő affektusmennyiség, mely hamis pályára terelődött volt s ott mintegy megrekedt, visszatereltessék rendes útjára, hol aztán le is folyhatik ‹lereagálás›. A kathartikus eljárás gyakorlati sikere kitűnő volt. Fogyatkozásai, melyek később tűntek ki, azok voltak, mint minden hypnotikus kezelésé. Még ma is van nem egy psychotherapikus, ki ennél a breueri megállapítású katharzisnál állott meg s tele van dícséretével. A világháború alatt a német hadsereg hadineurozosainak kezelésénél mint rövidített gyógyító eljárás E. Simmel kezében újra bevált. A katharzis elméletében seuxalitásról nem sok szó esik. A kóresetekben, melyekkel a «Studien»-könyvhöz hozzájárultam, a nemi életből vett mozzanatoknak is van bizonyos szerepük, de sehogy másként nem értékeltetnek, mint egyéb affektusos izgalmak. Később híressé lett első betegéről azt beszéli Breuer, hogy sexualitása csodálatosan fejletlen volt. A «Studien über Hysterie»-ből nem könnyen lehetett volna kitalálni, minő jelentősége van a sexualitásnak a neurosisok aetiologiájára.

Ami most következik a psychoanalysis fejlődésében, a katharsisból a tulajdonképeni psychoanalysisba való átmenetet, már annyiszor s olyan részletesen megírtam, hogy nehéz lesz itt valami újat mondanom róla. Az esémény, mellyel megkezdődött, Breuernak munkaközösségünkből való visszalépése volt, úgy hogy örökségét magamnak kellett vállalnom. Már elejével voltak közöttünk nézeteltérések, de ezeken még nem különböztünk össze. Abban a kérdésben, hogy egy lelki lefolyás mikor pathogén, vagyis mikor nincs rendes megoldása, Breuer úgyszólván physiologus elmélethez hajlott; azt tartotta, hogy olyan folyamatok, melyek rendkívüli — hypnoid — lélekállapotban keletkeztek, kiesnek a rendes sors alól. Amivel új kérdés vetődött fel: az, hogy hát efféle hypnoidák honnan származnak? Én inkább erők játékát tettem fel, olyan szándékok és igyekvések hatását, aminőket a rendes életben is meg lehet figyelni. Így állt szemben «hypnoidhysteria» «elhárító neurosissal». Ám ilyes és hasonló ellentétek Breuert nem fordították volna el az ügytől, ha egyéb momentumok nem járulnak

hozzá. Egyik nyilván az volt, hogy mint belgyógyász és háziorvos igen elfoglalt volt s nem vethette, mint én, minden erejét a kathartikus munkára. Az is hatott rá, ahogy könyvünket Bécsben s künt a birodalomban fogadták. Önbizalma s ellentállóképessége nem áll egy fokon egyéb lelki berendezésével. Mikor például Strümpell a «Studien»=t keményen leszólta, én ez értetlen bírálaton csak nevettem, de Breuert bántotta s elvette bátorságát. Legfőképp azonban mégis csak az vette rá elhatározására, hogy az én további munkáim olyan irányba terelődtek, mellyel hiába próbált megbarátkozni.

Az elmélet, melyet a «Studien»=ben felépíteni igyekeztünk, még meglehetős fogyatékos volt, különösen az aetiologia problémáját, azt a kérdést, hogy a pathogen folyamat mely talajon keletkezik, alig érintettük. Már most gyorsan szaporodó tapasztalat azt fedte fel előttem, hogy a neurosis jelenségei mögött nem akármicsoda indulatizgalmak dolgoznak, hanem rendszerint sexuális természetűek, vagy aktuális nemi konfliktusok, vagy régebbi nemi élemények utóhatásai. Én erre az eredményre nem voltam elkészülve, várakozásomnak semmi része nem volt benne, teljesen gyanútlanul fogtam hozzá neurotikusok megvizsgálásához. Mikor 1914=ben megírtam a «Geschichte der psychoanalytischen Bewegung»=ot, felbukkant emlékemben Breuernak, Charcotnak, Chrobaknak nem egy mondása, amiből már idejében rájuthattam volna ez átlátásra. Ám akkor nem értettem, hogy e tekintélyek mire gondolnak; többet mondtak nekem, mint amennyit maguk is tudtak s mint amennyiért helyt állni készek lettek volna. Amit őtőlük hallottam, hatástalan szúnnyadt bennem, míg kathartikus vizsgálódásaim alkalmával mint eredetinek tetsző megismerés ki nem tört. Azt sem tudtam még akkor, hogy a hysteriának sexualitásra való visszavezetésével az orvosi tudomány legrégibb idejébe nyúltam vissza s Plátóba kapcsolódom bele. Ezt csak később ismertem meg Havelock Ellisnek egy tanulmányából.

Meglepő leletem hatása alatt nagy következésű lépésre szántam magam. Túlmentem a hysterián, s az úgynevezett neurastheniások nemi életét kezdtem vizsgálgatni, kik rendelésemnél sokan megfordultak. Ez a kísérlet ugyan mint orvosnak kedveltségembe került, de meggyőződéseket keltett bennem, melyek ma, majd harminc év után sem gyengültek meg. Sok hazugságot s titkolózást kellett leküzdeni, de ha sikerült, akkor az ember rájött, hogy mindezeknél a betegeknél történt valami súlyos vissza=élés a nemi funkció körül. Igaz, hogy egyfelől a visszaélések is gyako=riak, másfelől maga a neurasthenia is, így hát gyakori egybeesésük nem volna elegendő bizonyíték. De volt egyéb is, mint ez a nyers tény. Élesebb megfigyelés rávitt, hogy a neurasthenia nevével jelölt betegségi képek tarka össze=visszaságából két alapjában különböző typust ragadjak ki, melyek különböző elvegyülésben fordulhatnak elő, de tiszta kinyo=matban voltak megfigyelhetők. Az egyik typusnál a szorongási roham volt a magja a betegségnek, minden egyenértékeivel, csökevény formáival s krónikus helyettesítő tüneteivel: ezt ezért neveztem el szorongásos neurosisnak. A másik typusra korlátoztam a neurasthenia elnevezést. Így aztán könnyű volt megállapítani, hogy úgy ennek mint amannak a typusnak a nemi élet más meg más rendellenessége felel meg mint aetiologus mozgató (coitus interruptus, frustran izgalom, sexuális tartózkodás emitt,

telhetetlen masturbatió, halmozott pollutiók amott›. Egypár különösen tanulságos esetben, hol a kórkép meglepő fordulattal ment át egyik typusból a másikba, ki lehetett mutatni, hogy a nemi életrendnek megfelelő változása volt az alján. Ha a visszaélést megszüntették s rendes nemi működés váltotta fel, menten megvolt jutalma az állapot javulásában.

Így jutottam rá, hogy a neurosisokat egészen általánosan a nemi funkció zavarai gyanánt ismerjem fel, még pedig az úgynevezett aktuális neurosisokat mint e zavarok egyenes toxikus kifejeződését, a psychoneurosisokat pedig mint psychikus kifejeződésüket. Orvosi lelkiismeretemet e megállapítás kielégítette. Azt reméltem, hézagot sikerült a medikában kitöltenem, mely egy élettanilag oly fontos működésnél eddig semmi egyéb károsodásról nem akart tudni, mint vagy infektió, vagy durva anatomikus sérülés útján valóról. Az orvosi felfogásnak még az is mellette szólt, hogy hiszen a nemiség nem tisztára lelki dolog. Van testi oldala is, külön chemismusát lehet feltenni, s a nemi gerjedelmet bizonyos, bár ma még ismeretlen anyagok jelenlétéből levezetni. Annak is meg kellett okának lenni, hogy az igazi spontán neurosisok semmi egyéb betegségi csoporttal nem mutatnak annyi hasonlóságot, mint az intoxicatiós és abstinentiás jelenségekkel, mik bizonyos toxikusan ható anyagok megadása vagy híja nyomán keletkeznek, avagy még az M. Basedowii-val, melynek a pajzsmirigy váladékától való függése ismeretes.

Később nem volt már többé alkalmam, hogy az aktuálneurosisok vizsgálatára visszatérjek. Munkásságomnak e darabját mások sem vitték tovább. Ha ma visszatekintek akkori eredményeimre, egy alkalmasint sokkal bonyolúltabb tényállás első nyers sematizálásának tetszenek előttem. De ma is még úgy látom, hogy helyesek. Később szívesen psychoanalista examen alá vontam volna tisztára juvenilis neurastheniás eseteket, — sajnos, nem került rá sor. Hogy félreértéseknek elejét vegyem, aláhúzom, mennyire távol áll tőlem letagadni, hogy neurastheniánál megvannak a psychikus konfliktusok s a neurotikus komplexumok. Csak annyit állítok, hogy ilyen betegeknél a symptomákat sem psychikusan determinálni, sem analytikusan eloszlatni nem lehet, hanem olybá kell ezeket venni, mint a megzavart nemi chemismus egyenes toxikus következéseit.

Mikor a «Studien»-t követő években a nemiségnek a neurosisok körül való betegségokozó szerepéről ezekhez a megismerésekhez jutottam, egypár felolvasást tartottam róluk orvosi egyesületekben, de csak hitetlenségre s ellentmondásra találtam. Breuer még egy párszor megpróbálta, hogy személyes tekintélyének nagy nyomatékát javamra vesse serpenyőbe, de semmit nem ért el vele, s könnyű volt látni, hogy a nemiségnek kórokozó gyanánt való elismerése az ő hajlandóságaival is ellenkezik. Az ő első női betegére való utalással ugyan megverhetett vagy megtéveszthetett volna, miután annál, így állították, nemi mozzanatoknak egyáltalában nem volt szerepük. Ám ezt sohasem tette; sokáig nem értettem miért, míg aztán megtanultam, hogy az esetet helyesen magyarázzam, s Breuer egypár régebbi megjegyzése alapján kezelésének végső kifejlését is el tudjam magamban gondolni. Úgy gondolom, hogy mikor a kathartikus munka befejezettnek tetszett, a leánynál hirtelen az «átviteles szerelem» állapota állt elő, melyet Breuer nem úgy vett, hogy ez is

a leány betegségével tartozik össze, s emiatt megdöbbenve vonult vissza betegétől. Nyilvánvalóan kínos volt számára, ha e látszólagos balsikerére kellett emlékeznie. Irántam való viselkedésében egy darabig elismerés és rideg bírálat közt ingadozott, aztán a helyzethez véletlenségek is járultak, mint ily feszültséghez mindig, s így elváltunk egymástól.

Az általános idegesség formáival való foglalkozásomnak az a további következése is meglett, hogy a katharsis technikáját megváltoztattam. Letettem a hypnosisról s egy más módszerrel igyekeztem pótolni, mert túl akartam lenni a kezelésnek csakis hysteriform-állapotokra való korlátozásán. Gyarapodó tapasztalattal különben is két súlyos meggondolásom támadt a hypnosisnak bár csak a katharsis szolgálatában való alkalmazása ellen is. Az első az volt, hogy a legszebb eredményt mintha eltörölték volna, mihelyt a beteggel való személyes viszony valahogy megzavarodott. Megint megmutatkozott ugyan, ha megtalálták a kibékülés útját, de egyben meg kellett tanulni, hogy ime a személyes affektiv vonatkozás hatalmasabb, mint minden kathartikus munka, s éppen ez a momentum az, ami felett sehogy sem lehet urrá lenni. S egy nap aztán olyasmi történt velem, mi rikítóan rávilágított arra, amit már régebben sejtettem. Mikor egyszer egyik nőbetegemet, kinél hypnosissal a legkülönösebb dolgok sikerültek, egy fájdalmi rohamának okozójára való visszavezetésével megszabadítottam bajától, fölébredve nyakam köré fonta karját. Egy szolgáló személy váratlan belépése megkimélt bennünket a kínos kimagyarázkodástól, de ettől fogva néma megegyezéssel lemondottunk a hypnosisos kezelés folytatásáról. Volt annyi józan eszem, hogy e véletlent ne írjam személyes ellenállhatatlanságom javára, s éreztem, hogy így jutottam nyomára a mystikus valaminek, mely a hypnosis mögött a tulajdonképeni működő erő. Hogy kiküszöböljem vagy legalább is elszigeteljem, le kellett mondanom a hypnosisról.

Azonban a hypnosis nagy szolgálatokat is tett volt a kathartikus kezelésnek, mert kiszélesítette a betegek tudathatárait, s olyasmik tudását adta rendelkezésükre, amivel ébren nem rendelkeztek. Nem látszott könnyűnek ebben pótolni. E zavaromban segítségemre jött, hogy visszaemlékeztem egy kísérletre, melynél Bernheimnál többször jelen voltam. Mikor a kísérleti személy felébredt somnambulismusából, mintha minden emlékezetét elvesztette volna a dolgokra, mik azalatt mentek volt vele végbe. Ám Bernheim azt állította, hogy a kísérleti személy igenis tudja, s ha felszólította, hogy emlékezzék csak vissza, ha erősködött, hogy igenis tud mindent, csak mondja meg, s közben rátette kezét a beteg homlokára, akkor az elveszett emlékezések csakugyan visszatértek, elébb huzakodva, de aztán folyamatosan s teljes világossággal. Elhatároztam, hogy így teszek én is. Hiszen az én betegeimnek is «tudniok» kellett, mit különben csak a hypnosis tárt fel előttük, s az én erősködésemnek és biztatásomnak is, tán még kézrátevéssel támogatva, kellett lenni olyan hatalmasnak, hogy az elfelejtett tényeket s összefüggéseket felkényszerítse a tudatba. Ez persze fáradságosabbnak tetszett, mint a hypnosisba való ejtés, de hátha tanulságos. Letettem tehát a hypnosisról s csak annyit tartottam meg belőle, hogy a beteget díványon fektettem s én fejtül ültem mögötte, úgy hogy én láttam őt, de ő nem látott engem.

III.

Várakozásom bevált, a hypnosistól megszabadultam, ám a technika változásával a kathartikus munkának is más lett a képe. A hypnosis elfedett volt egy erők játékát, mely most lepleződött s amelynek tetten=érése biztos alapot adott az elmélet alá.

Mi is lehet oka, hogy a beteg annyi külső és belső eleményt elfelejtett, aztán mégis ráemlékszik, ha az elébb leírt technikával járnak el nála? E kérdésre a megfigyelés kimerítő feleletet adott. Amit a beteg ily módon elfelejtett, az valahogy mindig kínos volt; vagy ijesztő, vagy fájdalmas, vagy megszégyenítő személyiségének igényei számára. Magától támadt a gondolat: hogy tehát épen ezért felejtődik el, vagyis nem marad tudatos, s hogy megint tudatossá váljék, elébb le kell a betegben küzdeni valamit, ami benne ellenkezik, s az orvos saját erőlködésével kell őt szo=rongatni s erőltetni. Hogy az orvos mekkora erőlködést fejtsen ki, az az esetek szerint különbözik s egyaránt nő az emlékezetbe idézendő micsodának nehéz voltával. Az orvos erőfeszítése így nyilvánvalóan mértéke a beteg ellentállásának. Most már csak szavakba kellett foglalni, amit az orvos magán tapasztalt, s ime megadhatta az elnyomás (Verdrängung) elméletét.

A pathogén folyamatot ezek után már könnyen el lehetett gondolni. Hogy egyszerű példánál maradjunk: a lelki életben valami egyetlen törekvés lép fel, melynek azonban egyéb hatalmasok ellene szegülnek. Az így elkövetkezett lelki összeütközés (konfliktus) lefolyásaképp azt várnánk, hogy a két dynamikus mennyiség — nevezzük céljaink számára indulatnak (Trieb) s ellentállásnak — egy darabig teljes tudatosan birkózik egy=mással, míg az indulat vissza nem szorul s törekvése meg nem fosztódik energiával való töltöttségétől. Ez volna a normális elintézés. Ám a neuro=zisnál — még nem tudni miért — az összeütközés másképp végződik. Az Én első összeütközéskor mintegy visszavonul a benne megmozdult megbotránkoz=tató indulattól, elzárja előle a tudathoz s az egyenes motorikus lefolyáshoz az utat, de viszont meghagyja teljes energia=töltését. E folyamatot neveztem én elnyomásnak (Verdrängung); új valami volt, ilyesmi eddig a lelki életben nem volt ismeretes. Nyilvánvalóan elsődleges elhárító mechanismus, mintegy szökési kísérlet, s előfutója az ítélet útján való későbbi elinté=zésnek. Az elnyomás ez első aktusához további következések kapcso=lódnak. Elsőbb is az Énnek az elnyomott rezzenet mindig résen álló támadása ellen állandó felkészültséggel, ellen=töltéssel kell védekez=nie, s ez elszegényíti. Másrészt az elnyomott valami, mely most már tudattalan is lett, kerülő úton szerezhet magának lefolyást s kielégülés helyett mintegy pótkielégülést, s ilyenmód kijátssza az elnyomás tulaj=képpeni szándékát. Az áttételes hysteriánál (Konversionshysterie) ez a kerülő út testi innervatióba torkollik; az elnyomott rezzenet valamely testi pontnál keresztültör, s tüneteket (symptomákat) teremt a maga számára, melyek tehát kompromisszum eredményei; egyrészt ugyan pótkielégülések, melyek azonban másrészt az Én ellentállása miatt eltorzultak s útjukból eltérültek.

Az elnyomásos elmélet ilyen mód alappillére lett a neurosisok meg=érthetésének. A therapia feladatát is most másképp kellett fogalmazni, célja többé nem az, hogy a hamis útra került indulat «lereagáltassék»;

hanem hogy az elnyomások felfedessenek s felváltassanak tudatos ítélettel, mely az annak idején elhárított valamit vagy elfogadja, vagy visszaveti. Számot vetettem ez új tényállással, s az új kutató és gyógyító eljárást katharsis helyett ezentúl psychoanalysisnak neveztem.

Az elnyomásból mint valamely középpontból lehet kiindulni s a psychoanalista tannak minden darabját össze lehet vele kötni. Elébb azonban egy polemikus megjegyzést kell megtennem. Janet úgy tartja, hogy a hysterika egy szegény teremtés, ki gyenge szervezetű lévén, lelki aktusait nem tudja együtt tartani. Így esik áldozatául lelki meghasonlásnak s a tudat megszűkülésének. A psychoanalista kutatás eredményei szerint azonban e jelenségek dynamikus tényezőknek következései: lelki konfliktusé s végbevitt elnyomásé. Azt hiszem, ez a különbség elég messzemenő, s véget vethetne annak az újra meg újra felütköző beszédnek, hogy ami a psychoanalysisban érték, az Janet-féle gondolatok átvételére zsugorodik össze. Előadásomból nyilván kell állania az olvasó előtt, hogy a psychoanalysis a Janet leleteitől történelmére teljesen független, de tartalmában is eltér tőlük s messze túlnyúl rajtuk. A Janet munkáiból nem is indulhattak volna azok a következések, melyek a psychoanalysist a lelki tudományok számára oly fontossá tették s a legáltalánosabb érdeklődést fordították felé. Magam Janet-val mindig tisztelettel bántam, mert felfedezései jó darabon összeestek a Breueréival, melyek azonban előbbről voltak valóak s csak közzétételük történt később. Ám mikor a psychoanalysis Franciaországban is megvitatás alá került: Janet rosszúl viselkedett, kevés tárgyismeretet mutatott s nem szép argumentumokkal élt. Végre egészen leszállott szememben s munkájának maga vette el értékét, mikor kijelentette, hogy ha annak idején «tudattalan» lelki aktusokról beszélt, semmit nem gondolt vele, az csak «une façon de parler» volt.

A psychoanalysist azonban a pathogén elnyomások s egyéb még említendő jelenségek tanulmányozása rákényszerítette, hogy a «tudattalan» fogalmát komolyan vegye. Számára minden, ami psychikum, elsősorban tudattalan, a tudatossági qualitás aztán hozzájárulhat, de el is maradhat tőle. Itt persze összeütközünk a filozófusokkal, kik előtt «tudatos» és «lelki» ugyanaz, s fogadkoznak, hogy afféle képtelenséget, aminő a «tudattalan lelkiség», nem tudnak elképzelni. Ám ebben nincs mit tenni, az ember vállat von a filozófusok ez idiosynkrasiáján s tovább dolgozik. A filozófusok nem ismerik a pathológus anyagot, nincs tudomásuk róla, mily sűrűek s hatalmasak az olyan lelki mozzanatok, melyekről maga az emberük semmit sem tud s miknek ugyanúgy végére kell járni, mint bármely külsővilágbeli ténynek. Elvégre az ember így csak a maga lelki életével cselekszi meg, amit másokéval mindig megtesz. Hiszen másoknál is felteszünk lelki aktusokat, noha nincs róluk egyenes tudatunk, s csak az emberük nyilatkozataiból s cselekedeteiből kell rájuk következtetnünk. Már pedig ami a másik emberre áll, annak állania kell a magunk személyére is. Ha ezt így folytatjuk s azt vonjuk le belőle, hogy tehát az embernek saját rejtett aktusai ilyenformán egy második tudat alá tartoznak, akkor íme olyan tudat áll előttünk, amelyről nincs tudomásunk, vagyis tudattalan tudat, aminek feltevése semmivel sem nyereségesebb, mint ha tudattalan lelkiséget teszünk fel. Ha viszont más filozófusokkal abban értenénk egyet, hogy hiszen jó, számba kell venni a pathologus

folyamatokat, ám az ezek alján folyó aktusokat ne nevezzük psychikusoknak, hanem psychoidoknak: akkor az egész különbség csak meddő szóvita, aminek végén leghasznosabb mégis a «tudattalan lelki»-nek fogalmánál megmaradni. Hogy a tudattalan voltaképp micsoda, azt kérdezni semmivel sem bölcsebb vagy kilátásosabb, mint volt elébb, hogy a tudatos micsoda.

Jóval nehezebb röviden előadni, mint történt, hogy a psychoanalysis a tőle feltett tudattalant még tagolja is és sejtettre ‹tudatelőző, vorbewusst› és tulajdonképeni tudattalanra szedje szét. Legyen elég annyi, hogy megokoltnak tetszett az egyenesen tapasztaltakat kifejező elmélethez még feltevéseket is fűzni, melyek ajánlatosak, ha az ember az egész anyagon urrá legyen, s olyan összefüggésekre vonatkoznak, miket nem lehet egyenesen megfigyelni. A tudattalannak e tagozása azzal a próbálkozással függ össze, hogy az ember a lelki szerkezetet egy csomó instantiából vagy systemából felépítettnek képzelje el, miknek egymáshoz való közéről térségi elképzelésű kifejezésekkel beszél, de ezzel azért a valóságbeli agyanatomiába nem kíván belekapcsolódni. ‹Az úgynevezett topikus szempont.› Ilyes és hasonló elképzelések a psychoanalysisnak ama spekulativ felső-építményéből valók, melynek bármely darabját kár vagy sajnálkozás nélkül fel lehet áldozni vagy cserélni, mihelyt kitűnik, hogy nem helytálló. Marad még elég, ami a tapasztalathoz közelebb áll.

Már elébb említettem, hogy a neurosis alkalmai s okozatai után való kutatás egyre sűrűbben akadt konfliktusokra, melyek a személy nemi rezzenetei s a nemiség ellen való ellentállásai közt keletkeznek. Pathogén helyzetek után járva, melyekben a nemiség elnyomásai végbementek s amelyekből a tünetek az elnyomott valaminek pótló termékei gyanánt állnak elő, az orvos a betegnek egyre fiatalabbkori ideibe jutott vissza, s végre legzsengébb gyermekéveihez érkezett. Az tűnt ki, amit költők és emberismerők már rég megmondtak, hogy e legzsengébb életkor benyomásai, bár többnyire elfelejtődnek, kiirthatatlan nyomokat hagynak az egyén fejlődésében, s kivált a későbbi neurotikus megbetegedéseknek ezek vetik meg ágyát. Ám mivel e gyermeki élemények mindig nemi izgalmak s az ezek ellen való ellenhatás körül forognak, a tudomány egyszerre csak az infantilis sexualitás ténye előtt állott, ami megint ujság volt s ellenkezett az emberiség legerősebb előítéleteivel. Hiszen a gyermeki kor «ártatlan», ment a nemi gerjedelmektől, s az «érzékiség» ördögével való küzdelem csak a pubertás viharidejében lép fel. Amit alkalomadtán gyermekek nemi mozgolódásáról megtudtak, degeneratió jelének, korai romlottságnak vagy a természet furcsa szeszélyének vették. A psychoanalysis kevés felderítése talált oly általános ellenkezésre, keltett akkora felháborodást, mint az az állítás, hogy a nemi funkció már magával az élettel megkezdődik s már a gyermeknél is fontos jelenségekben mutatkozik. Pedig nincs az analysisnak lelete, mit ily könnyen s ily teljesen be lehetne bizonyítani.

Mielőtt tovább méltatnám az infantilis sexualitást, meg kell emlékeznem egy tévedésemről, mely egy darabig tartott, s majdnem végzetessé vált egész munkámra. Akkori technikám szorítása alatt legtöbb betegem gyermekkorabeli jeleneteket reprodukált, miknek tartalma az volt, hogy gyermekfővel egy felnőtt ember nemi csábításának esnek

áldozatul. Nőszemélyeknél a csábító szerepe majd mindig az apára esett. Hittem e közléseknek, s azt hittem, hogy e gyermekkorbeli elcsábításos éleményekben találtam meg a későbbi neurosis forrását. Egypár eset, mikor apával, nagybátyával vagy bátyával való ilyen viszony belenyúlt már a biztos emlékezés éveibe, megerősített e hiszékenységemben. Aki emiatt bizalmatlan csóválja fejét, annak ugyan egy kicsit igazat kell adnom, de hozzá kell tennem, hogy ez abban az időben történt, mikor kritikámon szándékosan erőt vettem, hogy pártatlan s befogadásra képes maradjak a sok ujsággal szemben, mi napról-napra elém bukkant. Mikor aztán mégis csak át kellett látnom, hogy e csábítási jelenetek igazában nem történtek meg s csak képzelődések, miket betegeim költöttek vagy tán magam erőltettem rájuk, egy darabig tanácstalan álltam. Technikámba s eredményeibe vetett bizalmamat súlyos csapás érte, — hiszen e jelenetekhez olyan technika utján jutottam, melyet helyesnek tartottam s tartalmuk félreismerhetetlen vonatkozásban állott a symptomákkal, mikből vizsgálatom kiindult volt. Mikor végre összeszedtem magam, tapasztalatomból levontam a helyes következést, hogy a neurotikus tünetek nem egyenest s nem valóságos éleményekhez kapcsolódnak, hanem vágyképzelődésekhez, s hogy a neurosis számára a lelki realitás többet jelent, mint az anyagi. Ma sem hiszem, hogy azokat az elcsábíttatási képzelődéseket betegeimre én erőltettem volna rá, vagyis «suggeráltam» volna nekik. Itt találkoztam össze először az Ödipus-komplexummal, mely később akkora jelentőséghez jutott s melyet ily fantasztikus álruhában még nem ismertem fel. S különben is maradtak, bár csekélyebb mértékben, valóságos elcsábíttatások is, mint ätiologus okrészekül. De a csábítók többnyire idősebb gyermekek voltak.

Tévedésem, tehát olyas volt, mint ha valaki Liviusnak a római királyság idejéről szóló regetörténetét történelmi valóságnak venné, s nem annak ami: nyomorúságos, nem mindig dicsőséges idők és viszonyok ellen visszaható képződményeknek. Tévedésem felderülte után szabad volt az út az infantilis nemi élet tanulmányozásához. A psychoanalysist így egy más tudományos területre is rá lehet alkalmazni, s adataiból a biologus történéseknek egy eddig ismeretlen részletét kitalálni.

A nemi funkció kezdettől fogva megvan, eleinte az életben fontos egyéb funkciókra támaszkodik, később elfüggetlenedik tőlük s hosszú és bonyolúlt fejlődésen megy át, míg az válik belőle, mit a felnőttek rendes nemi élete gyanánt ismerünk. Elébb egész sor hajlandósági kompónens gyanánt jelentkezik, melyek erogén testi pontoktól függenek s részben ellentétes párok gyanánt lépnek fel ‹sadizmus-masochizmus, láthatnék-mutathatnék›, egymástól függetlenül törekszenek örömérzés megszerzésére s tárgyukat többnyire a személy saját testén találják meg. Vagyis eleinte a nemi funkció nincs központosulva s túlnyomóan autoerotikus. Később következnek el összefoglalásai; első szerveződési foka az orális kompónens urasága alatt áll, aztán egy szadista-anális fázis következik s csak a később elért harmadik fázissal jár a genitáliák primátusa, melylyel a nemi működés a nemzés szolgálatába áll. E fejlődés rendjén nem egy hajlandósági részlet, mint e végső cél számára hasznavehetetlen, útszélen marad vagy egyéb használatra fordíttatik, mások eltérülnek saját céljuktól s átvezetődnek a genitális szervezetbe. A sexuális indulatok energiáját

— s csakis ezt — libidónak neveztem. Azt kellett feltennem, hogy a libidó e most leírt fejlődésen nem megy mindig kifogástalanul végig. Némely kompónenseknek túlságos ereje vagy korai kielégülési élmények következtében megtörténhetik, hogy a libidó megrögződik ‹Fixieren› a fejlődési út egyik vagy másik pontjánál. Későbbi elnyomásokkor a libidó aztán ezekhez a helyekhez igyekszik vissza ‹regressio› s ezeknél tör fel= színre a symptoma is. Majd az is kitűnt, hogy a rögződési hely e loka= lizálódása a neurosis megválasztásánál, tehát későbbi jelentkezési formá= jára nézve is döntően fontos.

A libidó organizációjával egyaránt megy végbe az objektum meg= találásának folyamata is, melyre a lelki életben nagy szerep vár. Az autoerotizmus stádiuma után mindkét nem első szerelmi objektumát az anyában találja meg, kinek tápláló szervét a gyermek eleinte nyilván nem különbözteti meg saját testétől. Később, de még mindig az első gyermekévekben, kialakul az Ödipus=komplexum viszonylata, melyben a fiúgyermek az ő nemi vágyait az anya személyére koncentrálja, s az apa ellen, mint versenytárs ellen, ellenséges indulatot kezd érezni. Megfelelő módon állít= kozik be a kislány is, az Ödipus=komplexum minden változatai s követ= kezései jelentősekké válnak, a veleszületett bisexuális konstitutió hatni kezd s gyarapítja az egyszerre meglévő törekvések számát. Jódarabig eltart, míg a gyermek tisztába jő a nemek különbségével, a nemi kutatás ez idejében typikus nemi elméleteket teremt, melyek, megfelelően saját testi szervezete tökéletlenségének, hamisat vegyítenek az igazhoz s a nemi élet problemáját ‹a Sphinx rejtvényét: hogy a gyermekek honnan lesznek› nem tudják megoldani. A gyermek első objektum=választása tehát incestuózus. Ez az egész itt leírt fejlődés gyorsan megy végbe. Az emberi nemi élet legkülönösebb jellemzője, hogy kétszer kezdődik, közben szünetel. A negyedik vagy ötödik életévben ér el egy első tetőpontot, ezután a sexualitás első virága elhervad, az addig élénk törekvések elnyomás alá kerülnek s a pubertás felléptéig lappangási idő következik el, mely alatt az erkölcs, a szemérem s az utálat visszaható képzetei állítódnak fel. A nemi fejlődés e kétidejűsége minden élő teremtések közt úgylátszik csakis az embernél van meg, s talán ez a biologiai feltétele a neurosisra való rendeltségének. A pubertás a korai idő törekvéseit s objektumválasztásait újra éleszti, valamint az Ödipus=komplexum érzés= beli kötöttségeit is. A pubertásos idő nemi életében a korai idő indulatai s a lappangási korszak gátlásai birkóznak egymással. Még a kicsinykori nemi fejlődés legtetején bizonyos fajta genitális szerkezet állt volt elő, melyben azonban csak a hím genitálénak van szerepe, a női még felfede= zetlen ‹az úgynevezett phallikus primatus›. A nemek ellentéte ekkor még nem hím és női, hanem penises vagy kastrált. Az itt bekapcsolódó kastratiós komplexumnak nagy a jelentősége a jellem s a neurosis képződésére.

Az ember nemi életére vonatkozó leleteimnek e rövidített előadá= sában az érthetőség kedvéért több helyütt olyasmit fogtam össze, mi különböző időben keletkezett és «Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie» könyvemnek egymásra következő kiadásaiba mint pótlás vagy helyre= igazítás került. Azt hiszem könnyen meg lehet belőle érteni, hogy a nemiség fogalmának annyiszor hangsúlyozott és helytelenített kibővítése miben áll. Ez a kibővítés kétféle. Elsőbb is a sexualitás kioldatik a

genitaliákkal való túlságos szoros vonatkozásából, s szélesebb, örömérzés után igyekvő testi funkció gyanánt határoztatik meg, mely aztán csak másodrendben áll a szaporodás szolgálatában. Másodszor: a sexuális indulatokhoz hozzászámíttatnak azok a csupán gyengédek vagy barátiak is, melyek számára német nyelvszokásunk a «Liebe» sokértelmű szavával él 〈a magyar irodalmi nyelv a szeretetet megkülönbözteti a szerelemtől. Ford.〉. Ám azt hiszem, ezek a tágítások nem újítások, hanem helyreállítások, feloldásai e fogalom nem célszerű megszűkítésének, amelyre rávétettük volt magunkat. A sexualitásnak a genitaliákról való leoldása azzal a haszonnal jár, hogy szabad utána a gyermekek s a pervertáltak nemi tevékenységét ugyanazon szemmel néznünk, mint a normális felnőttekét; holott az elsőt eddig teljesen elhanyagolták, a másodikat, bár erkölcsi felháborodással, de értetlenül fogadták. A psychoanalista felfogás számára a legkülönösebb s legvisszataszítóbb perversiók mint sexuális részigyekvések nyilvánulásai magyarázódnak meg, mik a genitális primatus alól kivonták magukat és, mint a libidó fejlődése ősidejében, önállóan járnak örömérzés után. E perversiók közt a legfontosabb, a homosexualitás, alig érdemli meg e nevet. Egyszerűen a szervezet bisexualitására s a phallikus primátus továbbhatására vezetődik vissza; psychoanalysissal mindenkinél kimutathatni egy darab homosexuális objektum-választást. Ha a gyermeket «polymorph perversnek» mondjuk, az csak általánosan szokásos kifejezésekkel való leírás: erkölcsi értékelés nem kivánt lenni. Ilyen értékítéletek általában távol állanak a psychoanalysistól.

A második állítólagos tágítást a psychoanalista kutatásra való utalás igazolja, mely azt mutatja, hogy mind e gyengéd érzésbeli rezzenetek eredetükben teljes nemiségű törekvések voltak, mik aztán «meggátoltattak céljukban» vagy «szublimáltattak». A nemi indulatok e befolyásolhatóságán s elterelhetőségén épül számos kulturális munkára való alkalmasságuk is, melyekhez a legjelentősebb gyarapítással járulnak.

A gyermek sexualitása felől a legmeglepőbb felderítések elsőbb felnőttek analysisából nyerettek, később azonban, úgy 1908-tól fogva, gyermekeken történt egyenes megfigyelés útján minden részletükben s minden mennyiségben igazolódtak. Valójában oly könnyű a gyermek rendes nemi tevékenységéről meggyőződni, hogy az ember elcsodálkozva kérdi: mint tudták az emberek végbevinni, hogy e tényeket meg ne lássák s az asexuális gyermeki korról alakult vágylegendát oly sokáig épen tartsák? Ez csak a legtöbb felnőttnek a maga gyermekkora iránt való amnesiájával függhet össze.

IV.

Az ellentállásról s az elnyomásról, a tudattalanról, a nemiség aetiologus jelentőségéről s a gyermeki élemények fontosságáról szóló tanítások főalkatrészei a psychoanalysis épületének. Sajnálom, hogy itt csak az egyes darabokat tudtam leírni s nem azt is, hogy mint rakódnak össze s mint kapnak egymásba. Ideje a változásokhoz fordulnunk, melyek idő során az analista eljárás technikájában végbementek.

Az ellentállásnak nógatás s biztatás útján való legyőzése, ahogy eleinte szokás volt, egyben megkerülhetetlen is volt az orvos arról való első tájékozódása számára, hogy mi tárul majd elébe. E mód azonban mind

fárasztóbb lett mindkét rész számára, s több közelfekvő meggondolás is kezdett ellene szólni. Így aztán egy más eljárás váltotta fel, mely bizo= nyos tekintetben ellentéte volt. Ahelyett, hogy az orvos nógatta volna a beteget, hogy egy bizonyos tárgy felől mondana valamit, most inkább arra szólította fél, hogy engedje át magát «szabad associatiójának», vagyis mindent mondjon meg, ami csak eszébe jut, ha minden tudatos célképzet nélkül beszél. Ám köteleznie is kellett magát, hogy valóban mindent megmond, amit csak ez önmegfigyelése szájába ád, s nem enged holmi biráló megfontolásnak, mely némely ötletet azzal a megokolással szeretne elütni, hogy nem elég fontos, nem tartozik a dologra s általában nincs értelme. A közlésekben való őszinteség e megkövetelését nem kellett mindig kimondottan megismételni, mert első kikötése s feltétele volt az analista gyógyításnak.

Hogy a szabad associatióval való eljárás, hacsak a psychoanalista alapszabályt meg nem szegik, csakugyan azt szolgáltatja, amit várnak tőle, vagyis hogy az elnyomott s ellentállások által távoltartott anyagot valóban belevezeti a tudatba, az furcsának tetszhetik. Ám meg kell gon= dolni, hogy a szabad associatió nem igazán szabad. A beteg az analy= tikus helyzetnek befolyása alatt marad, ha gondolkodását nem is szegezi határozott témára. Van ok feltenni, hogy nem jut eszébe egyéb, mint ami e helyzettel vonatkozásban áll. Az elnyomott valaminek reprodukál= lása ellen vetett ellentállása ekkor kétfélekép mutatkozik. Elsőbb azoknak a bíráló ellenvetéseknek formájában, amelyek ellen a psychoanalista alap= szabályt fel kellett állítani. Ám ha a beteg követi e szabályt s ennek rendjén leküzdi, ami visszatartaná, akkor az ellentállás új formával próbálkozik. Keresztülviszi, hogy az analysált betegnek sohasem maga az elnyomott dolog jut eszébe, csak olyas, ami ahoz valami célzás módjára jár közel, s minél nagyobb az ellentállás, annál messzebbre tér a közlendő pótötlet attól a tulajdonképenitől, amit keresnek. Az analytikus, ki ugyan teljes figyelemmel, de erőlködés nélkül hallgatja meg a beteget, s kit tapasztalatai már nagyjában elő is készítettek a várhatókra, a betegtől napvilágra hozott anyagnak két lehetőség szerint veheti hasznát. Vagy sikerül neki, ha az ellentállás csekély, a célzásokból magára az elnyomott vala= mire rákövetkeztetni, vagy pedig, ha az ellentállás erősebb, az ötletekből, melyek a témától eltávolodni látszanak, rá tud következtetni legalább az ellentállás mibenállására, s ezt elmondja a betegnek. Már pedig az ellent= állás felfedése első lépés legyőzéséhez. Az analista munka keretében ilyen módon magyarázó művészet fejlődik ki, melynek sikeres kezeléséhez kell ugyan érzék és gyakorlat, de megtanulni nem nehéz. A szabad associatió módszere a régebbihez képest több jóval is jár, mint épen csak kevesebb fáradsággal. Az analysált beteget kevesebb kényszerítésnek teszi ki, sohasem veszti el a reális jelennel való összefüggést, s kiadós biztosítékot ád aziránt, hogy az orvos a neurosis strukturájában egy mozzanatot se nézzen el s a maga várakozásából ne csempésszen bele semmit. A rendjén főkép a betegen áll, hogy az analysis menetét s az anyag elrendezését meghatározza, amivel persze lehetetlenné válik az egyes tünetek és komplexumok rendszeres munkábavétele. Szöges ellen= tétben a hypnotikus vagy nógató eljárás menetével, ennél az eljárásnál az együvétartozókat az orvos a kezelésnek különböző idejében és pont=

jain tudja csak meg. Hallgató számára tehát — akinek valójában nem szabad ott lennie — az analista kúra teljesen átláthatatlan volna.

Más java ez eljárásnak, hogy valójában sohasem kell csődöt vallania; elméletben mindig lehetségesnek kell lennie valamiféle ötletnek, ha nincs megszabva, hogy milyen legyen. Ám mégis van egy eset, mikor az ötlet elmarad, de ez annyira egyetlen, hogy épen emiatt meg is lehet magyarázni.

Közeledem itt egy mozzanathoz, mely lényegbevágó vonást rajzol az analysis képébe, s úgy a technikára, mint elméletre nézve legfőbb fontosságú. Minden analista kezelés rendjén, s anélkül, hogy az orvos a magáéból tenne hozzá, kialakul a betegnek az analytikus személyéhez való olyan heves érzésbeli kapcsolata, melynek a reális körülményekben nincs magyarázata. Vagy positiv, vagy negativ természetű, s váltakozik forró és teljes érzéküségű szerelem, s lázadás, elkeseredés és gyűlölet szélsőséges jelentkezése közt. Ez az egy szóval «átvitelnek» (Uebertragung) nevezett indulat lép a betegnél a gyógyulás után való vágy helyébe, s amíg csak gyengéd és mérsékelt, tulajdonképp ez az eszköze az orvos befolyásának, s ez rúgója a közös analista munkának. Később, ha szenvedélyessé lett vagy ellenségesbe csapott át, az ellentállásnak válik főeszközévé. Ilyenkor történik meg az is, hogy megbénítja a beteg ötlettermelését, s ezzel veszedelme a kezelés sikerének. Ám megkerülni akarni képtelenség volna; átvitel nélkül az analysis lehetetlen. Nem kell azt hinni, hogy az analysis teremti az átvitelt s hogy csupán ilyenkor fordul elő. Az analysis csupán felfedi s elszigeteli. Az átvitel általános emberi jelenség, mindenfajta orvosi befolyásnak sikere ezen áll s általában uralkodik az embernek emberi környezetével való minden viszonyán. Nem nehéz ráismerni benne ugyanazon dynamikus tényezőre, mit a hypnotizőrök suggestibilitásnak neveztek s amely a hypnotikus rapportnak is eszköze, melynek kiszámíthatatlan volta felől már a kathartikus eljárás panaszkodott. Ahol ez érzésátvitelre hiányzik a hajlandóság, vagy, mint a dementia praecoxnál és paranoiánál, teljesen negativvá lett, ott nem is lehetséges a betegre való psychikus befolyás.

Így aztán igaz, hogy tehát a psychoanalysis is, mint minden egyéb psychotherapiás módszer, a suggestió eszközével dolgozik. A különbség azonban az, hogy a psychoanalysisnál a gyógyulás felől való döntés nincs a suggestió, vagyis az átvitel kényére adva. Csak arra szolgál, hogy a beteget egy lelki munka végzésére bírja: átviteles ellentállásának legyőzésére, amely munkának elvégzése mindenkorra szóló változást jelent a beteg lelki háztartásában. Az analista a beteg számára tudatossá teszi az átvitelt s ezzel el is oszlatja, felfedvén a beteg előtt, hogy átviteles indulatában csak régebbi érzésviszonylatokat él újra át, melyek korai tárgyválasztásaiból, gyermekkora elnyomott korszakából származnak. E fordulattal az átvitel, mely addig az ellentállásnak volt legerősebb fegyvere, most legjobb eszközévé válik az analista kúrának. Igaz, hogy a vele való bánás legnehezebb s legfontosabb darabja marad az analista technikának.

A szabad associatió s a belekapcsolódó megfejtő művészet eljárásával a psychoanalysisnak olyasvalami sikerült, aminek első látásra nem látszik praktikus jelentősége, valójában azonban új álláspontokat s új

értékeléseket teremtett a tudományos munkában. Lehetségessé tette annak kimutatását, hogy az álmoknak van értelmük s ez értelmet ki lehet találni. A klasszikus ókorban az álmokat még nagyra tartották, mint a jövendő hírnökeit; a modern tudomány nem akart róluk tudni, az álom= fejtést teljesen a babonára hagyta, az álmot tisztára «testi» aktusnak jelentette ki, a különben alvó lelki élet holmi megrázkodásának. Hogy valaki, ki addig komoly tudományos munkában fáradt, beállhasson álom= fejtőnek, azt mégsem igen várták. Ám ha az ember nem törődött az álom e kisemmiztetésével, hanem úgy bánt az álommal, mint valamely meg nem értett neurotikus symptomával, őrülettel vagy kényszerképzettel, ha nem nézte szószerinti tartalmát, s egyes képeit szabad associátió tárgyává tette, akkor egészen más lett belőle. Az álmodónak számos ötlete az orvos előtt olyan gondolatmenetet leplezett le, mely többé nem volt sem képtelen, sem kusza, mely teljes értékű lelki munkavégzés számba mehe= tett s amelynek a kézzelfogható álom csak torz, kurtított s félreértéses fordítása, többnyire vizuális képekbe való áttétele. Ezekben a lappangó álomgondolatokban foglaltatik az álom értelme: az álom kézzelfogható tartalma csak megtévesztés, homlokzat, melybe ugyan az associátió bele= kapcsolódhatik, de nem az álomfejtés.

Egy sor kérdés merült így fel s várt feleletre, köztük a legfonto= sabb, hogy van=e hát ok arra, hogy álom képződjék, hogy ez mely körülmények közt megy végbe, s hogy az álomgondolat, melynek mindig van értelme, minő utakon megy át magába a gyakran értelmetlen álomba. 1900=ban közzéadott «Traumdeutung» munkámban megpróbáltam, hogy mind e problémákat megoldjam. Vizsgálataimat csak igen rövid kivo= natban adhatom itt: Ha az álomnak analysis útján kitudott lappangó álomgondolatait megvizsgálja az ember, talál köztük egyet, mely a többi értelmestől s az álmodó számára ismerőstől élesen elkülönböződik. Ez a többi az álmodó éber életének töredékeiből való (nappali maradékok); a különválóban pedig vágyrezzenetet, még pedig gyakran igen megbotránkoztatót, ismerni fel, mely az álmodónak éberéletétől idegen s mit ehhez képest elcsodál= kozva vagy felháborodva tagad is meg. Nos: ez a külön rezzenet az igazi álomképző; benne nő az álom termeléséhez szükséges energia s a nappali maradékokat használja fel anyagul; az így keletkezett álom kielé= güléses helyzet gyanánt áll előtte, vágyteljesülés a számára. E folya= mat nem volna lehetséges, ha nincs valami az alvó állapot természetében, ami kedvez neki. Az alvásnak az a psychikus feltétele, hogy az Én alhatnékra s minden életérdek erőtöltésének visszavételére legyen beállítva; mivel egyben a motilitáshoz vezető bejárások is elzáródnak, az Én csökkentheti az erőt, mellyel különben az elnyomást fenntartja. Az elnyomásnak ez éjszakai meglazulását használja fel a tudattalan rezzenet, hogy az álmon belül felhatoljon a tudatba. Ám az Énnek elnyomó ellentállása alvás közben sem szűnik meg egészen, csak épen megcsökken. Valami megmaradt belőle álomcenzura formájában, s a tudattalan vágyrezzenetnek megtiltja, hogy olyan formában jelentkezzék, ami való= jában vágna hozzá. Az álomcenzura szigorúsága miatt a lappangó álom= gondolatoknak változtatásokat s gyengüléseket kell elviselniök, mik az álomnak megbotránkoztató értelmét felismerhetetlenné teszik. Ez a magya= rázata az álombeli eltorzításnak, mely a legfőbb vonásokat szolgáltatja a

kézenfekvő álomhoz. Tehát joggal mondhatni, hogy az álom: vágynak teljesülése, csak épen elnyomott vágynak, s álruhás teljesülése. Már itt észrevehetni, hogy az álom azon mód épül fel, mint a neurotikus symptoma; hogy kompromisszumos alakulat az Énen belül egy elnyomott vágyrezzenet igénye s a cenzurálkodó hatalom ellentállása között. Ugyanúgy származván, ugyanolyan értelmetlen is, mint a symptoma, s ugyanoly mód szorul megfejtésre.

Az álom általános rendeltetését nem nehéz megtalálni. Arra való, hogy a külső s belső ingereket, melyek az alvót ébredésre késztetnék, úgyszólván csitítgatva hárítsa el s így az alvást zavartatástól védje. A külső inger azzal háríttatik el, hogy mintegy átmagyarázódik s valamely ártatlan helyzetbe szövetik bele; a vágyigény belső ingerének az alvó enged s meghagyja neki az álomképzet útján való kielégülést, valameddig a lappangó álomgondolatok a cenzura féke alá nem esnek. Ha ez a veszedelem fenyeget s az álom túlságos világos kezd lenni, akkor az alvó megszakítja s ijedten ébred fel (szorongásos álom). Ugyanígy tehetetlen az álomfunkció, ha a külső inger oly erős, hogy már nem lehet elhárítani (ébresztő álom). A folyamatot, amelynek rendjén a lappangó gondolatok az álomcenzura beavatkozásával a kézenfekvő álomtartalomba jutnak át, én álommunkának neveztem. S abban áll, hogy a sejtett (tudatelőző, vorbewusst) gondolatanyag alkotórészei összevonatnak, psychikus akcentusai eltolatnak, az egész aztán látásos képekbe tétetik át, dramatizálódik, s még ezenfelül egy félreértéses másodlagos megmunkálással egészítődik ki. Az álommunka kitünő mintája annak, hogy a lelki élet mélyebb, tudattalan rétegeiben minőek a folyamatok, melyek az előttünk ismeretes rendes gondolati folyamattól oly igen különböznek. Az álommunka egy csomó archaikus vonást is felvet, például a symbolikának alkalmazását, mely itten túlnyomóan sexuális s melyet aztán a lelki működés egyéb terein is megtalálhatni.

Azzal, hogy az álom tudattalan vágyrezzenete egy nappali maradékkal, az éberélet egy ellátatlan maradt érdekével lép összeköttetésbe, az így képzett álomnak formájában kétszeres értéket is szállít az analista munka számára. Mert ugyebár: a megfejtett álom egyfelől egy elnyomott vágy beteljesülésének mutatkozik, másfelől a nappalnak sejtéses (vorbewusst) gondolkodó munkáját folytathatta s tetszése szerint való tartalommal tölthette meg, tehát szándékot, figyelmeztetést, megfontolást, vagy megint csak vágyteljesülést fejezhet ki. Az analysis mindkét irányban hasznát veszi, az analysálandó beteg úgy tudatos, mint tudattalan folyamatainak megismerésére. Abból a körülményből is hasznot húz, hogy az álom nyitva áll a gyermekélet elfelejtett anyaga számára is, úgyhogy az álomfejtés segítségével az infantilis amnesiát is többnyire lebírhatni. Az álom tehát itt elvégez egy részt abból, amire régen a hypnosis volt való. Ám azt a gyakran nekem tulajdonított tételt én sohasem állítottam fel, mely szerint az álomfejtés arra az átlátásra jutna, hogy minden álomnak sexuális a tartalma s valamennyit sexuális inditékokra lehet visszavezetni. Könnyű meglátni, hogy éhség, szomjuság, exkrétiós-szükség ép úgy termelhet teljesüléses álmot, mint egyéb elnyomott, sexuális vagy egoista rezzenet. Kis gyermekeknél legkönnyebb kipróbálni ez álomelmélet helyes voltát. Itt, hol a külömböző psychikus systemák élesen még nem különböződtek

s az elnyomások sem mélyültek még el, gyakran tudni meg álmokat, mik egészen leplezetlen teljesülései valamely nappalról kielégítetlen maradt vágyrezzenetnek. Imperativ szükségek befolyása felnőtteknél is termelhet ily infantilis typusú álmokat. Ugyanúgy, mint az álomfejtést, felhasználja az analysis az emberek oly gyakori melléhibázásainak ‹elszólás, elírás, elfelejtés, összetévesztés› s symptomás cselekedeteinek tanulmányozását is, amelyeket könyvformában először 1904-ben megjelent «Zur Psycho-pathologie des Alltaglebens» tanulmányomban vizsgáltam meg. E sokat olvasott munkában az a bizonyítás foglaltatik, hogy ama jelenségek nem véletlenek, hogy túlmennek a physiologus magyarázaton, hogy értelmük van s megfejthetőek, s joggal lehet belőlük visszatartott vagy elnyomott indulatokra s szándékokra következtetni. Úgy a «Traumdeutung»-nak, mint e tanulmánynak jelentős értéke nem ép a támasztékban áll, mit az analista munka számára szolgáltatnak, hanem még inkább egy más tulaj-donságukban. Eddig a psychoanalysis csak pathológus jelenségek meg-fejtésével foglalkozott s ezek magyarázatához kellett olyasmiket feltennie, miknek jelentősége túlment a tárgyalt anyag fontosságán. Az álom azonban, amit most a psychoanalysis sorravett, nem beteges tünet, hanem a rendes lelki életnek jelensége s minden egészséges embernél előfordulhat. Ha az álom úgy van felépítve, mint valamely tünet, ha magyarázatához ugyan-azon feltevések kellenek, mint az indulatok elnyomásának, a pótló s a kompromisszumos képzeteknek, a tudatos s a tudattalan elhelyezésére való különböző lelki systémáknak megértetéséhez, akkor a psychoanalysis többé nem csakis a psychopathológiának egy segédtudománya, hanem inkább egy új és gyökeresebb lélektan kiindulása, mely nélkül a rendes lelki élet is megmagyarázhatatlan. Feltevéseit s eredményeit a lelki s a szellemi élet egyéb tereire is át lehet vinni; megnyílik előtte a messzeségbe, a világ érdeklődésébe vezető út.

V.

Megszakítom itt a psychoanalysis belső kiépülésének előadását s külső történetéhez fordulok. Amit szerzeményeiről eddig elmondtam, nagy-jában az én munkám sikerét foglalja magában, ám összefüggésébe későbbi eredményeket is belevettem s tanítványaim s követőim járulékait nem különböztettem el a magaméitól.

Breuertól való elválásom után tíz évnél tovább nem találtam követőt. Egészen magamban álltam. Bécsben elkerültek, a külföld nem vett rólam tudomást. A Traumdeutungról, 1900-ban, a szakfolyóiratok alig referáltak. «Zur Geschichte der psychoanalitischen Bewegung» tanul-mányomban a bécsi psychiatrikus körök akkori magatartásáról példaképen egy asszisztenssel való beszélgetésemet hozom fel, ki könyvet írt tanításaim ellen, de a Traumdeutungot még nem olvasta. A klinikán azt mondták neki, hogy érdemes. Ez az uriember, ki azóta extraordinárius lett, meg-engedte magának, hogy ama beszélgetésünk tartalmát letagadja s általában kételkedjék emlékezetem hív voltában. Én akkori elmondásomnak minden szavát fenntartom.

Mikor átértettem, hogy mennyire szükségszerűségekkel ütközöm össze, érzékenységem is megenyhült. Lassankint elszigeteltségem is alábbhagyott.

Elébb Bécsben alakult körém egy kis csoport tanítvány; 1906-ban kitudódott, hogy Zürichben E. Bleuler psychiáter, s assistense, C. G. Jung s mások, élénken érdeklődnek a psychianalysis iránt. Személyes összeköttetések szövődtek, 1908 husvétján az új tudomány barátai Salzburgban találkoztak, megbeszélték, hogy ilyen magánkongresszust majd rendszeresen tartanak s folyóiratot adnak ki, melynek címe «Jahrbuch für psychopathologische Forschungen» s szerkesztője Jung lett. Kiadói Bleuler voltunk s én; a világháború kitörésével szűnt meg. A svájciak csatlakozásával egyidőben Németországszerte is felébredt a psychianalysis iránt való érdeklődés, számos irodalmi nyilatkozatnak lett tárgya s élénk vitáké tudományos kongresszusokon. Barátságosan seholsem fogadták, jóindulatú várakozóan sem. A psychoanalysissal való legrövidebb ismeretség a német tudománynak elég volt arra, hogy egységes legyen elvetésében.

Természetesen ma sem tudhatom, mi lesz az utókor végső ítélete a psychoanalysisnak a psychiátria, a psychologia s általában a lelki tudományok számára való értékéről. Ám azt hiszem, hogy ha a korszaknak, melyet átéltünk, akad egyszer történetírója, az nem tagadhatja majd le, hogy a német tudomány akkori viselkedése nem nagy dicsőség képviselői számára. Nem magáról a psychoanalysis elvetésének tényéről szólok, arról sem, hogy oly határozottsággal történt; mindkettőt könnyű volt megérteni, várni lehetett s az ellenfelek jellemére magában nem vetett volna árnyékot. Ám annyi gőg, a logikának oly lelkiismeretlen semmibevétele, a támadások durva s ízléstelen volta számára nincs mentség. Ellenem vethetik, hogy gyerekes dolog tizenöt év múlva is így átengednem magam az érzékenységnek. Nem is tenném, ha még valamit hozzá nem kellene tennem. Évekkel később, mikor a világháború rendjén egy chorus ellenség vetette a német nemzet ellen a barbárság vádját, melyben mindez említett összetalálkozik, mégis fájt az embernek, hogy saját tapasztalatából nem szólhatott ellene.

Egyik ellenesem maga dicsekedett, hogy betegeit eltiltja a szótól, mihelyt sexuális dolgokról kezdenek beszélni, — s nyilván ebből a technikából vezette le a jogot, hogy a sexualitásnak a neurosisoknál való aetiologus szerepéről ítéljen. Psychoanalista elmélet szerint oly könnyű megmagyarázni ez affektiv ellentállásokat, hogy nem kellett rajtuk fennakadni. Ám ezeken kívül, úgy tetszett előttem, a megértés amiatt lett nehezebb, mert ellenfeleim a psychoanalysist spekulativ fantáziám termékének nézték, s nem hitték el, minő hosszú, türelmes és elfogulatlan munka rendjén épült. Mivel hitük szerint az analysisnak semmi köze nem volt megfigyeléshez vagy tapasztalathoz, magukat is szabadnak érezték, hogy elvessék minden saját tapasztalat nélkül. Mások, kik e meggyőződésben már nem voltak oly biztosak, megismételték a klasszikus ellentállási formát, hogy nem néznek a mikroszkópba, nehogy maguk szemével lássák meg, amit tagadtak. Általában furcsa, hogy a legtöbb ember mily helytelenül viselkedik, ha valamely új dolog előtt saját ítéletet kell vallania. Éveken át, de még ma is hallom «jóakaró» kritikusoktól, hogy hiszen eddig meg eddig a pontig van valami a psychoanalysisban, azontúl azonban túlzásba esik s jogtalan általánosít. Holott tudom, hogy nincs nehezebb, mint az ily határmegszabás, s hogy maguk a kritikusok még néhány nap vagy néhány hét előtt az egészről nem tudtak semmit.

A psychoanalysis ellen való hivatalos anathémának az lett követ=kezése, hogy az analytikusok szorosabban összeálltak. A Nürnbergben végbement 1910=iki második kongresszuson Ferenczi Sándor indítványára Nemzetközi Psychoanalytikus Egyesületet alakítottak, mely helyi cso=portokra oszlott s elnök vezetése alatt állt. Ez Egyesület túlélte a világ=háborút, ma is fennáll, s van bécsi, berlini, budapesti, zürichi, londoni, holland, new=yorki, pan=amerikai, moszkvai s kalkuttai helyi csoportja. Első elnöknek C. G. Jungot választattam, elég szerencsétlenül, mint később kitűnt. Egy második folyóiratunk is került: a «Zentralblatt für Psycho=analyse» Adler és Stekel szerkesztésében, s kevésre rá egy harmadik: az «Imago», H. Sachs és O. Rank nemorvosok szerkesztésében, hogy az analysisnak a lelki tudományokra való alkalmazását szolgálja. Rövidre rá tette közzé Bleuler a psychoanalysis védelmét («Die Psychoanalyse Freuds» 1910). Amily örvendetes volt, hogy a vitában végre szóhoz jutott az igazság s a becsületes logika is, a Bleuler munkája mégsem tudott egészen kielégíteni. Túlságosan tartott a pártatlanság szinére; nem véletlen, hogy épen szerzőjének köszönheti tudományunk az ambivalentia értékes fogalmával való meggyarapodását. Későbbi tanulmányokban Bleuler oly elutasítóan állt az analista tanítással szemben, oly fontos darabjaiban kételkedett, oly fontosakat vetett el, hogy elcsodálkozva kellett kérdeznem, hogy tulajdonkép mégis mi mellett áll helyt? Pedig még később is melegen nyilatkozott, a, mint ő nevezte «mélységi psychologiáról», s a schizophre=niákat tárgyaló nagytervű munkáját is erre építette. Bleuler különben sem maradt sokáig az Egyesületben, Junggal való surlódások miatt elhagyta, s a «Burghölzli» elveszett a psychoanalysis számára.

A hivatalos ellentállás nem állhatta útját a psychoanalysis elterje=désében sem Németországban, sem más hazákban. Egyéb helyütt, «Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung» tanulmányomban sorra követtem haladásának szakaszait s megneveztem a férfiakat is, kik kép=viseletében kitűntek. 1909=ben Jungot és engemet G. Stanley Hall meghítt Amerikába, hogy ott a Clark Universityn, Worcester, Mass., amelynek elnöke volt, az intézet húsz éves alapítási ünnepe alatt egy hétig (német nyelvű) előadásokat tartsunk. Hall joggal tiszteletben állott psychológus s pedagógus volt, ki a psychoanalysist már évek óta bevonta tanításába; volt benne valami a «királycsinálóból», ki szeretett tekintélyeket meg=tenni s letenni. James J. Putnam=mal is találkoztunk ott, a Harvard Uni=versity neurológusával, ki hajlottkorú létére is lelkesedett a psychoanalysisért s mindenütt nagytekintetű személyiségével állt helyt az új tanítás kultu=rális értéke s szándékainak tisztasága mellett. A kitűnő férfiban, ki kény=szer=neurosisos hajlondóság ellen való reakcióból túlnyomó ethikusan irány=zódott, csak az az igénye zavart bennünket, hogy a psychoanalysis egy bizonyos filozófiai systémához kapcsolódjék s erkölcsi törekvések szolgá=latában álljon. William James filozófussal való találkozásom is maradandó benyomással volt rám. Nem tudom elfelejteni a kis jelenetet, mikor egy sétánkon hirtelen megállott, átadta kézitáskáját s kért, menjek előre, majd utánam jő, ha angina pectorisos rohamán, amit közeledni érez, túl lesz. Egy év mulva szíve meg is ölte; azóta is mindig ilyen félelmetlenséget kívántam magamnak, ha végemet látom jönni.

Akkor még csak 53 éves voltam, fiatalnak s egészségesnek éreztem

magam, az új világban való rövid tartózkodás általában jót tett önérzetemnek; Europában kitagadottnak láttam magamat, itt a legjobbak mint magukfajtáját fogadtak. Mintha egy elhihetetlen éberálom vált volna valóra, mikor Worcesterben felhágtam a dobogóra, hogy felolvassam a «Fünf Vorlesungen über Psychoanalyse»-met. Tehát a psychoanalysis többé nem káprázat, értékes darab realitássá lett. Azóta, látogatásunk óta, sem vesztette el talaját Amerikában. A laikusok között roppant népszerű s a hivatalos psychiáterek az orvosi disciplina fontos részének ismerik el. Sajnos, meg is higították odaát. Sok visszaélés, melynek semmi köze hozzá, fedeződik ott a nevével s hiányzik az alkalom a technikában s az elméletben való gyökeres kimívelődésre. Ezenfelül Amerikában a behaviourism-mel találkozik össze, mely ártatlanságában azzal dicsekszik, hogy a psychológus problemával egyáltalában elkészült.

Európában 1911 és 1913 között két elszakadás ment végbe a psychoanalysistól, olyan személyektől induló, kiknek az ifjú tudományban addig tekintélyes volt a szerepük: Alfred Adlertól s C. G. Jungtól. Mindkét mozgalom elég veszedelmesnek tetszett s hamar talált, s bőven, követőkre. Erejüket azonban nem saját tartalmuknak köszönhették, hanem annak a csábításnak, hogy a révükön meg lehet szabadulni s a psychoanalysis botránkoztatónak érzett eredményeitől, anélkül, hogy ténybeli anyagát meg kellene tagadni. Jung az analytikus tényeket elvonttá, személytelenné, történelmetlenné igyekszik átmagyarázni s ezzel azt reméli, megkerülheti a gyermeki sexualitás és az Ödipus-komplexum számbavételét, valamint a gyermeki kor analysisának szükségét. Adler mintha még messzebb távolodott volna a psychoanalysistól: a sexualitás jelentőségét elvetette, a jellemnek s a neurosisnak képződését csakis az ember hatalmi törekvésére vezeti vissza, valamint konstitucionális kisebbértékűségének kompenzáció után való szükségére, amivel a psychoanalysisnak minden psychológiai szerzeményeit szélnek ereszti. Ám amit így elvet, az, megváltozott névvel, mégis beleküzdi magát az ő zárt rendszerébe; az ő «férfiúi tiltakozása» ⟨männlicher Protest⟩ nem egyéb, mint a jogtalan sexualizált elnyomás. A kritika mindkét eretnekkel kegyesen bánt; én csak annyit értem el, hogy sem Adler, sem Jung nem nevezi többé tanítását psychoanalysisnak. Ma, egy évtized multán, megállapíthatni, hogy mindkét kísérlet kár nélkül vonult el a psychoanalysis fölött.

Ha valamely társulás azon alapul, hogy részvevői egypár sarkalatos pontban egyetértenek, természetes, hogy kiválnak belőle, akik e közös talajról leléptek. Mindazonáltal gyakran az én türelmetlenségemet okolták, ha volt tanítványaim elszakadtak tőlem, vagy rám nehezedő külön végzetnek látták. Ezzel szemben legyen elég arra rámutatnom, hogy az elszakadtakkal: Junggal, Adlerral, Stekellel s néhány mással egy nagy sor személyiség áll szemben, kik, mint Abraham, Eitingon, Ferenczi, Rank, Jones, Brill, Sachs, Pfister lelkész, van Endem, Reik és mások mintegy tizenöt év óta mint hű munkatársaim, többnyire zavartalan barátságban is csüggenek rajtam. Csak legrégibb tanítványaimat neveztem itt meg, kik a psychoanalysis irodalmában már dicsőséges nevet szereztek; ha a többit nem említem, az nem kisebbítés, s épen az ifjabbak s később jöttek közt vannak tehetségek, kikbe nagy reménységet lehet vetni. Mondhatom talán a magam javára, hogy türelmetlen s csalhatatlansági gőgtől eltelt ember

nem tudott volna ilyen nagy sereg kiváló lelket magához kötni, főképp, ha praktikus csábítás sincs több a kezében, mint nekem az enyémben.

A világháború, mely annyi szervezetet elpusztított, a mi Internationálénkkal nem bírt. A háború után 1920-ban Hága városában találkoztunk először, semleges területen. Megható volt, hogy a holland vendégszeretet mennyire gondjába fogadta a kiéhezett s elszegényedett középeurópaikat s e feldúlt világban tudtommal az is ott történt először, hogy angolok s németek tudományos érdek körül barátságosan ültek egy asztalhoz. Sőt a háború még Németországban is, úgy mint a nyugatiakban, nevelte a psychoanalysis iránt való érdeklődést. A hadi neurosisok megfigyelése végre felnyitotta az orvosok szemét a psychogenesisnek neurotikus zavarok körül való fontossága iránt s egypár psychológus fogalmazásunk, aminő a «betegségből való nyereség» s «a betegségbe való menekülés», hamar népszerű lett. Az összeomlás előtti 1918-iki budapesti utolsó kongresszusunkra a középhatalmak kormányai hivatalos képviselőket küldtek, kik megigérték, hogy hadi neurotikusok kezelésére majd psychoanalista állomásokat állítanak. Erre már nem került sor. Messzebbnyúló tervek is, mint egyik legkitűnőbb társunké, dr. Freund Antalé, ki Budapesten központot akart teremteni az analista tanítás s gyógyítás számára, megszegtek a nemsokára rá elkövetkezett politikai megrendüléseken s a pótolhatatlan férfi kora halálán. Elgondolásainak egy részét később Max Eitingon valósította meg, mikor 1920-ban Berlinben psychoanalista polyklinikát teremtett. Magyarországon a rövid bolsevista uralom alatt Ferenczi, mint a psychoanalysis hivatalos képviselője, sikeresen adhatott elő az egyetemen. A háború után ellenfeleinknek azt méltóztatott kijelenteniök, hogy a tapasztalat döntő argumentumot szolgáltat az analista állítások ellen. A hadi neurosisok ime bebizonyították volna, hogy felesleges a neurotikus affektusok aetiologiájába sexuális mozzanatokat belevenni. Ám ez könnyelmű és elsietett diadal volt. Mert egyfelől senki sem analysálhatott gyökeresen végig egy hadineurosisos esetet, tehát nem tudhattak okáról semmi bizonyosat s erre a tudatlanságra nem szabad következtetést építeni. Másrészt a psychoanalysis rég levonta a narcismus s a narcisista neurosis fogalmát, melynek az a foglalata, hogy a libidó az Énen kívül eső személyobjektum helyett libidóját saját Énjére tapasztja. Vagyis míg egyébkor a psychoanalysisnak azt vetik szemére, hogy jogtalan kitágítja a sexualitás fogalmát, most, mikor a polémiában így volt kényelmes, megfeledkeztek erről a bűnéről s a szűkebb értelemben értett sexualitást rótták fel neki.

A psychoanalysis története számomra, nem nézve kathartikus előtörténetét, két szakaszra oszlik. Az elsőben magamban álltam s minden munkát magamnak kellett végeznem, ez így volt 1895—96-tól 1906—07-ig. A második szakaszban, mely mindmáig tart, tanítványaimnak s munkatársaimnak hozzájárulásai egyre nőttek jelentőségükben, úgy hogy nehéz betegségtől a vég közeledtére figyelmeztetve, belül nyugodtan gondolhatok rá, ha az én munkám meg is fog szakadni. Ám épen ez ki is zárja, hogy ebben a magamról szoló előadásomban a psychoanalysisnak e második időszakban történt haladásait ugyanoly részletesen tárgyaljam, mint az elsőben történt lassankint való felépülését, amely csakis az én munkásságommal volt kitöltve. Csak azoknak az új megállapításoknak megemlítésére érzek jogot, mikben még magamnak is jelentős részem volt, tehát

mindenekelőtt a narcismus, aztán az ösztönelmélet s ezeknek a psychosisokra való alkalmazása terén történtekre.

Pótolnom kell még, hogy tapasztalat gyarapodtával az Ödipus-komplexumról mind világosabban kiderült, hogy ez a magja a neurosisnak, tetőpontja a gyermeki sexuális életnek s egyben az a csomópont, honnan minden későbbi fejlődés kiindul. Ezzel meghiusult a várakozás, hogy az analysis a neurosisban valami specifikus mozzanatot fedhetne fel. Meg kellett benne állapodni, hogy, mint Jungnak az ő analista korszakában oly találóan sikerült kifejeznie, a neurosisnak nincs valami külön és saját tartalma s hogy a neurotikusok zátonyra jutása ugyanazon dolgok körül történik, amelyeket a normális ember szerencsésen le tud győzni. Ez az átlátás nem volt egyben csalódás is. Igen jól egybevágott azzal a másikkal, mely szerint a psychoanalysistól megtalált mélységi psychológia épen magának a rendes lelki életnek psychológiája. Ugyanúgy jártunk mint a chemikusok; a termékek qualitativ különbségei náluk is ugyanazon elemek kombinátiós viszonyában történő változásokra vezetődnek vissza.

Az Ödipus-komplexum a libidót szülői személyek elképzeléséhez kötöttnek mutatja. Ám volt elébb idő, mikor nem ezek voltak az objektum. Ebből olyan állapotot lehet kiszármaztatni, mely alapvető konceptiója gyanánt állhat a libidó-elméletnek s amelyben a libidó a saját Énjét tölti el, azt magát választotta objektumának. Ezt az állapotot lehet narcismusnak nevezni, vagyis önmaguk iránt való szerelemnek. További meggondolással arra a végre lehetett jutni, hogy a narcismus egészen tulajdonkép sohasem szünik meg; az Én egész életre az a nagy tartály marad, honnan a libidó az objektumokra ráfolyik s amelybe az objektumokról megint visszaömölhet. Vagyis narcisista libidó folyton áttevődhetik objektum-libidóvá s megfordítva. Hogy ez áttevődés mekkora fokú lehet, arra kitünő példa az önfeláldozásig hevülhető sexuális vagy sublimált szerelembe való esés. Míg eddig az elnyomásos folyamat körül csak az elnyomott valamire figyeltünk, most már ezek az új elképzelések az elnyomó valaminek helyes értékelését is lehetségessé tették. Előbb úgy volt, hogy az elnyomást az Énben munkáló önfentartási ösztönök (Ichtriebe) viszik végbe, még pedig a libidinózus ösztönökön. Most, hogy az önfentartási ösztönök is libidinózus természetűekül, narcisista libidó gyanánt ismertettek fel, az elnyomási folyamat mindenestül a libidón belül végbemenőnek mutatkozott; narcisista libidó áll benne objektum-libidóval szemben, az önfentartás ösztöne védekezik benne az objektum-szerelem, tehát a szűkebb értelemben értett sexualitás igénye ellen is.

A psychólogia semminek szükségét nem érzi annyira, mint egy teherbiró ösztöntanét, amelyen tovább lehessen építeni. Ám semmi ilyes nem találtatik, a psychoanalysisnak magának kell tapogatózva kereskednie utána. Elébb az Énes és a libidinózus ösztönök ellentétét állította fel (amott önfentartás és éhség, emitt szerelem). Ezt aztán a narcisista s az objektum-libidó ellentét párjával helyettesítette. Amivel nyilván nem mondta ki az utolsó szót; biológus megfontolások nem engedik meg, hogy csak egyféle ösztönt tegyünk fel.

A legutóbbi évek munkáiban («Jenseits des Lustprinzips», «Massenpsychologie und Ich-Analise», «Das Ich und das Es») szabadjára eresztettem sokáig elfojtott spekuláló hajlandóságomat s az ösztönproblémának egy

új megoldását is célba vettem. Az önfentartást s a fajfentartást az Eros fogalma alá fogtam egybe s szembeállítottam vele a nesztelen dolgozó halál= vagy destrukciós ösztönt. Az ösztön így egészen általánosan olybá vétetik, mint az élőben benne dolgozó rugalmasság; arra való igyekvés, hogy újra belekerüljön valamely helyzetbe, melyben egyszer már benne volt s amelyet valamely külső hatás megszüntetett. Az ösztönöknek e valójukban konszervativ természete világosodik meg az ismétlési ösztön jelenségeiben. Az Erosnak s a halálösztönnek össze= és egymás ellen való munkálása adja ki számunkra az életnek képét.

Nem bizonyos, hogy ez a konstrukció használható gyanánt fog=e beválni. Bár az a törekvés vezette, hogy a psychoanalysisnak egypár leg=fontosabb elgondolását szegezze le, mégis messze túlmegy a psychoana=lysison. Gyakran hallottam a lenéző kijelentést, hogy mit tartson az ember olyan tudományról, melyben a legfőbb fogalmak oly kevéssé élesek, mint a psychoanalysisban a libidóé s az ösztöné. Ám aki ezt veti szemünkre, nem jól látja a dolgokat. Világos alapfogalmak, éles meghatározások a lelki tudományokban csak annyira lehetségesek, amennyire tények terü=letét kívánják egy intellektuális systema=szerkezet keretébe foglalni. A természettudományokban — s a psychológia is ezekhez tartozik — a legfőbb fogalmaknak ilyen világos volta fölösleges, sőt lehetetlen. A zoológia s a botanika sem kezdődött az állat s a növény fogalmának tévedhetetlen s elégséges meghatározásával; a biológia ma sem tudja az élőnek fogalmát biztos tartalommal megtölteni. Még a fizika is elmulasztotta volna egész fejlődését, ha kivárja, míg az erőről, anyagról, nehézkedésről s egyebekről való fogalmai a kivánatos világosságot s szabatosságot elérik. A természet=tudományi disciplinák alapvető elképzelései vagy legfőbb fogalmai eleinte határozatlanok maradnak, inkább csak arra a jelenségi területre való utalásokkal világíttatnak meg, ahonnan származnak, s csak a megfigyelési anyag haladó analysisa rendjén válhatnak egyre világosabbá, tartalmasabbá, ellenmondás nélkül valóvá.

Munkásságom korábbi szakaszaiban is megpróbáltam volt, hogy a psychoanalista megfigyeléstől általános szempontokig jussak fel. 1911=ben egy «Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Gesche=hens» című kis tanulmányomban — nem mondom, hogy eredeti módon — kiemeltem az öröm s a kelletlenség principiumának a lelki életen való uralmát, s ennek az űgynevezett realitási principiumtól való felváltatását. Később egy metapsychológiával is meg mertem próbálkozni. Ezt a nevet adtam egy szemlélő módnak, mely minden jelenséget a dynamika, topika s ökonomia három koordinátája szerint határoz meg s a legszélsőbb célt láttam benne, hová a psychologia eljuthat. Kisérletem töredék maradt, egypár értekezés után (Triebe und Triebschicksale, — Verdrängung, — das Unbewusste, — Trauer und Melancholie stb.) megszakítottam s ezt nyilván jól tettem, mert ily elméleti leszögezések számára az idő még nem érkezett volt el. Legutolsó spekulativ munkáimban arra vállalkoztam, hogy pathológus tények analista felhasználása alapján lelki szerkezetünket fel=tagoljam, s szét is szedtem egy Énbe, egy Azba s egy Énfelettibe. (Das Ich und das Es, 1922). Az Énfeletti az Ödipus=komplexum örököse s az ember ethikus követelményeinek képviselője.

Nehogy ezzel azt a benyomást keltsem, mintha munkásságom ez

utolsó szakaszában hátat fordítottam volna a türelmes megfigyelésnek s teljesen átengedtem volna magam a spekulációnak. Inkább mindig szoros érintkezésben maradtam az analytikus anyaggal és sohasem hagytam abba speciális klinikus vagy technikus témák kidolgozását. Még ahol el is távolodtam a megfigyeléstől, nagyon közel sehol sem kerültem a tulajdonképeni filozofiához. E tartózkodás nem esett nehezemre, mert nem ilyesmire születtem. A G. Th. Fechner gondolatai iránt mindig fogékony voltam s fontosabb pontokban is erre a gondolkozóra támaszkodtam. A psychoanalysisnak a Schopenhauer filozófiájával való messzemenő egyezése (Schopenhauer nemcsak az affektivitás elsőségét s a sexualitás főfontosságát hirdette, de még az elnyomás mechanizmusát is ismerte) nem épült tanításával való ismeretségemen, Schopenhauert csak igen későn olvastam. Nietzschét, a másik filozófust, kinek sejtelmei s átlátásai néha csodálatosan egybevágnak a psychoanalysis fáradságos eredményeivel, épp ezért sokáig elkerültem; nem a prioritás miatt, ezzel nem törődtem, de hogy megőrizzem elfogulatlanságomat.

Eleinte s hosszú ideig a neurosisok voltak egyetlen tárgya az analysisnak. Senki analytikus előtt nem maradt kétséges, hogy téved az orvosi praxis, mely ezeket az affektiókat a psychosisoktól elkeríti s az organikus idegbajokhoz csoportosítja. A neurosisok ismerete a psychiatriába tartozik, elkerülhetetlen bevezetés e tudományba. Csak éppen, hogy a psychosisok analista tanulmányozását ez esetekben való therapikus kilátástalansága mintha kizárná. A lelki beteg általában hiján van a positiv átvitel képességének, úgy hogy az analista technika főeszköze nála használhatatlan. Ám azért hozzá is hozzá lehet férni. Még az átvitel hija sem annyira teljes, hogy egy darab úton ne lehetne vele előrehatolni; teszem cyklikus depressióknál, könnyű paranoiás változásoknál, részletes schizophreniáknál analysissal igenis lehetett eredményt elérni. S a tudománynak haszna van belőle, ha sok esetben a diagnózis psychoneurósisnak vagy dementia praecoxnak feltevése közt ingadozhat; a gyógyító próbálkozás sok fontosat deríthet ki, mire abba kell hagyni. Főkép azonban azt kell számbavenni, hogy a psychosisokban sok minden s mindenki számára láthatóan kerül felszínre, amit a neurosisoknál fáradságos munkával a mélységből kell felhozni. Ezért számos analista állítás számára a psychiatrikus klinikák szállítják a legjobb demonstrációs objektumokat. Nem is maradhatott el, hogy az analysis hamar utat ne találjon a psychiatrikus megfigyelés tárgyaihoz. Már korán (1896-ban) egy paranoid dementia esetében hasonló aetiologus momentumokat s ugyanazon affektiv komplexumok meglétét állapíthattam meg, mint a neurosisoknál. Jung demenseknél titokzatos stereotypiákat magyarázott meg a beteg élettörténetére való visszavezetéssel; Bleuler különböző psychosisoknál olyan mechanizmusokat fedett fel, aminőket az analysis neurosisoknál kutat ki. Ezóta nem szüntek meg az analytikusoknak a psychosisok megértése körül való fáradozásai. Kivált mióta a narcismus fogalmával dolgoztak, hol egy, hol más ponton sikerült egy pillantást vetni túl a kerítésen. Legmesszebb nyilván Abraham jutott, a melancholia felderítésével. E téren ugyan, legalább ma még, nem minden tudásunk tevődik át egyben gyógyító hatalommá is; ám elvégre a puszta elméletbeli nyereség sem csekélylendő s szívesen elvárhatunk, míg praktikus használatra fordíthatjuk. Idők végéig a psychiaterek sem állhatnak

ellen beteganyaguk bizonyítékainak. A német psychiatriában most mintha az analista szempontoknak afféle «pénétration pacifique»=ja menne végbe. Folyton fogadkozva, hogy a világért sem akarnak psychoanalytikusok lenni, hogy nem tartoznak az «orthodox» iskolához, amelynek túlzásaival nem akarnak véle menni s kivált hogy nem hisznek a sexuális momentum túlhatalmában: a legtöbb fiatal kutató mégis az analista tanításnak hol ezt, hol azt a darabját váltja magához s a maga módja szerint alkalmazza anyagára. Minden jel arra vall, hogy ez irányban további fejlődés előtt állunk.

VI.

Mostanában a távolból figyelem, hogy a sokáig refraktárius Francia=országban mely (analytikus értelemben értett) reakciós tünetekkel vonul be a psychoanalysis. Úgy hat, mint amikor valami korábban átélt reprodu=kálódik, — ám mégis vannak külön vonásai. Hihetetlen együgyű kifogá=sokat hallani, mint teszem, hogy a francia finomság megbotránkozik a psychoanalista elnevezések pedantériáján s otrombaságán (nem lehet nem gondolni a Lessing halhatatlan Chevalier Riccaut de la Marlinière=jára!), de hallatszik komolyabb is: egy Sorbonne=beli psychologiae professzor nem tartotta méltóságán alul valónak kimondani, hogy a génie latin egyáltalá=ban nem tudja bevenni a psychoanalysis gondolkodó módját! Még az angol=szász szövetségeseket is, kiket a psychoanalysis követőinek tekintenek, elejtik emiatt. Az ember azt hinné, hogy a génie teutoniquenak nem volt jobb dolga, mint hogy a psychoanalysist, amint megszületett, legkedve=sebb gyermeke gyanánt szorítsa szívére!

Franciaországban a psychoanalysis iránt való érdeklődés a szép=íróktól indult ki. Ehhez meg kell gondolni, hogy az álomfejtéssel a psychoanalysis túlment a tisztán orvosi határokon. Németországban történt s most Franciaországban végbemenő fellépése közben már sokféleképp alkalmazták az irodalom s a művészettudomány, a vallási s az őstörté=nelem, a mythológia, az ethnographia, a paedagógia stb. területén. Mind e dolgoknak kevés a közük a medikához, épen csak a psychoanalysis közvetítése köti hozzá. Nincs jogom, hogy ehelyütt valamennyit részle=tesen sorra vegyem. Egészen azonban nem hanyagolhatom el, mert egy=felől megkerülhetetlenek, ha a psychoanalysis értéke s mivolta helyes képben álljon előttünk, másodszor ugyebár itt az a feladatom, hogy életem egész munkáját előadjam. Legtöbb ilyen alkalmazásoknak kezdetei az én dolgozataimra mennek vissza. Itt=ott magam is letértem az útról, hogy ilyen, már nem orvosi, érdeklődést kielégítsek. Mások aztán, nem csupán orvosok, de szakemberek is, követték nyomomat s messze behatoltak a megfelelő területbe. Mivel azonban programmomhoz képest csupán arról való jelentésre szorítkozom, amennyivel én járúltam hozzá a psychoanalysis alkalmazásához, az olvasónak csak egészen tökéletlen képet adhatok ez alkalmazás kiterjedéséről s jelentőségéről.

Egypár indítékot számomra az Ödipus=komplexum adott, melynek mindenütt jelenvalóságát lassankint felismertem. Ha e borzalmas anyag=nak választása s egyáltalában megteremtődése már magában mindig titok=zatos volt, úgy költői előadásának megrázó hatása, mint általában a végzet=tragédia mivolta: most mindezt megmagyarázta az az átlátás, hogy

itt a lelki történésnek egy törvényszerűsége teljes affektiv jelentőségében van megérzékítve. Végzet és orakulum csak belső szükségszerűség mate=rializátiói, hogy a hősnek tudta és akarata ellen bűnbe kell esnie, az mint gonosztevő hajlandóságai tudattalan természetének teljes kifejezése magyarázódott meg. E végzet=tragédia megértésétől csak egy lépés volt a Hamlet karaktertragédiájának megállapításához, melyet már háromszáz év óta bámulnak, anélkül, hogy értelmét tudnák s a költő motivumait kitalálták volna. Hiszen mégis csak fel kellett tünnie, hogy ez a költőtől teremtett neurotikus az Ödipus=komplexumon jut zátonyra, mint számos valóságbeli társa, mert Hamlet az elé a feladat elé van állítva, hogy más=valakin álljon bosszút a két cselekedetért, mely az ödipusi törekvésben foglaltatik, miközben önön tompa bűnérzete bénítóan meg=megfogja karját. Hamletot Shakespeare igen kevéssel apja halála után írta. A szomorú=játék analysisára vonatkozó utalásaimat később Ernest Jones gyökeresen kidolgozta. Ugyanezen példából indult aztán Otto Rank a drámai költők tárgyi választására vonatkozó kutatásaiban. A vérfertőzet motivumáról szóló nagy könyvében ki tudta mutatni, mily gyakran választják a költők épen az ödipusi helyzet motivumait festésük tárgyává, s követte e tárgy váltakozásait, átalakulásait s szelidüléseit végig a világirodalmon.

Ettől nem esett messze, hogy az analysis munkába vegye általában a költői és művészi teremtést. Rájöttünk, hogy a képzelet birodalma eny=hely, mely az örömelvből a valóságba való fájdalmas átmenettől kerí=tődik el, hogy pótlást adjon a vágykielégülés helyett, melyről a való=ságos életben le kellett mondani. A művész, szakasztott mint a neuro=tikus, a ki nem elégítő valóságból e képzeleti világba vonul vissza, de jobban tud aztán, mint a neurotikus, onnan visszatalálni s megvetni lábát a valóságban. Alkotásai, a művészi művek, tudattalan vágyaknak képze=letbeli kielégítései, akár csak az álmok, melyekkel kompromisszumos karak=terük is közös, mert itt is el kell kerülni az elnyomás hatalmaival való nyilt összeütközést. Ám míg az álomtermékek asociálisak s narcistikusok, a művésziek más emberek részvételére számítanak, hogy azokban ugyan=azon tudattalan vágyrezzeneteket élesszék fel s elégítsék ki. Ezenfelül a formabeli szépség szemléleti gyönyörűségével élnek, mint «csábítási pré=miummal». Amit itt a psychoanalysis felderíthetett, az abban állt, hogy a költő életbeli benyomásainak, véletlen sorsának s munkáinak összevonat=koztatásából megkonstruálja a művésznek lelki alkatát, a benne munkáló hajlandóságbeli rezzeneteket, vagyis ami benne általános emberi. Ilyen céllal tettem tanulmány tárgyává én teszem Lionardo da Vincit, mely tanulmány a nagy embernek egyetlen tőle elmondott gyermekkori emlékén épül s főkép «Szent Anna harmadmagával» képének magyarázatát veszi célba. Barátaim s tanítványaim aztán több hasonló analysist végeztek művészeken s munkáikon. Egyáltalában nem úgy lett, hogy az ekkép szerzett analytikus megértés megzavarta volna a műremekben való gyö=nyörködést. Persze a laikus előtt, ki talán többet vár az analysistól, meg kell vallani, hogy épen két problémára nem vet világosságot, mely pedig talán legérdekesebb volna. Nem tud mit mondani a művészi tehetségről s a művészi technikát, az eszközöket, mikkel a művész dolgozik, szintén nem esik részeül felfedni.

Egy magában nem túlságosan értékes kis novellán, a W. Jensen

«Gradivá»-ján ki tudtam mutatni, hogy költők álmaira ugyanolyan álom-fejtések illenek rá, mint a reálisokra, tehát hogy a költő termelésében azok a mechanizmusok működnek, melyek előttünk a tudattalannak álom-munkájából ismeretesek.

«Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten» című könyvem egyenest mellékcsapása a «Traumdeutung»-énak. Egyetlen barátom, ki akkor munkásságommal törődött, olyasmit jegyzett meg, hogy álomfejtéseim gyakran tréfaképpen hatnak. Hogy e hatásnak nyitját meg-találjam, megvizsgáltam a «tréfát» (Witz) s azt találtam, hogy mivolta technikumában áll, ennek eszközei pedig ugyanazok, mint az álommunka mivelkedetei, tehát sűrítés, eltolás, valaminek az ő ellentétesével vagy leg-kisebbjével való megjelenítése és így tovább. Ehhez annak vizsgálata kapcsolódott, mint áll elé a tréfa hallgatója számára az ő örömbeli nagy nyeresége? Feleletül az adódott: hogy az elnyomásra fordított nagy erőnek hirtelen felszabadulása útján, örömbeli prémiumra való kilátás csábításával (előöröm, vorlust).

Magam többre tartom a valláspsychológiához való szolgáltatásaimat, melyek 1907-ben annak megállapításával indultak, hogy meglepő a hason-latosság a kényszercselekvések s a vallásos gyakorlatok (ritusok) közt. Bár a mélyebb összefüggéseket még nem ismertem, a kényszerneurosist mintegy eltorzult magánvallásnak, a vallást úgyszólván általános kényszer-neurosisnak jeleztem. Később, 1912-ben, a nyomaték, mellyel Jung a neurotikusok s a primitivek termékeinek számos egybeeséseire ráutalt, ujra odafordította figyelmemet e tárgy felé. A négy értekezésben, mely aztán a «Totem und Tabu» könyvben összefoglalva jelent meg, kifejtettem, hogy a primitiv embernél a vérfertőzettől való irtózás még erősebben megmutatkozik, mint a kultiváltnál, s külön elhárító rendszabá-lyokat termett; megvizsgáltam, minő vonatkozásban állanak a tabu-tilal-mak, az erkölcsi korlátozásnak ez első formája, az érzésbeli ambivalen-ciához; s felfedtem az animismus primitiv világrendszerében a lelki realitás, a «gondolatok mindenhatósága» túlbecsülésének principiumát, mely a mágiának is alapja. Az egész soron végigvittem a kényszerneurosissal való egybevetést s kimutattam, hogy e különös affekcióban még mennyi él épen a primitiv lelki élet föltételeiből. Főképp azonban a totemismus vonzott, a primitiv törzsek ez első szervezkedési szisztémája, melyben a társas élet kezdetei csökevény vallással s néhány, kevés, tabutilalomnak kérlelhetetlen uralmával vannak elvegyülve. A «tisztelettel» körülvett lény eredendően mindig valami állat s a clan állítja is, hogy ettől szár-mazik. Több jelből arra következtettem, hogy minden nép, a legmagasabban álló is, megjárta valamikor a totemismus stádiumát.

E téren való munkásságom számára mint irodalmi forrásból a J. G. Frazer ismert műveiből merítettem (Totemism and Exogamy, The Golden Bough), melyek kincsesháza az értékes tényeknek és szempontoknak. Bár: a totemismus problémáinak megvilágításához maga Frazer kevéssel járult hozzá; e tárgyról való nézeteit több ízben fenekestül megváltoztatta, a többi ethnológus és praehistórikus pedig amily bizonytalan e dolgokban, annyira egyezetlen is bennük. Én abból indultam, hogy a totemismus két tabu-parancsa, mely szerint a totemet megölni nem szabad s tilos ugyanazon totemclanbeli asszonnyal hálni, mily feltünően egyezik az

Ödipus-komplexum két tartalmával, hogy az apát eltegyék útból s az anyát nőül vegyék. Előttünk állt a kísértés, hogy a totemállatot egynek vegyük az apával, mit különben a primitivek kimondottan megtesznek, mikor totemállatukat clanjuk ősapja gyanánt tisztelik. Psychoanalytikus részről két adat kinált segítséget: Ferenczinek egy gyermeken tett szerencsés megfigyelése, mely után méltán lehetett szólani a totemismus infantil megismétlődéséről, s kora gyermeki állatphobiák analysise, mely gyakran azt fedte fel, hogy ezekben az állat az apa helyében áll s az állatra csak áttolódik az apától való s az Ödipus-komplexumban gyökeredző félelem. Most már csak kevés hiányzott, hogy az apa megöletése ismertessék fel a totemismus magja, a vallás képződésének kiindulásaképpen.

E hézagot a W. Robertson Smith «The Religion of the Semites» munkájával való megismerkedés töltötte ki, e geniális ember — fizikus és bibliakutató — a totemvallás derékdarabjául az úgynevezett totemlakomát jelölte meg. Egyszer egy esztendőben ugyanis a különben szent tiszteletben tartott totemállatot minden törzsbeliek részvételével ünnepélyesen meg szokás ölni, aztán megenni s utána megsiratni. Ha ehhez hozzávettem Darwin sejtését, mely szerint az ember eredendően csordában élt, hol minden egyes egyetlen erős, erőszakos és féltékeny hím uraságának engedelmeskedett, mind ez összetevőkből kialakult előttem a következő eseménymenet hypothesise, jobb szeretem úgy mondani, hogy látomása: Az őscsordában az apa, mint korláttalan zsarnok, minden nőt magának tart s a versenytársképp veszedelmes fiakat megöli vagy elűzi. Ám egy nap a fiak összeállnak s lebírják együtt és megölik, meg is eszik, aki egyszerre volt ellenségük, de eszményképük is. Tett után nem is léphetnek örökébe, mert egyik a másiknak útjában áll. A balsiker s a megbánás rendjén aztán megtanulják, hogy megférjenek egymással s testvéri clanba állnak a totemi parancsok alapján, melyek kizárják az ilyen tett megismétlődését s valamennyien lemondanak azokról a nőkről, kik miatt az apát megölték. Idegen nőkre vannak így ráutalva — így keletkezik a totemizmussal szorosan együttjáró exogámia. A totemlakoma ama szörnyű tettnek az emlékünnepe, amelyből az emberiség, az emberi nem bűntudata (az eredendő bűn) származik s ahonnan a szociális szervezkedés, a vallás és az erkölcsi korlátozás egyidőben indul.

Akár így volt, akár nem a történelemben: a vallás alakulása ezzel az apakomplexum alapjára helyeződik s az ambivalencián épül, mely az apakomplexum valója. Mikor a totemállat többé már nem az apa helyében áll, a félt és gyűlölt, de egyben tisztelt és irígyelt ősapa magának az istennek válik mintájává. A fiúi dac s apa után való esenkedés birkozása mind új meg új kompromisszumos alakulatban megy végbe, melyekkel egyrészt az apagyilkosság megbűnhődjék, de másrészt megőriztessék a belőle vett haszon. A vallás ilyen felfogása külön világot vet a kereszténység psychológiai megfundáltságára, melyben a totemlakoma a kommunió formájában kevés változtatással él tovább. Külön meg kell mondanom, hogy ez utóbbi felismerés nem tőlem származik, hanem megtaláltatik már Robertson Smithnél és Frazernél.

Th. Reik és Roheim S. ethnológus a «Totem und Tabu» gondolatmenetébe számos figyelemreméltó munkával kapcsolkoztak bele, tovább-

vitték, elmélyítették vagy helyesbítették. Magam később még egypárszor visszatértem rá, az «öntudatlan bűnérzés»-re vonatkozó kutatásaimkor, amelynek a neurosis okai közt is oly nagy a jelentősége, s mikor abban fáradtam, hogy a szociális psychológiát szorosabban fűzzem az egyén psychológiájához ‹«Das Ich und das Es», — «Massenpsychologie und Ich-Analyse»›. A hypnotizálhatóság magyarázatában is visszanyúltam az embernek őscsordabeli arhaikus örökségéhez.

Kevesebb az egyenes részem a psychoanalysis egyéb alkalmazásaiban, melyek pedig érdemesek az általános érdeklődésre. Az egyes neurotikusnak fantáziáitól széles út visz a tömegek s a népek képzeleti alkotásaihoz, mik a mythusok, regék és mesék formájában állnak előttünk. A mythológia Otto Ranknak lett munkaterületévé; mythusok megfejtése, ismert tudattalan gyermeki komplexumokra való visszavezetésük s astrális magyarázatok helyében emberi motiválások sok esetben az ő analysta fáradságának voltak sikere. A symbolika témájának is számos feldolgozója akadt köreimben. Ugyan: a symbolika a psychoanalysisnak sok ellenséget szerzett; némely túlságosan józan tudós ma sem tudja az analysisnak megbocsátani, hogy elfogadta a symbolikát, melyet az álomfejtés felfed. Ám az analisis ártatlan a symbolika felfedezésében, egyéb tereken ez már rég ismeretes, hol is ‹folkloréban, regékben, mythusban› még nagyobb is a szerepe, mint az «álomnyelvben».

Az analysisnak a paedagógiára való alkalmazásához én személyem szerint semmivel sem járultam hozzá. De természetes volt, hogy a gyermek nemi életét s lelki fejlődését feltáró analista meglátások a nevelők figyelmét is magukra vonják s feladatukat új világításban láttassa velük. E paedagógus irányban fáradhatatlan küzd legelől O. Pfister zürichi lelkész, ki az analysis ápolását megférőnek vallja a, persze sublimált, vallásossággal; nyomában itt Bécsben dr. Hug-Hellmuth asszony s dr. S. Bernfeld, meg még mások, sokan. Annak, hogy az analysist az egészséges gyermek bajelőző, a kisiklott gyermek javító nevelésére alkalmazzák, fontos gyakorlati következése áll elé. Nem lehet az analysist többé csakis az orvosok számára különkeríteni s a laikusok elől elzárni. És úgy is van, hogy orvosember, csak mert diplomája van, de külön erre nem képződött ki, laikus maradhat az analysisban, viszont a laikus és a nemorvos, ha eléggé felkészült s alkalomadtán orvosra támaszkodik, megállhatja helyét neurosisok analista kezelésében.

Afajta fejlődés rendjén, melynek elkövetkezése ellen hiábavaló küzdeni, maga a psychoanalysis szó többértelmű lett. Míg eredendően egy bizonyos gyógyító eljárást jelöltek vele, ma egy tudománynak vált nevévé: a tudattalan lelkiség tudományáé. Magában ez a tudomány nem igen tud egy-egy problémával egészen elkészülni, de arra, úgy látszik, rendeltetett, hogy a legkülönbféle tudományos területekhez fontos adalékokat szolgáltasson. A psychoanalysis alkalmaztatásának területe végig egybevág a psychológiával, melyet hatalmasan s messzehatóan egészít ki.

Visszanézve életem munkadarabjaira, ezek után mondhatom, hogy sok kezdetet indítottam meg, sok megpendítést osztottam széjjel, amikből a jövőben válhatik valami. Magam nem tudhatom, sok lesz-e, vagy kevés.

Prof. Dr. FREUD ZSIGMOND

UTÓSZÓ FREUD ÖNÉLETRAJZÁNAK MAGYAR FORDÍTÁSÁHOZ

Ez hát megvolna — de a fordítónak, mikor abbahagyja a gépbemondást, hogy fogja az íróceruzát, elébb, sajnos, a maga munkájáról kell egy szót mondania. A legnagyobbak közzül való nagy ember, ki önnön figurájáról s művéről a fentebbiekben maga festette — más nem is tudná így — a ne varietur képet, szivességből hagyta a Nyugatnak, hogy ez önéletrajzát közzétehesse, úri szokott háládatosságával olyanok iránt, kik idejében megértették s mellé álltak volt. A lipcsei kiadó is hozzájárult e szivességhez, ám a vele való levelezés mégis elhuzódott, s a munkából, melynek a fordító, bár szorongva, de mégis örült, postamunkának kellett lennie. Nagy külömbséget azonban nem tenne, ha jobban rá is érek. Freud, merem mondani, a német írásnak ma, tán az egy Thomas Mannon kívül, legbiztosabb stilistája. Írására olyasmi áll, mint amit Luther Márton vall a zsidó nyelvről, hogy «méltóságos és úri, szóra egyszerű s kevés, de amik mögött sok van, úgy hogy semely más nem ér fel vele; a legjobb s szavakban leggazdagabb nyelv, s tiszta, nem koldul, megvan a maga színe». A Freud nyelvének annyira megvan a maga színe, hogy tudományos műszavait is a német nyelv leglelkéből meríti, — mint minden szavát, úgy ezeket is származásos, szinte érzéki értelmük szerint, úgy hogy emiatt szavainak következésén, tehát a freudi mondaton sem lehet kár nélkül változtatni; olyan, mint Maupassant: másképp csak rosszabbul lehet elmondani. Viszont mondata is német, németben sikló és ömlő, magyarul ropogó s tornyosodó, ha azonban feloldom s németes fogalmazása helyébe magyar kitételt teszek, akkor egyfelől olyan hejretyutyutyús ami nem méltó sem hozzá, sem a magyar nyelvhez, másfelől olyan közhelyes, hogy valósággal hamisítás. A fordítónak tehát meg kellett alázkodnia, tehetetlenségét erényre váltania, szolgai mód betű szerint fordítania a szót s szó szerint a mondatot, s még eközben is élnie olyan dilettáns szabadsággal, hogy teszem ugyanazt a Trieb szót hol indulatnak, hol igyekvésnek, hol törekvésnek, hol hajlandóságnak, hol, ahol Regungjáról van szó, rezzenetnek fordítsa, s csak mikor mint műszó kerül szövegbe, akkor ösztönnek. Tehát éppen a Freud acélrúgós biztosságát áldoznia fel, hogy a Freud kifejezésbeli pontosságát a fordításba átmenthesse, s a Freud lendületét, hogy a Freud mondanivalóján ne változtasson. Nem hiszem ugyan, hogy másnak sokkal jobban sikerült volna, de aki nem tud úgy németül, hogy eredetiben is olvashassa, ebből a fordításból sok mindent megtud Freudról, csak azt nem, hogy mily fejedelmi író.

Pedig az, s nem legkisebb szerencséje a psychoanalysisnak, hogy míg a céhbeli tudomány előbb tudatlan, majd dühösen elzárkozott előle, s mikor már agyonhallgatni nem tudta, agyon akarta verni: az új tan a Freud, de egypár követőjének is íróművészete lendületével átugrott a céheken, bele mindenekelőtt az írók érdeklődésébe, melyet aztán követett a közönségé, kié viszont rákényszerült az orvosokra s ezek útján mégis a tudományra is. Ez útja egyben jelentőségét is képezi; Freud ugyan orvosabb orvos, mint maga is hiszi; önnön előadásából látszik, mennyire folyton lenyomta magában a gondolkodót, a filozófust, néha még az elmélkedőt is a gyógyító javára, de végre is lelete olyan kulcs volt, melynek zárnyitó hatalma nem maradhatott meg sem a gyógyító mesterség, sem az

orvosi, de még a testtani, élettani s lélektani tudomány határain belül sem, egyetemes alapmagyarázat, melyen rendre ujjá épül s értékelődik minden szellemi jelenség, beleértve a társadalmi vonatkozásokat is. A Freud orvos volta persze üdvös fék volt s alkalmas, mert jogos keztyű a vas=kézen, mellyel újra meg újra s ezer csábítás és száz új érdeklődőnek száz új szétkalandozása közepett, legalább e mai napig, belül tudta tartani a psychoanalysist a legszigorúbb, szinte kísérleti tudományosságon. Az is mondhata tlanerőssége a psychoanalysisnak, segítője hitelének, mert ugyan=egyszerre közvetetlen *és* közvetett bizonyítéka való voltának, hogy elébb volt meg a therápia, aztán jöttcsak a theoria; a psychoanalysissal elébb gyógyítottak, aztán próbáltak rájönni mivoltára. Mindazonáltal a psycho=analysisnak már máig is elért világító jelentőségéhez képest az a szerencsés tulajdonsága, hogy egyet=mást gyógyítani is lehet vele, kezd majd nem lenni több, mint volna, ha az elektromosságról, mely ma már anyag, erő és minden fizikai s ezzel chemikus történés, azt mondanák: «elektromos=ság? igen, tudom már: amitől a békacomb megrezzen s amivel arczsábát lehet gyógyítani!» Nagy szerencse lesz, ha minden orvos psychoanalista lesz, tehát megint, mint a civilizáció kezdetein, orvos, gyóntató, gyám és nevelő egy személyben, — de addigra már a psychoanalysis is úgy szét fog szélesedni világfelfogássá, *a* tudománnyá, mint a vallásos világfelfogások, s minden eszmélő s gondolkodó embernek éppúgy része lesz benne, mint minden hívő léleknek, s nem csupán a papnak, az üdvösségben. És külön csoda, hogy míg az elektromosságnak az első borostyánkőtől, mi meg=dörgölve szikrát vetett s hajszálat vont magához, jó három, négy vagy ötezer év kellett, de még a Galvani békacombjától is százharminchat, míg mai universalitásához eljutott: a psychoanalysis huszonöt év alatt futotta meg a pályát egy érdekes hystériás esetből alaptudománnyá. Huszonöt év alatt, még annak a férfiúnak életében, kiben gondolata felkelt s ki e huszonöt évből tíz éven még mártirja is volt. Freud maga sincs még hetven esztendős, de akik nálánál tíz, tizenöt sőt húsz évvel vagyunk fiatalabbak, már meglett emberek voltunk, amikortól egy új tudomány s új világfelfogás megszületését s kiépülését első percétől fogva nyomon követhettük. Ez még több volt, mint mikor az elektomosság alkal=mazását a dynamón s a telefonon kezdve a rádióig velenézhettük, vagy mikor ott voltunk, ahogy az emberiség egyik legősibb álma betelt s az első repülőgép felemelkedett. Annyit éltünk mi külömben szegény nemzedék, mint semelyik előttünk.

S maga a nagy ember is: mint előtte senki a nagy megtalálók közzül. Még Mohammed sem érte meg ennyire az ő világbirodalmát, mint ahogy Freud és, ahogy eleinte hitták, a freudizmus az analysisét. A fejlődés olyan gyors volt, hogy nincs emberi idegzet, mely lépést tudjon vele tartani, s e végtelen tanulságos önéletrajzban talán az a legmeghatóbb, ahogy az új tudomány megteremtője egyre rajta van, hogy leválassza személyes ügyétől, de mégis egyre apaságába fogul. Az új tudomány objektív történetével egyaránt folyt subjektiv története is, ahogy emberi pályafutása volt Freudnak s egyre több tanítványának s követőjének, s ahogy e két minősége egymásba egyre áthatott. Az önéletrajzban két passus is van, melynek ezek felől drámai a jelentősége; az egyik, ahol Freud arról a tulajdonságáról beszél, hogy koncentráltan egy=egy pro=

bléma megoldására szokta magát mindenestől rávetni, ami miatt egy= oldalúság szinébe került, s a másik, ahol súlyos betegségéről beszél, mely jelezi, hogy közel immár a vég, de belső nyugalommal tudja az új tudományt s annak jövőjét igazi tudósok kezében. Valóban, mint a psycho= analysis mondja: ambivalens nemcsak érzés, de helyzet is egy géniusz számára, aki, mondom, minden zárat felnyitó kulcsot talált, mikor aztán hol arravaló, hol arra nem mindig való emberek felkapják s százfelé nyitogatódznak vele, holott neki magának csak egy élete van, csak egy esze, egy napjának csak huszonnégy órája, s azonfölül az az igazi és eléggé nem magasztalható tudós természet, aki nem hiszi el, amit maga végig nem gondolt, s nem érdeklődik egyéb iránt, mint ami őt aznap érdekli, ami akkorra kinőtt belőle s őbelőle kivánkozik kifejtés és kifor= málódás után. Amíg ő él, amíg ő megvan s azonfölül is, mint mindenkinél s mindeneknél képesebb s hivatottabb: az ő tudományában nem állhat meg, csak amit ő is elfogadott s hitelesített, viszont az ő, senkitől nem pótol= ható, ha ő el nem végzi, vele elvesző munkáját hátráltatja, ha közben ezerfelé kell néznie, mérlegelnie, vizsgálódnia, jót elfogadnia, rosszat elvetnie s úgy elméleteket, mint embereket mint egy zsák bolhát együtt tartania. Kár védekeznie, mit pedig oly megrendítően megtesz, a vád ellen, hogy türelmetlen, uras vagy éppen, ami nevetséges, féltékeny volna, de nagyon nagy árat fizet azért a boldogságért, hogy, a tudomány történeté= ben tán először, személyes élemény gyanánt esik részeül, ami más meg= találók számára legfeljebb megálmodása lehet századokra terjedő későbbi történelemnek. Tudományos eretnekségek, melyekkel úgy kellett elbánnia, mint személyes hűtlenségekkel, szigorúságok, melyektől talán legdrágább embereinek legörvendetesebb továbbgondolásait nem kimélheti meg s a néha még rá is, a, mint a királynak, mindenütt, ahová lép, otthon valóra hirtelen rászakadó tyúkanyai sors, ki kacsafiókokat költött ki s elképpedve látja őket vizeken úszkálni: mindezek előfordulnak az életben, melynek most visszanézően képét adja. Gyönyörű kép, minél csak az élet szebb, amelyet ábrázol, s a mód, ahogy ábrázolja. Eposz mint líra, nem tudom, fordult=e már elő, mintha maga a szigeti hős írta volna meg a Zrínyiászt.

Aki nem vagy nem egészen járatos a psychoanalysis ma már ren= geteg területén, nem bizonyos, hogy mindent meg fog érteni a pedig csodálatosan világos, pontos és egyszerű előadásban, ahogy Freud szub= jektívan foglalja össze, mint önéletrajzot. De, gondolom: kiváncsiságot kelt majd benne az új tudomány iránt, melyet legmegejtőbb rámában ismer meg: egy nagy ember képében. Amit Freud az ő közeli végéről mond, abba ugyan, ő vele szemben, tolakodás beleszólani, de való, hogy beteg= ségén vasakarattal s az ő személyétől elválaszthatatlan szerencsével lett úrrá, s hogy ez a legutóbbi írása is, mint éppen utóbbi éveinek szinte elbájoló filozófiai tanulmányai legérettebb gyümölcsei gondolkodásának, legfinomabb termékei írásának. Soha Freud különb, nagyobb, erősebb és teljesebben ő nem volt, mint ma. Ebbe aztán ő se szólhat bele.

IGNOTUS

LEVÉL H. G. WELLS-hez

A «SHORT HISTORY OF THE WORLD» KÖLTŐJÉHEZ ÉS A «FIRST MEN IN THE MOON» TUDÓSÁHOZ*

Kedves H. G. Wells,

meg akarom kérni Önt, olvassa el figyelmesen ezt a kis szatirát, amit zaklatott lelkiállapotban és keserves életkörülmények között írtam néhány évvel ezelőtt. Nálunk, kis Magyarországon vegyes érzelmekkel fogadta kritika és közönség — ismernie kellene furcsa írói pályafutásomat és beállításomat, hogy ezt megértse. Most, hogy németül és talán angolul is megjelenik, megint elolvastam és ekkor jutott eszembe, hogy sürgősen beszélnem kell Önnel erről a munkáról. Mindjárt elmondom, miért csak most és nem előbb, már akkor, mikor megírtam és miért éppen Önnel.

Én ezt a könyvet nem akartam megírni, vonakodva és ellenszenvvel írtam, abban az időben jobban szerettem volna boldog regényt, kacagtató szindarabot, vagy szép verseket írni a magam és mások vigasztalására. A gondolatokra és ötletekre, amikről szól, nem voltam büszke, jobb szerettem volna elkergetni, elfelejteni őket, kidobálni magamból, — nem szeretek tartalmas ember lenni, élő ember szeretek lenni, minden pillanatban megujuló tartalommal. De ezek a gondolatok és ötletek mégis megvoltak és én egyszer egy téli délután, uzsonna közben, persze kettesben, egy kedves és bájos és elég művelt úrihölgynek a mulattatására röviden el akartam mondani mindazt, ami Capilláriában van: ha akkor elmondhatom, soha nem írom meg. De valami baj volt, a hölgy eleinte figyelt, aztán szórakozott lett, pedig szerelemről is szó volt. Később fel is ugrott, egy barátnőjének valami ügye jutott eszébe, akinek telefonálni kell. Mire visszakerült, bár udvariasan kért, hogy folytassam, kiestem a kerékvágásból, jelentéktelennek és időszerűtlennek éreztem az egészet, másra tereltem a beszédet. Igaz, hogy neki is mennie kellett aztán. De bennem maradtak és később egyik barátomnak említettem, futtában, ezeket a gondolatokat és ötleteket. Férfiakkal másképen van az ember: vitatkozott, érvelt, csakhamar elhallgattam, láttam, hogy másról beszél. S mert mindig beleesem abba a hibába, hogy jobban érdekel annak a személye, akivel beszélek, mint a vita tárgya, inkább ezt is abbahagytam. S hogy ilyenformán nem akadt, akinek elmondhattam volna, ráfanyalodtam arra, amit irodalomnak neveznek: hogy egyszerre mindenkinek mondjam el azt, amit külön-külön senki se akar meghallgatni. A könyv megjelent, vitákat vártam, ellenkezést, hozzászólást. Mindez elmaradt — néhány ostobaságot írt néhány hiú és fáradt kritikus, rajongó fiatalemberektől zavaros leveleket kaptam, amikben azt igyekeztek kimutatni, hogy csak ők értenek engem, mert ők még nálam is okosabbak. Az asszonyok tréfásan megfenyegettek ujjacskáikkal, aztán csönd lett.

Most a német kiadás sajtó alá rendezésekor átnéztem Capilláriát. És háromévelőtti önmagam hatása alatt különös izgalom és nyugtalan-

* Alábbi levél «Capillaria» német kiadásának előszava lesz.

ság fogott el, szívdobogást kaptam, az ájulás környékezett. Szóról=szóra így volt, higyje el — eszembe is jutott, és nem véletlenül, Rousseau «Vallomásai»=nak egy passzusa. A genfi remete elmondja, hogy egy magános sétája közben — ha emlékszik rá, szeretett gyalogolni — az emberi társaság együttélésének különös ellentmondásán töprengett — Hirtelen, mintha világosság gyult volna benne, egy egyszerű összefüggés felismerésé=nek formájában, meg kellett állania — a közelben egy körtefa volt, annak támaszkodott neki. S félig önkívületben, megálló szívvel és aggyal a matematikai törvények vakító tisztaságában bontakozott ki előtte felfede=zésének első vázlata. «Mikor magamhoz tértem» — írja a zord puritán — «csak azt láttam, hogy mellényem egészen iszamos lett lecsurgó könnyeim=től s hogy három órája állok egy helyben.» Igy született meg a «Contrat Social», az a mű, amely nélkül — Ön is hirdeti — talán később tört volna ki a társadalomnak eddig egyetlen sikeres forradalma, a francia.

Eszemben sincs, hogy eszméim jelentőségét Rousseauéhoz vagy Rousseauét a magaméhoz hasonlítsam: igazán kevés közük van egymáshoz. De ezt az izgalmat ismerem: saját munkámnak, a Capilláriának elolvasása után rázott meg elementáris erővel. Amit akkor gondoltam és hevenyészve megfogalmaztam magamban, az egyszerűbb és kézzelfoghatóbb dolog, mint amiről Capillária beszél — és mégis túl van Capillárián, túl van azon is, amiről most szeretnék nehány szót dadogni ebben a levélben. Ha könyvet írnék belőle, ennek a könyvnek a szerény címe ez volna «A kétnemű Ember vagy a Nemi Szerződés». Sietek bevallani, hogy evvel a «Kétnemű Ember» című könyvvel is úgy vagyok, mint Capilláriával voltam annakidején — szívesebben mondanám el az egészet egy kedves, okos, másnemű ember=társamnak, de most már tudom, hogy nem hallgatna végig, kénytelen leszek vagy megírni, vagy elfelejteni az egészet. Miután pedig okom van jobban tartani az utóbbi eshetőségtől, mint az előbbitől, miután remélem, hogy a «Kétnemű Ember» című elvi tanulmány megírása helyett jobb dolgom is akad, és nem ambicionálom, hogy a házasság és szerelem nagy forradalmának úttörői közé tartozzam, szeretném, ha legalább annyi maradna meg ennek az órának emlékéből, amennyi elég hozzá, hogy ezt a Capillária című munkámat mentegesse és védelmezze és magyarázza és hozzáférhetővé tegye annak a számára, akinek véleményét tisztelem.

Véleményekről, gondolatokról, igazság=keresésről, alapfogalmakról, helyes fogalmazásról volt szó: Önre kellett gondolnom. Amit Ön és Önök néhányan odakint Angliában csinálnak — bizonyára nem mondok evvel újat Önnek — az külső formában nagyon hasonlít valamihez, ami itt Európában néhányszor már megtörtént — először talán nem is Európában, csak Európa számára, Alexandriában — utoljára a tizen=nyolcadik század második felében, Párisban. A párisiak már tudatosan *enciklopedistáknak* nevezték magukat: ők már tudták, hogy a kibonta=kozás nagy művének alapja az *analízis* — a rettenetesen összekuszálódott fogalomkomplexumokat, melyeknek téves kapcsolódását *a gyakorlati ered=mény, szörnyűséges közállapotok* mutatják, fel kell bontani, szétszedni, széttörni, ha másképp nem megy, megkeresni a tiszta, egyszerű fogalom=elemeket, hogy aztán természetes, egészséges módon lehessen összerakni

megint. Félig-meddig elvégzett munkájuk után megint gyom és dudva verte fel a kertet — jött a tizenkilencedik század, jött Napoleon: az alapfogalmakat nem a csendesen tűnődő ész és szív, hanem a rémülettől felzaklatott idegek kapcsolták átabotába. Eredmény: Hegel és Haeckel, Marx és Metternich. Általános védkötelezettség, világháború, halvaszületett forradalom: egy század, aminek lángelméiről sorban mutatta ki a pszihológia, hogy egytől-egyig *őrültek voltak* — s nem akadt, aki feltette volna a kérdést: — *micsoda gyalázatos, pokoli század lehetett, aminek láng-elméi megőrültek?*

Most önök, nehányan Londonban, írók, ha nem is tudatosan, újra felveszik az abbahagyott munkát. A finnyás német-esztetikus-gőg némi lenéző dicsérettel *intellektualistáknak* nevezi önöket — valahogyan szeretné kitudni önöket az irodalom szent berkeiből, azzal a megokolással, hogy önök néha, ha kedvük szottyan, fogalmak tisztázásával is bíbelődnek s evvel érdemetlenné váltak az ihlettel alkotó művész rangjára és méltó-ságára, aki természetesen a központi idegrendszer megkerülésével, a periferikus idegeken át, legfeljebb a hasán keresztül hozza létre a Nagy Tükröt, melyben a valóság meglátja önmagát. Oda se neki — *never mind!* Legfeljebb kiderül, hogy az irodalom *nem is művészet* — annyi baj legyen. Ha nem művészet, bizonyára *több annál*, — az egész embert képviseli, szőröstül-bőröstül, szivestül és eszestül, szemestül, fülestül egyebestül. Szemben a *valódi* művészszel, aki mindig csak egy szervet reprezentál: festő a szemet, muzsikus a fület, szobrász a tapintást, költő a szivet, bölcselkedő az észt. Legyenek büszkék az anatémára: így van, ahogy mondom. Ha egyszer az isten, aki ráér, mert van ideje, mégis csak lelátogat a földre és követet rendel magához, beszámolni az ember viselt dolgairól: ez a követ mégis csak az Író lesz — festő és muzsikus és filozófus csak kísérni fogják útjában, hogy tolmácsolják őt, hason-latokkal illusztrálják az Egyetemes Gondolatot, mely rombol és teremt.

Rombol és teremt és szétszakít és összeköt, időn és téren át. Most, mig ezt írom Önnek, egy budai kis kávéházban, a rikkancs lappéldányt tett le elém: az első oldalon nagy betükben olvasom: Chamberlain, Benessel való tárgyalás után, be akarja terjeszteni a parlament elé az Európai Egyesült Államok alkotmányáról szóló törvényjavaslatot. Nem tudom mit jelent, mi igaz belőle, mi lesz belőle, nem tudom, hogy álljak fel a gondolattal szemben, eltiport, megvert, kifosztott, megkínzott ország, eltiport, megvert, kifosztott, megkínzott gyermeke, — nem remélek és nem félek, nem hiszek a javaslat jóhiszeműségében, komolyságában. De nyilvánvaló: ha semmi más nem lesz belőle, annyi maradandó haszna és eredménye meg lesz ennek a javaslatnak, hogy nekem alkalmas fordulatot adott rátérni tárgyamra. Mert sokféle nagy közösség és hovatartozás zürzavarában elémvarázsolta egy minden közösségnél, európaiságnál, államnál, országnál, hazánál, nemzetiségnél, fajnál, talán még családnál is kisebb, tehát szorosabb és mélyebb, már régen meglévő, minden Egyesült Államok Alkotmánya nélkül is egységes törvénnyel és alkotmánnyal érvényes közösség meg-nyugtató látomását: az élet folytonosságában hívő és gondolkodó írók közössége ez, európaszerte és világszerte. Ennek a közösségnek közös

öröm és közös bánat diktálta törvényét — polgárainak egy kötelessége van: akarni és keresni a jót és helyeset és szépet, a rossz és helytelen és csunya helyett. Térben és időben, élők és holtak, tagjai ennek a közösségnek, csinálják, építik a Nagy Enciklopédiát, vakon néha, elkeseredve, felépítve, lerombolva megint — ha már olvasta volna Capilláriát, melankolikusan hozzátenném: Halvargot, a bulloktornyot, amit rombadönt a Goncsargó.

Jól emlékszem az Új Bibliára, — volt idő, úgy látszik, mikor így képzelte el az Enciklopédiát. Nos tehát — tekintse ezt a levelemet egy szerény, de a fentjelzett közösségbe tartozó érdeklődő figyelmeztetésének, aki, ha mással nem, legalább evvel a figyelmeztetéssel szeretne részt venni a munkában: vigyázzanak, az idők alkalmasak rá, hogy ez a Biblia tökéletlenül, döntő és pótolhatatlan hiányokkal készüljön el, ha csak önök angolok akarják megcsinálni! Az angol enciklopedisták, az angol írók, élükön jelenleg talán épen Önnel már eddig is mély útakat ástak az összekuszálódott fogalmak bábeli zűrzavarában — nagy vonásokban fölvázolták a Mű keretét, foglalkoztak múlttal és jövővel és a jelennel is, új történelmet álmodtak és új utópiákat eszeltek ki, tanulmányozták a politikát és társadalombölcseletet naivan, érdeklődő szemmel, Cartesius gyermekszívének friss kedvével, csaknem egészen szabadon. Rengeteg szép, okos, mindenek felett tisztességes könyvet írtak az emberről, mindegyik alkalmas rá, hogy a leszűrt eredmény egy műszót magyarázzon a Nagy Enciklopédiában, mely mindenkihez szól, a föld kerekségének minden emberéhez, mert csak az kerül bele, ami állandóan és mindenütt emberi, emberhez szóló, ember által érthető.

De az istenért uraim, van egy terület, a jelenségeknek egy kategóriája, ha úgy tetszik, amihez önök angol írók — angolokat gondolok, nem skótokat és ireket — egyszerűen nem értenek, ahol önök úgy mozognak, mint fóka a parton, amihez nincs érzékük, nincs szemük és szívük, még csak nem is tudják magukról, hogy nincsen, — agyrémnek, őrületnek, betegségnek gondolják a szenvedést és nyugtalanságot, amit a jelenségek okoznak, mint a Diderot «vakok országának» lakói a szín és fény benyomások okát. Éghajlat, különleges vérmérséklet, elkülönözött gőgös állami és társadalmi törvények által elnyomott, elcsökevényesedett érdeklődés az oka ennek a vakságnak — vagy talán csakugyan az a közmondásos angol álszemérem (hypokrisy) amit irek és skótok annyit csúfolnak, — nem tudom. Hogy magyarázzam meg, hogy értessem meg Önnel, mire gondolok? Képet próbálok Ön elé állítani. Tükörképet, tulajdon lelkiarcuk tükörképét, aminek a Ön által láthatatlan fehér foltjaiból, a negativumokból, legalább quantitative következtethet ennek az önök által felszántatlanul hagyott területnek jelentőségére. Angol könyvet veszek elő kapásból — kettőt vagy hármat, a legjobbakat, elsőrangú reprezentativ műveket, regényeket. Gyönyörködő lélekkel élvezem egyiknek csendes, mély bölcsességét, érzékeny megértését, megértetését mindennek, ami emberi, — a másik elragad bátorságával, ahogy farkasszemet néz az élet kegyetlen igazságával — a harmadik fellelkesít, megrázza képzeletem, csodás lehetőségek, még csodásabb valóságok kápráztatóan éles rajzával, mindig teljes kört leíró pazar gazdagságú reflektorával a képzettársításnak. Olvasom és élvezem

— és akkor egyszerre jön a vakság. Mind a háromnál ugyanakkor, ugyanazzal a jelenséggel szemben, szinte ugyanabban a pillanatban.

A regényben egy nő jelenik meg.

És abban a pillanatban az angol író mekegni kezd, komoly, tünődő, kedves arca torzba szalad, a derekát riszálja, nem lát és nem hall, áporodott vicceket mond, medvetáncba fog. Az ember nem hisz a szemének: egy oldalt fordít és a zordon szépségű pompás tájkép helyén, amit, mondjuk egy Jack London-regény elfutó vászna tárt fel: képes-levelezőlap, komisz olajnyomat, csokoládéreklám vigyorog. A szerző mentegetődzik: egy szőke nő bűvös mosolya tette ezt.

Kedves H. G. Wells, félre ne értsen, a szőke nő mosolyát bűvösnek tudom magam is és áldom érte istent és a sugárzó napot, hogy egyebek közt ezt is megteremtette. De micsoda bűvölet az, ami a hegedűsírásból és orgonazengésből komisz, fülhasogató, kínos verklimekegést csinál? Fordítva kellene lenni, azzal a bűvölettel!

Mi történt hát, hogy eshetett, hogy nem így esett?
Mégis a németeknek volna igazuk, hogy önök, racionalisták, csak a dialektikában erősek, de rögtön megdermednek, kómikusan tehetetlenné válnak, mihelyt az Élet Titkos Mélységeinek szele csapja meg önöket?

Nem, nem, egészen bizonyos, hogy nincs igazuk. Mert a Szőke Nő odaát, náluk is megjelenik, megfelelő helyen és a bűvölet odaát náluk is beáll: azzal a különbséggel, hogy a holdfényben fürdő képes levelezőlap helyén ezúttal városligeti panoptikum borzalomkamrájának viaszfigurája hökkent meg. Ugyanannak a szőke nőnek most fekete a haja, mosolya sátáni bűvöletet áraszt, a kezéről vér csorog, szemei vészesen lobognak, — feltünően hasonlít egy szoknyában járó zupás őrmesterhez, aki kézitusából bukkant elő, miután ötven kozákot levágott és legszívesebben leharapná az orrodat.

Mindez nagyon szép és a filozófus bólogat: Hja, hja! ez azt jelenti, hogy a nő sátán és angyal egy személyben, és hogy keserű, meg édes az asszonyi állat.
De mit tegyek én, mihez fogok én e csokoládéangyallal és a zupás őrmesterrel, aki se sátán, se angyal nem vagyok, hanem eleven ember és szeretnék egy eleven...
Azaz hogy álljunk meg egy pillanatra: mit is szeretnék én?

Mielőtt a valóság kettős tükrét, a Csokoládéangyalt és a Zupás Őrmestert, vagyis a tizenkilencedik század nőszemléletét megismertem volna, gyermekkoromban (véletlenül nagyon jól emlékszem gyermekkoromra) még elég szabatosan tudtam. A valóságot nem láttam kettősen, nagyon megfogható és kompakt valami volt a valóság: úgy hívtam, hogy: én, és valami nagyon határozottat értettem ezalatt, bár a természettudományok ismerete híján akkor még nem tudtam, hogy a véglényen és a *missing*

fink-en keresztül hogyan vált lehetségessé ez a valami. Valószinűleg ezért nem tudtam arról se, hogy emlősállat vagyok, eleveneket szülök és azokat saját emlőimből táplálom. Az első kellemetlen tapasztalatom az volt, hogy egy kislányt hoztak a rokonok, akivel ha kettesben maradunk, nagyon jól meglettünk volna. Játszottunk volna és mulattattuk volna egymást — ha végig így maradunk, kettesben (bocsásson meg az illetlenségért) valószinűnek tartom, hogy Darwin és Haeckel nélkül, magunktól rájöttünk volna, hogy emlősállatok vagyunk, eleveneket szülünk és azokat saját emlőnkből tápláljuk. Es ebből semmi baj nem lett volna, ennek mindketten egyformán örültünk volna, egyformán örültünk volna annak, hogy egymásnak örömet tudunk okozni, emiatt se össze nem vesztünk volna, se egymás fölé kerekedni nem akartunk volna: ebből semmi utálatosság nem lett volna, ahogy én magamat, meg őtet ismerem. A kislányból nem lett volna se csokoládé angyal, se zupás őrmester, hanem együtt szerettük volna az angyalokat és utáltuk volna az ördögöt, — lett volna belőle egy hozzám legalább annyira hasonlitó, mint amennyire különböző drága, kedves, édes társam az Emberben és én soha meg nem írom Capilláriát, hanem szép verseket írtam volna neki és magamtól kitaláltam volna neki a repülőgépet és rádiót is, a kategórikus imperativust is és ő magától kitalálta volna nekem a mákosrétest és a capricepárnát és istent és a túlvilágot.

Nem tehetek róla, még ma is meg vagyok győződve, hogy mindez így lett volna, ha rokonok nincsenek. De rokonok voltak és a rokonok azon kezdték, hogy én álljak fel és adjam át a helyemet a «kis kisasszonynak» és segítsem fel a kabátját, amit maga is fel tudna venni. És azt mondták, nem szégyelled magad, milyen gavallér lesz belőled, nem tudod, hogy a nőkkel udvariasnak kell lenni? És röhögtek hozzá. És én abban a pillanatban meggyűlöltem a kislányt, és igazam volt, hogy meggyűlöltem, mert abban a pillanatban ő is affektálni kezdett, és szétterpeszkedett a széken és elvárta, hogy feladjam a kabátját, amit ő maga is fel tudott volna venni. És attól a pillanattól fogva gyűlöltem őt, mert azt mondták, hogy azért legyek hozzá gyöngéd, mert ő gyengébb — és arra gondoltam rögtön, hogy ha én őt pofon vágnám, leesne a székről — dehát ő pofonvághat és megalázhat engem csak azért, mert én nem üthetem vissza, udvariasságból?

Persze később megtudtam, hogy van valami egyéb oka is az udvariasságnak, mint az, hogy a nők gyöngébbek. De ez keveset változtatott a dolgon. És mindig újra, ha találkoztam vele, akár ő közeledett hozzám, akár én közeledtem hozzá, valami közénk került, valami káprázat, amit nem tudtam eloszlatni. Én sokat tanultam és tanítottam is, ő pedig nem tanult és nem tanított semmit és mégsem tudtam fölébe kerülni, se alul maradni, de mindig újra megbuktam előtte és önmagam előtt, mikor harcba szálltam vele. Legyőztem a nehéz kérdéseket, megnyergeltem a természet erőit, leküzdöttem magamban az ösztönöket. Felkorbácsoltam az akaratot, kinyitottam a rejtett fiókokat. Hiába, a nővel szemben nem segített semmi, azonkívül, hogy férfi voltam. Pedig hát én igazán több vagyok, nem igaz? És közben folyton jelentkeztek a rokonok és biztattak és magyarázták,

hogy mit tegyek vele. Az egyik rokon a romantikát ajánlotta, — nem ízlett, nagyon sok volt benne az alattomos hizelgés: nem ment a fejembe, miért rejtélyesebb, vagy kevésbé rejtélyes ő, mint én? A másik, egy német rokon, korbácsot adott a kezembe — utálattal dobtam el, nem kellett, amit ezzel kényszerítek ki. A harmadik, francia unokatestvér, azt ajánlotta, nézzek szembe vele, de ne nyúljak hozzá — szemléljem meg közelről tüzetesen, bontsam fel, majd kiábrándulok belőle. De én nem akartam kiábrándulni — nem volt hajlandóságom szétszedni azt, amit nem tudok összerakni megint. És közben ő ott állt, szemben velem, mosolyogva, hol mint csokoládé angyal, hol mint zupás őrmester, de mindkét alakjában nyugodtan, várva, mire szánom el magam, kire hallgatok. Türelmemet vesztve a negyedik rokonhoz fordúltam, egy zsidóhoz, aki átszellemült arccal mutatott az égre: felejtsem el, úgymond, az egészet, nem méltó dolog az isten képére teremtett emberhez. Legjobb, ha a pusztaságba megyek, megszabadulni az ő kísértésétől. Ez volt a legrosszabb tanács. A misztikus aszkéták között rémesen éreztem magam, mindegyik a nők elől menekült és rövid együttlét után kiderült, hogy életmódjukat, szemléletüket, bölcsességüket, egész világfelfogásukat sokkal jobban befolyásolta az a negativum, hogy nekik nem kell a szerelem, mint az enyémet az, hogy nekem kell. A nélkülözéssel úgy jártam, mint Guatama Buddha: sanyargatott testem sanyarú bölcsességeket izzadt ki magából. Velük, vagy nélkülük: — a pusztaságban is miattuk volt baj, míg rá nem jöttem, hogy csonttá fogyott bőrömmel sokkal kísértetiesebb vagyok, mint ő, a kísértő, aki elől menekültem — a pusztaságból visszatérve, hamar észrevettem, hogy a veszedelem én vagyok. A rokonok folyton azt magyarázták, hogy milyen portéka a nő, mire való, hogy kell bánni vele, és mikor összezavarva és elkeseredve szakítottam velük, megértve, hogy nem tudják jóvátenni a kettőnk viszonyát, amit akkor, gyermekkorunkban, elrontottak: egyenesen a nőhöz fordultam, kinyújtva békítő kezem, ő már nem fogadta el, duzzogva elfordult, vagy gúnyosan végigmért — talán meg volt sértve, lenézett és megvetett ostobaságomért, hogy ez nem előbb jutott eszembe — vagy talán el is felejtett közben, magára maradván, amíg harcoltam érte: önmagában találva meg a boldogságot, amit én nem tudtam nyújtani neki?

És most sejteni kezdtem, hogy minden bajnak a rokonok, rokonlelkek, férfitársaim voltak az okai, akik közénk furakodtak, engem félrevezettek, őt pedig elrontották. A nővel való dolgom, kettőnk ügye volt, abba nem szabadott volna beleszólni senkinek, arról nem szabadott volna senkinek tudni. A születés pillanatában, mielőtt megláttam a napvilágot, már itt a Földön és még Odaát, egy pajkos angyal fülünkbe sugott valamit, egy Titkot, amit egyetlen valakinek vallhatok csak meg, majd annak idején, a Másiknak, akinek szintén megsugta: de jól vigyázzunk, kettőnkön kívül senki más nem tud róla! És én elindultam a titokkal, még nem tudtam ki lesz az a másik, csak annyit, hogy hozzám hasonló — nem sejtve a csúf tréfát, amitől markába nevetett a garázda angyal, hogy másoknak is ugyanígy sugta meg, hogy másokat is ugyanígy vezetett félre — és mások, ezek a mások, előre telebeszélték az ő fejét, meg az én fejemet szerelemről, nemiségről, nemi harcról, szörnyű és rejtelmes és lényegbe vágó különbségekről kettőnk között, pólusokról, amik soha nem találkoz=

hatnak, kettősségről, amely szétbontja a világot, férfiatomról és nőatomról — és nőkérdésről, függetlenül a szerelemtől. Aki őszintén tud emlékezni tulajdon tavaszának ébredésére, megtalálja emlékei közt az első elkedvetlenedést, az első undort, az életétvágy első sérelmének csiráját: bomlasztó, bűzös kukacot és csiganyálat a legelső rózsakehelyben, ami megnyilt előtte — ez a kukac és csiganyál az a felfedezés volt, hogy mások is tudnak a titokról, amiről azt hitte, csak ő tud.

És mégis, ez nem volt puszta féltékenység. Nem arra haragudtam én, aki tisztán és egyenesen kivánta, amit én is kivánok — arra haragudtam, aki alattomosan és kerülő úton, talán irigységből, szétszedte és elrontotta és bepiszkította nekem a szerelmet, mielőtt hozzáérhettem volna. Arra, akit okom van vádolni, hogy isten ajándékát, a legtisztább essenciát meghamisította, belepancsolt, — nem a fehér palástban érkező lovagot, ki kardot ránt szerelmeséért — hanem a reszkető szakálas, csipásszemű két aggastyánt, akik rejtett helyről leskelődtek a fürdőző Zsuzsánnára, hogy összehunyorítva, tárgyilagosan «lerajzolják» és titokban terjesszék a rajzot, amit nem lehetett titokban tartani Zsuzsánna előtt sem. Ez a két aggastyán ült aztán törvényt Zsuzsánna fölött, mielőtt szóhoz juthatott volna — ezek csinálták «nőkérdést», ezek határozták meg a «nő természetrajzát» minden században másképen, de mindig úgy, mint ahogy a kitünő Brehm rajzol meg valami különleges vadállatot. S az egymást követő századok alkonyán, egyre nyugtalanabb sejtések között, egyre határozottabban alakult ki bennem a hajmeresztő gyanú, hogy itt valami sorrendi hiba történik. A század elején jólrosszul megrajzolt Zsuzsánna a század vége felé egyre hasonlatosabb lett a rajzhoz, amit a két aggastyán alkotott: nem lehetett ez a rajz olyan hamis, elrajzolt, ferde és képtelen és felismerhetetlen, hogy a századvég Zsuzsánnájában, mikor aztán találkoztam vele, ne találtam volna meg rémülten és elálló szívveréssel szakasztott mását eredetijének: a rajznak. Nem akarom megnevezni a tizenkilencedik század két aggastyánját, kik kissé elkésve, de sohasem elég korán megfestették Zsuzsánna-Nórát és Zsuzsána-Satanellát és Dorian Greyt és Franciskát, e valószinűtlen ábrákat, amin jót kacagott annakidején az előbbi század örökségeként ránkmaradt eleven, kecses kis Manon: — csak annyit állapítok meg, hogy az a kifestett szájú, borotváltképű, nadrágos és csizmás Zsoké, gúnyos mosolyával és szikrázó szemeivel, aki mint női ideál elsőnek futott be az utóbbi évtized nemi versenyében, ijesztő hasonlatossággal igazolja a kifejezetten himnemű *Ördög* és *Faun* és *Krampusz* viziójától inspirált képet, amit az *asszonyi démontól* borzadozó nőgyülölet apostolai festettek a múlt század derekán.

Kép és modell hajszálig hasonlít: és századunk gyermeke bizonytalanul pislog egyikről a másikra, hogy melyik az eredeti, melyik a tükör, melyiket ölelje meg, ha nem akarja kitenni magát annak, hogy üvegnek megy neki. — A harmadik aggastyán pedig, aki nem rajzol, csak bölcsen bólogat, tétova mosollyal vonogatja a vállát — itt a lap másik oldalán melynek címlapja az Egyesült Európai államokat jelenti be, Pirandello úr, egy ujságírónak átnyújtja a rezumét: *a nő illuzió.*

Az Önök tehetséges Wilde Oszkárja könnyed gesztussal utal művészet és élet kölcsönhatására — a kölcsönhatás talán valamivel bonyolultabban, de sokkal mélyebben és valóságosabban igaz, mint ahogy bármelyikünk képzelni merné. Valóságosabb és álomszerűbb: több mint kölcsönhatás: úgylátszik nem kevesebbről van szó e világon, mint arról, hogy minden, amit az ember elképzel, az meg is történik, csakugy mint az álomban. E szorongató sejtelem hatása alatt volt hát okom lázadozni a két aggastyán ellen, akik gonosz és rút és használhatatlan Zsuzsánnát képzeltek el.

Míg aztán Capillária olvasása közben világosság nem gyúlt az agyamban. És rájöttem, hogy a két aggastyán nem hibás — nem is lehetnek azok, hiszen, a kutyafáját, elvégre ők se szakállal jöttek e világra. Voltak ők is fiatalok és ha jól felgondolom, az ifjú troubador, ki szerenádot nyávog az ablak előtt, ahelyett, hogy bemenne, van olyan vén szamár, hozzájárult annyira Zsuzsánna elfajulásához, mint ők ketten.

Dadogva, torkotköszörülve, sok vargabetű után rugaszkodom neki, hogy megsugjam Önnek felfedezésem: jól tudom, szavakban elmondva egy spontán érzést valami kis jelzőn, egy interpunkción, két szó viszonylagos helyzetén, egy igekötőn mulhatik, hogy a felfedezett puskapor útszéli közhelynek, vagy a világ legeredetibb igazságának bizonyul. Nem tudom, a világ megváltsága, kétezer év szellemi tápláléka, az Új-Testamentum, végleges megoldása-e erkölcsi törvényünknek — a magamfajta Beszélő Ember az Ó-Testamentumban és a budhizmusban foglalt igazságok szabatosabb, világosabb, általánosabb és tökéletesebb megfogalmazásának tekintem és ezzel korántsem becsülöm kevesebbre jelentőségét, mint a római pápa. De soha nem tudta, mit jelent halálosan szeretni az igazságot, aki csak arra ügyelt, hogy amit kimond, vagy leír, igaz legyen: az igazság kimondhatatlan és az őszinteség még nem igazság — szavak útvesztőjében közeledünk a labirintus központja felé, ahol ő lakik s aki hű akar lenni az igazsághoz, gyakran kerül ellenkezésbe önmagával: a maga igazával.

Felfedezésem ugyanis abból áll, hogy az ember kétnemű.

Bármily furcsán hangzik, ezt a tényt nem szögezték még le matematikai pontossággal. Gyorsan hozzáteszem, hogy nem a *kétnemű emberről* beszélek, arról a testi és lelki elemzésről, mely kimutatta, hogy mindnyájunkban vannak férfi és női tulajdonságok. És nem arról beszélek, hogy a felsőbbrendű állat kétnemű. Mert azt tudtam, hogy a ló kétnemű, eleveneket szül és azokat saját emlőiből táplálja. A disznóról és a majomról is tudtam ezt a dolgot. De hogy az ember éppen úgy kétnemű mint a ló meg a disznó, ezt a merész következtetést ma már kénytelen vagyok erélyesen visszautasítani, miután sem eleveneket nem szültem, sem pedig azokat saját emlőimből nem tápláltam. Ehez semmi kedvem sincsen és a jelek szerint nem is fogok ilyet tenni halálomig: — márpedig én ember vagyok, sőt csakis én vagyok ember, Salamon király szerint.

Itt valami ellentmondás van, vagy Darwin tévedett, vagy Salamon király, vagypedig az ember valahogyan másképpen kétnemű. Legalább ahogy ma állnak a dolgok. Az ember valahogyan úgy kétnemű, hogy nem olvad

össze eggyé, mint az állatfajok, hanem két nemében megtartja egyéni mivoltát.

Ha egyedül vagyok a szobában, akkor ember vagyok. Ha bejön egy nő, akkor férfi lettem. És annyira vagyok férfi, amennyire nő az, aki bejött a szobába.

Fogalmazásom tehát úgy módosul: az ember vagy férfi, vagy nő.

Így nézve a dolgot, ez a két szó, férfi és nő nem főnév, hanem csak viszonyszó. Mert ha egy nő van egyedül a szobában, akkor — hiába kukucskál a két aggastyán, nem fog egyebet tapasztalni — ő is csak úgy viselkedik, mint én: eszik, vagy ásítozik, vagy tűnődik. Nővé akkor válik, ha egy férfi jön be hozzá. De viszont tudni csak úgy tudnak egymásról, ha találkoznak — ha pedig találkoznak, akkor már nemük van. A gyakorlatban az *ember* szó válik viszonylagossá.

Végső formája tehát felfedezésemnek: ember nincsen, csak férfi és nő van.

A tapasztalat igazolja elvont elmélkedésem. Járván a világot, embert még nem láttam soha, a szó eszmei értelmében, — amit láttam, az vagy férfi volt, vagy nő.

És minnél férfibb a férfi, és minél nőbb a nő, annál emberebbnek nevezzük.

Annál emberebbnek, tökéletesebbnek, annál kiválasztotabbnak. A magyar nyelvnek egy különleges finomságára hivom fel a figyelmét (nyelvünk tele van ilyen mély és jelképesen lényegbe világító szavakkal, aminthogy árnyalati megkülönböztetésben is gazdagabb a nyugati nyelveknél — így pld. a *love* főnévre is két szavunk van, aszerint, hogy általános emberi, vagy a nemek közötti vonzalmat jelenti). Mi a *nobilitás* fogalmát a *nemes*, az *ignobilitásét* a *nemtelen* szóval fejezzük ki: betüszerinti értelmezésében *nemmel felruházottat* és *nemileg közömböset* jelent ez a két szó: — az emberi nemesség, előkelőség mértéke tehát az, hogy mennyire férfi, vagy mennyire nő az ember.

És ha már az etimológiánál tartunk, ne feledkezzünk meg róla, hogy a kultúra tetején élő nyugati népek nyelvében a *homo és vir* fogalmak nevét gyakran használják közös jelölésre — hogy a *man* és a *l'homme* szó közhasználatban *homo*-t meg *vir*-t is jelent az angolban és a franciában (mi a homo-t és a vir-t — a házasság kivételével — minden esetben két szóval jelöljük).

Ez a nyelvi szűkkeblűség mélyebben szánt a nemikérdés lényegébe, mintsem hinnők — számomra e pillanatban világító újjal mutat rá a bűn forrására, ahonnan minden bűnhődés származott.

Hatezer éve valami különös makacssággal, aminek okát a pszihológia fejlődéstörténete van hivatva kutatni, *ember* alatt öntudatlanul mindig férfit értett a filozófia, irodalom és művészet, még a szociológia is. A gondolkodás törvényeit, az emberi becsület zsinórmértékét, az emberi méltóság jogait, kötelességeit olyan módon fogalmazták meg, mintha gyakorlati

alkalmazásban mindezeknek az ideáloknak csak a férfiember életében kellene érvényesülni, igazolódni. A becsület, jog és kötelesség, emberi ideáljai, mikor példaképet kerestek rá, mikor követendő elvnek állították elénk: az embert. akire vonatkoztak, éppen úgy férfi mivoltában képzeltették el, mint ahogy az istent, egészen természetes módon, férfinek képzelte el fogalmának első megalkotója, egyszerűen azért, mert az illető véletlenül férfi volt és szórakozottságában, éppen egyedül lévén abban a percben, megfeledkezett arról, hogy nő is van a világon.

Az első ilyen szórakozott férfit aztán követte a többi — egy bolond százat csinál — és a szórakozottság éppen olyan ragadós, mint az ásítás. Ezek összeálltak, vita közben még jobban megfeledkeztek a nőkről, derűre borúra gyártani kezdték a szemléletnek és akaratnak produktumait, a Megismerés megállapításait az Erkölcs törvényeit. És minden megállapításnak férfiszaga lett és minden törvénynek férfi alakja, amibe nem is lehetett belegyömöszölni a nőket. A nők mással voltak elfoglalva és a törvénygyártás vígan folyt tovább. Persze hamarosan kiderült, hogy az egész alkotmány nem ér semmit: az első primitív törvények és megállapítások nem voltak alkalmazhatók és nem igazolódtak. Az embernek bátornak kell lenni, mondta a törvény — de kiderült, hogy a nőnek például nem kell, sokszor nem is szabad bátornak lenni. Az embernek erősnek kell lenni, mondta a Törvény és kiderült hogy a nőknek például gyöngének kell lenni. Az ember verítékkel keresi kenyerét — mondta a Törvény és — kiderült, hogy a nők például nem keresik verítékkel a kenyerüket. Az ember vérengző állat, mondta a Törvény, és kiderült, hogy a nők például nem vérengzőek. Az ember a természet titkait kutatja, mondta a Törvény, és kiderült, hogy a nők például nem kutatják a természet titkait. Szét kellett volna rombolni az egész hibás lexikont, ehelyett a régi tévedés megmentésére konstruáltak egy újabb tévedést. Miután a nőre nem lehetett alkalmazni a férfinak, mint embernek önmagáról szóló megállapításait, ehelyett, kilökték a nőt az önmagát, önmagán keresztül megismerő intellektus belső világából és kicsukták a külső világba, amit érzékeink tapasztalata révén, szemléletből ismerünk. Természetrajzi fogalommá alakították át, a külső természetbe osztották be, mint valami tüneményt, vagy jelenséget, aminek titkát (a nő rejtély! rémes! hát akkor a férfi mi az isten csudája?) az emberi [alias férfi]-elme van hivatva megfejteni. És hovatovább természetes alapelvévé lett a filozófiának az a hajmeresztő feltevés, az a fából vaskarika, hogy a kettős ember lényét is a férfi van hivatva megérteni, önmagán keresztül, belülről — és a nő lényét is a férfi, természet-szemléletén keresztül, kívülről. A végeredmény olvasható Pirandello úr interviewjában: *a nő csak illuzió.* Hát persze, a külső világ, ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes — hiszen akadt már filozófia, mely szerint csak ember van, világ, az nincs. Furcsa, hogy a fogalmak permutaciójának az a lehetősége, hogy csak világ van, ember pedig nincsen, még egy metafizikusnak sem jutott az eszébe! Rólam egyszer azt mondta valaki: magában van valami nőies. Azt feleltem neki ijedtemben: lehet, hogy az anyámtól örököltem. De Pirandelló úr, egy illuzió, egy árnyék gyermeke, embernek képzeli magát, aki nőt álmodik

Most már megmondhatom: *Capillária lidércnyomásos álma annak a felismerésnek nyugtalanító érzéséből született meg, hogy miként felelt a nő a fajtából való kiközösítésre, a társadalomban való zsarnoki önkénnyel: miként boszulta meg jogosabb és egészségesebb és eredményesebb önzéssel a bóbortos, értelmetlen, beteges férfiönzést, amivel megtagadta tőle az önmagát férfitársában, a másik énben fel=ismerő én biztonságos, boldogító érzését.* Nem tehetek róla, tartsanak gyávának és nemtelennek: én képtelen vagyok abban a tényben, hogy a férfiak verekesznek, öldösik, tönkreteszik egymást, ziháló testi és értelmi küzdelemben pusztítják ki magukból az élet örömeinek fölfogására való lelket ahelyett, hogy ápolnák az életétvágyat, a nők pedig önmagukkal, testi és lelki jóérzésükkel foglalkoznak ezalatt — én képtelen vagyok ebben az embernemesség, jóság, vitézség, önfeláldozás, értelmi fölény és erő példaadó jelképét látni. Nem, nem tetszik nekem az egész dolog, valami alattamosat, valami álszentet, valami piszkos és gyáva megalázott=ságot érzek bűzleni a dolog mögött, amit nem tudok kifejezni. A modern divatos drámák tele vannak a nagylelkű és nemesszívű férj magasztos alakjával, aki hosszú belső szenvedés után megbocsát a hűtlen asszonynak, miután az kimondhatatlan szenvedést okozott neki, — megbocsát, mert megérti gyengeségét és szereti őt. Nekem nem tetszenek ezek a drámák, nekem gyanús az a jóság, ami kizárólag csinos nőknek bocsát meg, véletlenül se kevésbé csínosaknak, vagy pláne férfiaknak. Nekem gyanús az egész lovagias kor, amely folyton az ember női becsületét védi, miközben senki sem védi az ember férfi=becsületét. Nekem gyanús a férfiaknak a nő szerelmét prédikáló, soha a nőknek a férfi szerelmét nem prédikáló, az anyaság eszméjének magasztos álarca mögé rejtőző rajongás. Valami nyomorúságot érzek mögötte, ami undorít, mint minden nyomorúság.

Az európai férfi nemi nyomoruságban, nemi elnyomatásban siny=lődik: ez az egész alapja a nő hamis kultuszának. Hiába károg fülembe a természettudományos romantika, a természettudományos bigottság holló=madara, hogy ez nem társadalmi jelenség, kortünet, hanem örök ter=mészeti törvény, — hogy a férfi szükségképen alárendelt eszköze a nőnek, a faj szolgálatában, hogy a nő a központ, ami körül rajzik a világ, hogy a nő a tengely, a férfi a kerék, hogy a nő virág és kehely és gyü=mölcs, a férfi csak a szürke porzó, hogy a nő a csábító, a férfi a csá=bított, hogy a nő önmagáért van, a férfi pedig a nőért, hogy a férfi harcot folytat a nőért egymással, a nő pedig nem folytat harcot a férfiért, hogy a nő a test, a férfi a lélek, hogy a nő a szépség, a férfi az erő. Hiába példálódzik a méhkirálynővel és termesznősténnyel és éjjeli páva=szemmel, mindennek bizonyítására ahelyett, hogy legalább a kakassal pél=dálódzna. Mert az ember nem méh, nem hangya és nem éjjeli pávaszem, akármit is csinálnak, nem lehet az ember természetrajzi mivoltával meg=magyarázni. Mert minden állat= és növényvilágból vett hasonlattal szem=benáll a tény, hogy az ember úgy ahogy van, eleven társadalmi vonatko=zásaival meghatározott eleven alakuló valóság. És az ő alakulásában épen olyan döntő faktor mindaz, ami származása óta történt vele, társadalmi élete, öntudata, állati akaratából független emberi akarata, lelke, vágya, terve, öröme és bánata, mint az adottságok, amiket állatszármazásával

örökölt. A természetrajz kedvenc képe az a bizonyos petesejt, amiben minden adva van, a fajta egész élete kicsinyben haláláig. Nos, abban a petesejtben, melyből fajtánk származik, még sem volt adva minden — utóbb magunk is szereztünk hozzá valamit. És ha ez nem méltó állati mivoltunk fenségéhez, hát akkor legfeljebb lemondunk erről a fenségről és nem vagyunk állatok.

Nem vagyunk állatok, nem vagyunk hímek és nőstények, hanem férfiak vagyunk és nők. És a mi szerelmünk nem kényszer és végzet, hanem boldog felismerése annak a boldogságnak, amit nyújtani tudunk egymásnak. És a nő nemcsak test, és a férfi nemcsak lélek, és a nő nem csábító és a férfi nem csábított, és nem tengely és kerék, és nem nap és hold, hanem ikercsillagok, egymás körül keringve, csábító és csábított mindkettő. Nincs szép nem és csunya nem, egyformán szépek egymás számára, ha szeretik egymást és önmagukat és egyformán harcolnak egymásért, ha kell és ha nem kell, nem harcolnak. Ha pedig nincsen így, hanem rosszul van és átok és boldogtalanság és megalázás és megalázottság és elnyomás és zsarnokság és nyomoruság van, ennek nem a természet és a végzet az oka, hanem az egyik fél gyávasága és ostobasága, a másik fél önzése és hatalmával való visszaélése. Európa rettentő nemi nyomoruságának, nemi boldogtalanságának nem a női erkölcsök elfajulása az oka, hanem a férfi-önérzet öngyilkos hanyatlása. Egy férfitársamnak mondom ezt, szokatlan és férfiatlan dolog mi? — hiszen a férfiak politikáról és tudományról szoktak beszélni egymással — olyan kicsi és ostoba dolog, mint a boldogság, mellékes beszédtárgynak számít. Igenis, rajongva imádom a női szépséget — és mégis higyje el nekem, ha egy üde és nevető női arc után megfordulok az utcán, nem az örök Éva, nem az ellentétem és ellenfelem csábos ereje állított meg, hanem a csodálkozás és tisztelet, talán irigység is, hogy embertársam, én-társam, az isten képére teremtett ember, íme csakugyan hasonlítani akar istenhez: mosolyog és örül, hogy él. Mert járván az utcán, férfiak jönnek szembe velem, akiknek arcáról se örömet se istent nem olvasok le: ködös, veszekedésben és rablásban, nem szívesen végzett, megalázó munka lázában, kielégítetlen kéjvágyban elborult tekintetük gyanakodva sandít rám — az arcuk petyhüdt és fáradt és megviselt és elnyűtt, világháborútól, forradalomtól, gazdasági krizistől. Hja, feleli Kovács úr, a férfinek nem kell szépnek lenni, elég, ha izmos és erős — Ön talán beteges hajlamú, hogy szépséget vár a férfiaktól? Én nem Kovács úr, de a nők, képzelje, a nők ilyen beteges hajlamúak. És ha szépséget nem is várok, az elvárom, hogy emberi méltóság tükröződjön az arcukon, már pedig esküszöm Önnek, hogy ez az emberi, nem is férfiúi, vagy női, hanem emberi méltóság, mosolygó életörömhöz hasonlít kifejezésben. És ebben a korban inkább csak női arcokon látható, bizony Kovács úr, inkább csak ott — az üde és egészséges nő arca, amit a savanyú természettudós csak nemi mágnesnek, a nemiség cégérének tud látni, bennem azt a gyanút kelti, hogy inkább hasonlít az Isten képére teremtett emberarchoz, mint például az Ön mély gondolatokat és nagyszerű eredményeket tükröző képe Kovács úr — talán nem is a nemi vonzódás húz feléje, hanem az a vonzódás, amivel az egészség és öröm felé húzódik a betegség és

boldogtalanság, függetlenül a nemektől. Gyanúmat megerősíti az a tény, Kovács úr, hogy a szép és egészséges nők egymásnak is jobban tetszenek, mint ahogy ön tetszik nekik — polgári társadalmunknak, Európaszerte, azt a feltűnő jelenségét, a nők mértéktelen barátkozását, egymás iránti érdeklődését, egymás majmolását divatban és szokásban, a barátnőkultuszt nem szabadna a fölényes, felsőbbrendű férfi kézlegyintésével vagy a szimatoló aggastyán alattomos kéjenc hunyorgatásával nézni — szégyelni kellene magunkat Kovács úr, amiért a nők nem velünk barátkoznak, hanem egymással.

De hogy lehet az, hogy a század asszonyembere boldogabb, mint a század férfiembere?

Egyszerűen úgy, hogy okos önzése legyőzte a férfi ostoba önzését. Kitagadva a fajtából, hozzánk hasonló énjük tagadása folytán «élvezeti cikké» magasztosítva és «a szerelem központjává» aljasítva, nem a ránézve hátrányos, hanem a ránézve előnyös konzekvenciáját vonta le ennek a félreértésnek. Ha élvezeti cikk vagyok, legyek élvezeti cikk, mondta magában a nő — és óvakodott elárulni az egyszerű igazságot, amit Opula az oihák királynője e kérdés formájában vet fel: hogy lehet élvezeti cikk, ami maga is élvez? De akkor meg fogjátok fizetni ezt az élvezetet. Fiziológiai berendezése a nőnek erre a szerződésre kedvező előnyöket biztosított. És a férfi végtelen önzésében nem vette észre a két főbenjáró élvezeti cikk, nő és rostélyos, közti lényeges különbséget: hogy a rostélyos nem harap vissza, ha beleharapok, de a nő visszaharap. És természettudományos képektől, bikaharctól, méhkirálynőtől, rózsaszáltól elvakítva, hajlandó volt ugyanúgy fizetni a szerelemért, mint a betevő falatért, vagyis, kereslet és kínálat örök törvénye szerint, mindig pontosan annyit, amennyire neki szüksége volt. Ha nem nagyon kellett, kevéssel, ha mindenáron kellett, az életével. Hajlandó volt belemenni abba a képtelenségbe és ostobaságba, hogy a nő szerelmének más ára és jutalma is lehet, mint a férfi szerelem, — hogy a férfi «kap» valami egyebet a nőtől, mint amit a nő kap a férfitől: — és megjelent az élet szinpadán az Önérzetes Nő, ez a nemi szélhámos, akit ünnepeltek és csodáltak ugyanakkor, amikor a nemével szélhámoskodó férfit lenézték megvetették és kiközösítették. A valódi nő pedig, akinek éppen úgy kell a férfi, mint a férfinek a nő, saját érdekében bölcsen hallgatott: eljátszotta a szerepeket, amiket a két aggastyán kiosztott neki, a csokoládéangyalt és a zupásőrmestert, a zsokét — az angyalt, az ördögöt is, a Föld Szellemét, az Eredendő Rosszat. Utóbbit nem szívesen — végre is nem kellemes, ha az embert folyton szidják, miközben vágynak rá: szerencséjére erőt adott a nőnek ehez a szerephez az a kárpótlás, hogy míg a férje sátánnak és vérszívó vampirnak tisztelgette őt, a kisfia, akivel szerződés nélkül is megértették egymást, édesanyámnak nevezte. És tűnődve, csodálkozva nézte, hogy bolondul a férfi, hogy rontja tulajdon esélyeit, hogy dobálja le magáról a csábítás minden eszközét, hogy ruházza fel a nőt vele — egy nő bírásáért, hogy vész össze egy férfi az egész világgal, míg egy férfi meghódítására hogy fog össze egy nő mindenkivel a világon. És cserébe a békéért és nyugalomért, amihez hozzájutott és amiben ráér fejlődni az önön testének örülő, önön testét szépítő és

boldogító lélek, szívesen elviselte a férfi megvetését, a férfivádat, hogy önző és kicsinyes és csak az élet apró örömeivel foglalkozik, csupa olyan dologgal, amivel a férfi is szeretne foglalkozni, ha ráérne.

Kedves H. G. Wells, már nem sokáig feszítem próbára az Ön türelmét. Az ön «Hystory of the World»-jának tudós alapgondolata, hogy az emberi fajta gyermekéveit éli még, — csecsemő, sőt embryo-forma korunk furcsa, már fölösleges, visszahajló mozdulatai még világosan felismerhető szokásaiban, ösztöneiben — ez a gondolat, ez a sejtelem sokszor vigasztalt meg engem is, muló bajnak mutatva a rosszat, amit a pesszimizmus örök végzetnek, halhatatlan sorsnak nevez. Hogy a vér-áldozat, a Tótem és Tabu szokása ma is virágzik még százféle alakban, ez nem okvetlenül azt jelenti, hogy ezek örök és változatlan dolgok, tartozékai az ember konstrukciójának — jelentheti azt is, hogy nagyon közel vagyunk még a messzinek hitt forráshoz, amelyből sokféle salakkal és szeméttel és magzatvízzel keveredve bontakozik ki a Forma, ami aztán csakugyan maradandó és állandó és jellemző lesz az emberre. Csúszva az időben, ahogy egyre jobban világosodik a jövő, egyre jobban világo-sodik a mult is. Aki messze lát a jövőbe, a múltba is messzebb lát: — a tudat fénye, ahogy erősödik előre és hátra veti fényét — ezért emlékszik jobban a ma embere kőkorszakbeli ősére, mint a római polgár, aki pedig időben közelebb volt hozzá. A múlt fokozódó feltárása döntő bizonyíték arra, hogy haladunk a jövő felé, hogy fejlődünk, hogy történik velünk valami, hogy közeledünk valami messze hegygerinc felé, ahonnan egyszerre pillantjuk majd meg bölcsőnket és koporsónkat — ahonnan szemmel és szívvel és ésszel tájékozódhatunk. Addig egy homályos érzés iránytűje vezet, valami különös egyensúlyzó ösztön, ami mindig megmondja: ez jó, ez nem jó, ettől jól fogom érezni magam, ettől rosszúl, ez fölfelé, az élet és ébredés felé mutat, ez lefelé, az álom és halál felé.

Ez az ösztön határozott, harsogó *igen*nel reagál a szerelem képzetére és határozott harsogó *nem*mel a nemi harc divatos jelszavára. Lehet, hogy aki békét akar, annak háborút kell viselnie — de hogy szerelem és nemi harc, nem azonos fogalmak, azt hiába tagadja az «ősi és örök nemi törvény» vajákosa. Talán nem is olyan örök ez a törvény, mint amilyen ősi. Se az örököt, se az ősit nem látjuk tisztán, de valószínű, hogy férfi és nő alakját azért vette föl az ember, hogy életörömhöz, szerelemhez jusson, nem azért, mintha más módot nem talált volna a szaporodásra.

Ennyi az, amire a nőkérdésről kettőnkre, férfiakra tartozik: a többi már a nőknek szól, mert az már férfikérdés.

Annak a fogalmazásnak, hogy az ember vagy férfi, vagy nő, a férfi számára van egy nagy előnye és egy nagy hátránya. Hátránya az, hogy a férfinak engednie kell emberi büszkeségéből — előnye, hogy módot ad neki, önmagát kívülről a nőszemléleten át, ismerni meg. Az *emberrel* nem sokat törődik a nő — a férfiról, magunkról olyan hírt adhat nekünk, olyan képet adhat át a férfival, mint objektummal foglalkozó női géniusz, amilyent soha nem fogunk alkothatni magunkról, mint ahogy a nőről adott helyes képet soha nő, csak férfi. De csak akkor, ha egyenrangú felek vagyunk a szerelemben, ha nem hirdet harcot az egyik fél a másik ellen, a *sacro egoismo* zászlója alatt. Hanyatló századunkban ezt a harcot

látszólagos sikerrel vívja a férfit nem támogató, hanem kizsákmányoló nő, — de el kell vesztenie, mihelyt a férfi felveszi az odadobott keztyűt és felveszi a harcot a nővel, nem szellemiekben és gazdaságiakban, ahol a nő nem harcol, hanem a nő saját területén, a csábítás és hazugság művészetében, a nőéhez hasonló fegyverekkel.

Csak a nemi nyomorúságot nyíltan feltáró forradalom tenné elkerülhetővé ezt a rút harcot. Ebben a forradalomban a nőnek kell támogatni a férfit: a nőknek kell feldobni a *masculinizmus*, a férfi-emancipáció, a férfi felszabadulásának jelszavát. Mert *rabságban él a férfi szerelme*, rabságban a szerelem s a mindennapi kenyér forradalma után el kell következnie a mindennapi boldogság, a mindennapi szerelem, a mindennapi csók forradalmának. A szerelem rabság, ha egyik fél uralkodik a másikon — és jól jegyezze meg minden nő: a szerelmet azért dicsőitjük és azért rajongunk érte, mi férfiak, mert a szabadság felé vezető útat látjuk benne — jól jegyezze meg minden nő a mi Petőfink halhatatlan igéjét:

«Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem,
Szerelmemért feláldozom
Az életet,
Szabadságért feláldozom
Szerelmemet.»

Két férfifigurát állítok a nők elé mint ahogy elénk férfiak elé állította a két aggastyán a Csokoládéangyal és Zupásőrmester, Manon és Nóra figuráját: — Petrucchiot és Lohengrint. Melyiket akarjátok? A meghóditástokért értetek, veletek harcoló ravasz és okos legényt, aki ha kell, álnokabb és őrültebb és kiszámíthatatlanabb és hazugabb tud lenni nálatok s hatalmába kerít benneteket, jogosan, mert nem fog úgy visszaélni hatalmával, mint ti — vagy a fehérpalástos, titokzatos lovagot, aki önmaga becsületéért harcol a másik férfival, más jutalmat nem vár, mint hogy őt jutalomnak tekintsd, — de megsértődik és otthagy a faképnél, ha megsérted kényes férfibüszkeségét.

Mit akartok hát — szerelmet vagy hatalmat?

Ezt kérdem én a század asszonyától — önt pedig melegen és nagy tisztelettel köszöntöm, és kérem adja át üdvözletemet barátainak.

Budapest, 1925. julius

Őszinte híve

KARINTHY FRIGYES

LEVELEK EGY BARÁTNŐMHÖZ

⟨7.⟩

Azt írja angyalom, hogy 1. nagyon tudományos vagyok, 2. hogy nagyon lehet érezni az írásomon, mennyire magamnak írok.*

1. A tudományomról szólva, megvallom, kétségbe vagyok esve. Akaratom ellenére vagyok tudományos, — *savant malgré lui,* az vagyok én, ahogy Molière mondaná. Mert mindazokban a szép dolgokban a történelemből és egyebekből, amiket leírtam magának, csak mint látszatok=ban hiszek, kis relativ igazságok trilláival s ezt sem mindig. Semmiféle pozitiv támpontom nincsen, ami az emberiség nagy kalandját illeti à világban, s nevetni fog, de ilyen támpontja senkinek nincsen. Szóval akkor is tévedek, amikor látszólag nagyon alapos volnék s ha nem is megyek odáig, mint az az illusztris görög bölcs, aki boldogságos ataraxiájában még abban is kételkedik, ha csakugyan van=e valami kételye, viszont úgy szeretnék tévedni, a legmagasabb árakban, mint például egy Don Quichotte! Gyönyörűen tévedni, ha meggondolja az ember, a legnagyobb művészet. Ehez a legfinomabb jóság, a legszebb illuziók s a legragyogóbb ideálok kellenek. Szatócsoknak, szűcsöknek, rőfösöknek, verklisnek s a többi ilyen iparágakhoz tartozó bohózatíróknak sohasem lesznek olyan tévedéseik, mint nekem. Ebben egészen biztos vagyok.

Azonfelül a történelmi ítélet lássa, majdnem mindig megmásítja a valóságot, az embereket is másként hozza ki mindenféle prizmáin át, különböző fényekben s a tanulságok tekintetében olykor, homlokegyenest ellenkezik morállal és egyebekkel, aminthogy a történelem csakugyan nem erkölcsi prédikáció s nagyjában majdnem mindig immorális. Arról nem is szólva, hogy rendszerint úgy ítéljük meg a dolgokat, még elvonatkozott formáikban is, hogy titokban magunkra gondolunk. A régi görögök például, minden emberi gyöngéiket rákenték az ő isteneikre. Én nem vagyok születéses görög amint azt tudja Annie, s nincs meg az a polgári szabad=ságom sem, mellyel kellőképen jelezhetném Istenről való véleményemet. Viszont, igaz, úgy ítélek a dolgok fénye és zenéje után, rendszerint abban a mértékben, ahogy e fények és zenék a képzeletemre hatnak. Innen van, hogy többet látok s olyan nagyba látok, mindenféle díszítő fűzérekkel, melyekről maga azt hiszi, hogy ez tudomány. Mit szólana akkor, ha szabad kérdeznem, az olyan taine=i szisztémához, mely hosszasan vizs=gálva a történelmet, egy olyan hallatlanúl tiszta és rendes kovácsműhelyt csinál például a francia forradalomból, hogy az ember ámulva lát minden pörölyt, tüzet és vasat a maga helyén, az egész üzemet hiánytalanul fel=

* Némi homályosságot is vet a szememre, amikor Baumgartenékról szólván, Izidorokkal végzem. Ez talán kissé rapszódikusan jelzi azt a kiváló Baumgarten Izidort, aki a legkitűnőbb jogtudósok és koronaügyészek egyike volt Magyarországon. Mint ifjú, a mult század 70=es éveiben, a legszebb időkben, egy hosszú verset írt az apámhoz,

szerelve, a mozgató erők mechanikai kapcsolatával és megkomponált=ságával mint egy gép, amelyben a legcsekélyebb, a legapróbb alkatrészek is, valami egységes energiát szolgálnak. Ez a Taine módszere, röviden kifejezve, ha nem csalódom. Nem tudom mennyit ér, biztosan sokat. Ha érdekelné s ha már benne vagyok, még azt az elméletet is jelezném magának, mert magának mindent érdemes jelezni, szóval azt az elméletet, mely a forradalmi eszmék végrehajtó erejét egyszerűen megmagyarázza, megmagyarázza! «Ezek az eszmék és doktrinák, fejtegeti Taine, csak akkor válnak aktiv energiákká, ha úgyszólván megvakultak. Átjönniök a gyakor=latba, átformálódniok a cselekvés rúgóivá csak úgy lehet, ha betelepedtek az ember agyába, szokásába, hajlandóságaiba s ha az értelem zivataros magaslatairól leszállottak és begyökeresedtek az akarat mozdulatlan mély=ségébe. Csak így kapcsolódnak bele a jellem parcelláiba s csak így válnak, népiesen szólva, valami szociális erővé.»

Ezt nevezem tudománynak és szubtilitásnak, holott itt is csak a szavak játszanak, kitünően grupirozva, valami kellemes szerencsejátékot emberi végzetünk körül. Vajjon az egész lét megéri ezt a sok torlódást s forgatagot? Lehet=e élni, szükséges=e élni egyáltalán s ez a kitünő Teophil Gautier, úgy érvel rendesen a legnagyobb viták után, hogy azt mondja: *et d'abord il n'y a rien!* A szavak, minden fényök és csillogásuk dacára lekoptak, mint a kicsengett római kéjnők a szépségük rongyaira, annyit használták már őket, a nőket is s a szavakat. Vajjon ki tartja még üzemben ezeket a züllött hangzatokat foszladozó színeikkel, amint

közepes készséggel ugyan, amit nem is szabad bírálni, mert hisz jogásznak készült s nem költőnek! A kor szellemében német nyelven zeng a vers s egy=egy strófájában a következő:

— — — — — — — — — — — —

Und da just des Jahres Ende
Nah und immer näher rückt,
Will ich dir viel gutes wünschen
Wenn mir nur der Versbau glückt.

Mögest alt werden du in Ehren
Doch nicht spüren der Jahre Last,
Mögest dich freuen aller Kinder,
Die du haben wirst und hast.

Mögen sie dir nachgerathen
In der biederen Natur,
Gleichen sollen sie der Mutter
In der höhe der Statur!

Möge sich in ihnen theilen
Schöne Kunst und Wissenschaft,
Gebe Gott zum schweren Ziele
Die erforderliche Kraft.

— — — — — — — — — — — —

Sollt ich einst mich wählen lassen
Hier in der Theresienstadt,
Sei ein Cortes du dem Wackeren
Der dich so besungen hat.

Unter Fahnen und Trompeten,
Sollst du meine Wähler führen,
Aber weiss ist meine Farbe, —
Freund lass früher dich rasieren!

— — — — — — — — — — — —

Ez célzás az apám vörös szakállára. Meg kell bocsátani. Mert maga a vers, a legjobb szándékra vall.

örökre elmosódnak? Valami bús tudomány s a zord tudor, hogy zeneileg szóljak. Hát nem szebbek a zsoltárok, panaszdalok és bűnbánatos énekek, ha már arról van szó! «Ki van számomra rajtad kívül az égben s rajtad kívül nincs gyönyörűségem semmiben a földön. Elfogyatkozott az én testem és az én szívem, az én szívemnek kősziklája s az én örökségem! Te vagy Istenem mindörökké.» Így zeng a 73-ik zsoltár 25. és 26. verse. Vagy egy másik, ami még szebben zeng, ha utánam mondja: «Édesebben ízlettek beszédeid az én ínyemnek, mint méz a szájamnak!»[1] De még ennél is van szebb, ezzel a gyönyörű hasonlattal: «Mint a szarvas kívánkozik a folyóvizekre, úgy kívánkozik az én lelkem Tehozzád, óh Istenem!»[2] Az ember szeretné hozzámondani azt a liturgiai «hallelujah»-t, ha nem tudná bizonyos etimologusok után, hogy ez a babyloni *aláálu* igetőből lett, az arabs *hillal*-al párosulván, ami az újholdat jelenti, no mondja csak! De naiv vizsgálódásaink szomorúságára, tudományosságunkra, s minden egyebekre csak ezt az asszir búverset pengethetném, amelyet akár Babits írhatott volna, még csak nem is néhány évtizeddel Krisztus születése előtt:

Az emberek akármennyien legyenek is névvel nevezve,
ki ismer valamit maga közülök?
Ki ne vétkezett, gonoszul ki ne cselekedett volna?
Isten útja, óh ki ismeri azt?
Az emberek tévelygők, imbolygók, semmit sem ismernek
az emberek akármennyien létezzenek is, mit ismernek ők?
vajjon jót vagy rosszat cselekednek, nem tudják ők.
Ami jó valakinek, az rossz az Isten előtt s ami megvetett emberi értelem szerint,
kegyes az Istennél. Ki értené Istennek tanácsát az égben, Istennek tanácsát a titokzatost,
ki nyomozhatná ki?
Hogyan értenék az Isten útját az ostoba emberek?
Aki estve még élt, reggel már halott volt, hirtelen jut a szükségbe s gyorsan mullott el,
e pillanatban még játszik és énekel, a másik pillanatban ordít mint panaszló.
Nappal és éjjel váltakozik az ember értelme. Ha éheznek, hasonlítanak a holttesthez,
ha jóllakottak, Istenükhöz akarnak hasonlítani,
ha jól van dolguk, az égbe való felszállásról beszélnek, ha fájdalommal teltek
az alvilágba való alászállásról elmélkednek

[1] 119. zsolt. 103. v.
[2] 42. zsolt. 2–3. v.

óh Istenem oldd fel az én bűnömet, gonosz testemet, hibámat és vétkemet
óh Istenem sokak az én bűneim, nagyok az én vétkeim
holott a bűnt, melyet elkövettem, nem ismerem
óh Istenem, ha 7×7 is a bűneimnek száma, de bocsásd meg![1]

Én mindezt át tudtam volna helyezni olyan dicsőbb nyelvre is, mint Goethe a *West-östlicher Divan*-t. De szándékosan hagytam meg az egészet a maga nyers siralmasságában. És ezek után meg kell hogy bocsássa maga is legutóbbi szárnyalásomat bibliai vidékeken azzal az őskori emberiséggel, amelyet elvonszoltam egy zongorán. Szólhattam volna az ábrándos héberekről olyan hűvös közönnyel de botanikailag, mint Montesquieu barátom, s ez nyilván finomabb lett volna. Azért botanikailag, mert Montesquieu, mint amolyan francia grand-seigneur, aki nem sokat teketóriázik ha ír, a szomorú zsidó vallást egy ősrégi fatörzshöz hasonlítja, melynek két óriási ága hajlik a föld fölé, az izlammal s a kereszténységgel. Már annyira nem költő Montesquieu, hogy azt mondja, amit én tennék hozzá, hogy tudniilik e régi törzsből hasították le a keresztfát is, Jézus kínszenvedésére. De ezt csak azért találom ki, hogy a maga gonoszságainak hízelegjek. Mert ismerem érzelmeit ama szerencsétlen izraeliták irányában, akiket kollektive vádol a világ minden bajaiért. Maga az a nő, aki azt mondja, mikor sok az eső Erdőházán a vetésre: «Ezt is a zsidók csinálják!» És igaza van, mert az ilyen természettudományi magyarázat könyít az ember lelkén. Viszont Montesquieunak van még egy variációja, ami dícséretreméltó, mert a variációk mindig dicséretreméltók, amennyiben némi fantáziára vallanak. Elhagyván a fatörzset s a két lombos ágat, imhol a régi vallást amolyan bús anyához hasonlítja, akinek két leánya van s ezek agyongyötörték sebekkel. Mert minél közelebb áll egyik vallás a másikhoz, annál szigorúbb ellensége egymásnak. Mégis, a sok gonoszság és rossz bánásmód ellenére, ez a bús anya, mint minden anya, csak büszke rá, hogy ilyen két szép gyermeke van a világon. Ezekkel, jobbról s balról átfonja az emberiséget, míg ő maga, törzsökös bánatával s antikitásával visszanyul a végtelen időkbe. Az efajta képleteken elandalogva, talán még maga is, Annie, rá fog jönni arra a montesquieu-i igazságra, hogy az intolerancia valóban nem ér sokat. Sőt talán semmit sem ér. Az emberek lassanként meg fogják érteni, mert általában az emberek nagyon lassan értenek meg mindent, hogy a hitbuzgóság és a hithűség két külömböző dolog s hogy az ember lehet hű a vallásához és szeretheti a vallását, anélkül, hogy ezért gyűlölnie és üldöznie kellene azokat, akik más hiten s más véleményen vannak.[2] E ponton

[1] Hehn: *Hymnen* Ur. XXI. és King: *The Seven Tablets* 81.
[2] Montesquieu: *Lettres Persanes* LX.

sajnálom is, hogy az őskori világokról szólván, a Cézárokat, a keresztény=ség első századaiban, nem méltattam kellőképen s a róluk való egyéni gon=dolataimat a sírba viszem magammal. Holott az igazi költőt a szíve mélyéig búsítják el, ha el nem bűvölik azok a fantasztikus vérszopók Rómában, akik cserfa=koszorúsan jártak márványoszlopok között s csak annál megdöbben=tőbben hatnak, hogy olyan tökéletes harmóniában vannak korukkal s a köz=hangulattal. Mert Renannak nyilván igaza van, amikor egy utolsó athéni polgárt, a maga kék ege alatt, liberálisan, nagyobbszerű jelenségnek lát, mint akármelyik római Cézárt. Az is lehet, hogy a római nép, mint emberi faj, nem volt elég előkelő ahhoz, hogy el tudott volna lenni fejedelem nélkül. Ezt tudták a görögök egyidőben s a kis olasz köztársaságok is, igaz. Viszont ha kormányrendszert s politikát nem pusztít el semmiféle hiba, de sőt ha az ilyen politika fenn tud maradni tehetségek nélkül is, az csak annak a jele, hogy teljességgel megfelel az idők szükségletének. Renan így látja ezt, én nem, ha megengedi. Mert én nem találok semmiféle idő=mértéket a történelemben s nem tudom, mi meddig tart, vagy meddig tartott, hogy ítélni lehessen. Sok mindenben egyetértek Renannal, mert ez nem is lehet másképp. Én is tudom azt, hogy a történelem valami rettenetes szövevénye bűnöknek, erényeknek, okos dolgoknak s képtelenségeknek, de viszont anyagi masszivitásával majdnem mindig túlnő a tudományos ítéleten, amire Renan nem is gondol. Az igazság nem is létezik ezen a világon, a valóság értelmében. Az igazság csak valami kis hajtása az ember szívének, hogy örülni tudjon. A történelem előtt csak a költő állhat meg a lantjával, ezt higyje el nekem. A költő is téved, de az leg=alább szép. A zseni kívül áll törvényeken és rendszereken. S csak a zseni számára van emberiség és történelem. Egy Tiberius, egy Caligula, egy Claudius, egy Nero, ezek a zseni számára mázoltak be vérrel min=dent maguk körül s olyan skarlátpirosra, hogy e dekorációk mélyén, Krisztus mint egy hattyú tűnik föl, fehéren. Tagadom, hogy tudományos vagyok ama genealógiai levezetéseimben, amelyekkel a régi samariaiakhoz fűztem magamat a multkor. De Izrael népének az a tragikuma, hogy az ő Istenük túlélte őket s így egyszerűen faképnél maradtak. Még mindig vannak izraeliták, sőt! még mindig imádkoznak és jajgatnak, miközben Istenük, Krisztusban, az egész világ istene lett. Ezért imádom én is Krisztust, alázattal a keresztfa alatt. Mert a vallás megmaradt s csak Isten veszett el. És Isten nélkül még sem lehet az ember. Ezt csak belátja angyalom.

2. Hogy magamnak írok, abban csakugyan van valami. Tudniillik rájöttem arra, hogy ez a legbiztosabb módja annak, hogy mások elolvassák az embert, sőt többször egymásután. Aki magának ír, az rögtön egy fokkal följebb van, mint az, aki olvassa. Következésképp ennek fel kell jönnie

utána a fokon s többször elolvasnia egy mondatot vagy sort, ha meg akarja érteni, ami olykor sikerül is. Viszont aki az olvasónak ír, azt rendszerint nem is olvassa senki. Vagy legalább is nem többször. Már nem tudom, melyik francia író állítja be Maupassant-t olyanképen, mint aki mindig másnak ír és sohasem magának és soha azt nem mondja, «ez az én szívem», vagy «ez az én igazságom» és soha sem lehet tudni, hogy vajjon az nagy, vajjon csak közepes, vajjon alacsony amit ír s végül is csak elolvassa az ember az egészet egy szuszra, egyetlenegyszer s aztán soha többet. No de talán, mondja, ezt még sem lehet ennyire szigorúan kimondani? A franciák között vannak ilyen elkeseredett szektáriusok s gondolom Jules Renardnak ajánlotta egy írótársa, hogy *Bolha szkalpok* címmel adja ki kritikai dolgozatait.

A költőt táplálja az ember hiúsága. Ezért nem is lehet megváltoznia. Mindössze jól teszi, ha az összes gonoszságokról lemondva, ád magának s az életének valami szép *contenance*-t s e ponton itt van mindjárt egy gyönyörű ideál a XVI. századból, egy mulhatatlan ideál, amelyet maga Rabelais konstruált az *Abbaye de Thélème* tervezetével. Ennél nem lehet jobbat kívánni. Itt gyűlnének össze s maga Rabelais is hozzájuk csatlakozna, aki csak van a világon finom költő és művész s aki mind tud írni, fösteni vagy zenélni s aki mind járatos öt-hat idegen nyelvekben s a legkecsesebb harmóniákban, úgy versben mint prózában, hogy az alapító szavaival éljek. Nem merném azt mondani, hogy Rabelais itten a Vörösmarty-Akadémiára gondolt s talán jobban megfelel intencióinak, hogy ebből az ő apátságából egy rózsafüzéres vendéglőt csináltak Párisban a Montmartre-en, ahol éjnek idején, szabad leányok gyülekeznek mindenfajtájú udvarlóikkal és boldogan élik világukat, ellentmondások nélkül. Nem is szabad megróni a vendéglőst, aki a maga irodalmi tájékozottságával ilyenformán értelmezte a rabelaisi gondolatot. Talán maga France is hasonlóképen értelmezi, mikor elepedten felsóhajt: *J'appartiens de coeur à une abbaye de Thélème, dont la règle est douce et l'obédiance facile.**

A Rabelais ideálja, valljuk meg, arisztokratikus ideál. Ez a rendkívüli ember azt a benyomást teszi rám, mint aki egy jól szervezett társadalomban, külön állítja a dolgozók tömegét s külön a szellem főurait. A tömegek, a rabelaisi ideál szerint, szorgalmasan dolgozzanak, hogy ezáltal a szellemi kiválasztottaknak s a művészi gondolat szabad fejlődésének minél több függetlenséget s nyugalmat biztosítsanak. Ez kissé katedrailag hangzik, de azért van benne valami finom világnézletféle. Rabelais nem fanatikus s nem is olyan intoleráns, mint nagyrészt a XVI.

* *La vie litteraire,* I. köt.

század bölcsei. Az ő könyvei, egyszerűen szólva, talán a legnagyszerűbb könyvek a világon. Senki úgy nem értette mint ő, a szavak kiválasztásának és csoportosításának művészetét. Ezt egy bordeauxi tanárral karöltve, France is megállapítja róla. Amit én állapítok meg róla, csak az, hogy soha senki nem szuggerálta ilyen jóizűen a kivételes születés gondolatát. E varázsa alól alig lehet menekülni. Maga tudja azt Annie, hogy a jó Isten az embereket, már eredendő magjukban egyenlőtlenekké tette egymással, igaz? De hogyan születnek a költők? Ez az, amit senki sem tud. Maga Rousseau is csak annyit állapít meg, hogy meztelenűl születnek. Maga Petőfi is, kissé a Jules Verne modorában s valami zürzavaros kapitalista alapon származtatja őket, mikor Shakespeare eredetét kutatja.*

Szóval itt alig lehet tudni valami biztosat. A királyok születésének, ha úgy tetszik, még van egy bizonyos technikája, családi értelemben szólván, viszont a költőknél az ilyen matrimoniális kombináció is cserben hagyja az embert, mert hiszen olykor olyan családokból születnek költők, hogy az borzasztó! Tanácstalanúl nézem angyalom, hogy születik egy Euripides egy Aristophanes, Lucrecius s egy Cicero, Ariosto s Torquato Tasso, Cervantes és Lope de Vega, Goethe és Schiller, Heine és Uhland, hogy csak azokat említsem, akik így párosával, egy időszakban születtek, mint hasonlóképen Swinburne, Browning és Tennyson is és Tolstoj és Dosztojevsky is, egyazon időszakban. Erre nézve nincsen semmiféle magyarázat, ezt csak kétségbeesetten nézheti az ember, mint egy kései bába úgy nézheti. Hozzá kell tenni azonban szociológikusan, hogy a költő kivételes születése minden nagy születést igazol. Innen van, hogy a királyok vonzódnak a költőkhöz. Ez mind egyazon eredet, isteni eredet, majdnem ugyanaz a család. Az nincs ok nélkül, hogy Charle Quint úgyszólván szerelmes Ticiánba, hogy Nagy Frigyesnek Voltaire a barátja, hogy II. József Rousseaunál vizitel, hogy Lobkovitz Beethovent köti le magához s hogy Goethe Karlsbadban Lujza császárnőhöz írja *Der Kaiserin Becher* s a többi Kaiserin verseit, és hogy én magának írok levelet, más királynő hiányában e percben. Mindez nyilván az összetartozás vonzalma, valami közösség ösztöne a szívekben s kölcsönös elismerése az oktalan, de jóizlésű születésnek. Mert a természet vak munkájában születni és jól születni, a legnagyobb művészet. Mért nem tud mindenki Istennek születni egy jászolban, amint azt tudta valaki?

* «Talán a természet kamatra adott valami nagy szellemet még a hajdankorban s a kamatokat esztendőnként a tőkéhez csatolta s miután ez évezredek multával már megszámíthatatlan összeggé szaporodott, terhe alatt leszakadt az ég s a roppant szellemkincs Angliának Stratfort nevű városában esett le, egy gyapjukereskedő silány viskójába, épen mikor e jámbor atyafinak Vilmos nevű fia született, ki első lélegzetével beszítta, mi az égből ráomlott.» *Életképek,* 1847. febr.

Tehát megint ott vagyok, galambom, hogy a művészet, a legnagyobb rezon mindenben ezen a világon. Keresett naivitás nélkül vagyok bátor ezt így mondani. Mert a látszat csakugyan az, hogy egyedül a művészet marad meg az idők zivatarain át s az az elephantinei kőfaragó már rég meg=halt a verejtékében és mindenféle társadalomtudományi aspirációiban szegény, mikor a Sphinx még mindig áll. A művészet mindent túlél s egyedül őrzi a multakat. A régi görögök színműirodalma nem volt az a műremek ugyan, aminek azt mi látjuk manapság és Aeschylos egynémely drámái nem egyebek mint bizarr és ijesztő képsorozatok. A görög tragédia nem finnyás s nem válogatós eszközeiben s valami lármás keveréke versnek, zenének, táncnak és látványosságnak, egész konstrukciójában valami olyas=féle, mint a magas opera a meyerbeeri értelemben. A különbség csak az, hogy míg Meyerbeernél mindig énekelnek, addig a görög tragédiában fel=váltva énekelték és szavalták a szöveget, a kórus maga ritkán táncolt, viszont a táncokat mindig ének kísérte. Azonfelül Meyerbeer nagyon arányos a maga 4 vagy 5 felvonásával, amit Sophoclesról nem mondhatok. Az *Ödipus Colonaeban* című drámájában például, a három rész vagy hármas beosztás, semmiféle arányban nincs egymással. Az egész tragédia 1862 vers s ebből 700 egymaga a prologus.* Mégis az a pár száz sor, ami a *Prometheus*=ból s az a pár ezer ami Ödipus borzalmaiból maradt s még néhány könyv s néhány csonka oszlop, ez számunkra az egész antikitás, ha ugyan nem a fantáziánk építi ki az egészet, ami hason=lóképpen ajánlatos. De viszont ez a néhány vers túlélt hazát, vallást, mindent. Tehát maradjunk meg szépen költőknek, mert ez még a leg=hálásabb. S ha nem lehet követnünk, sajnos, a Rabelais ideálját s ha nem mehetünk Karlsbadba mint Goethe, fogadjuk meg a Flaubert tanácsát, mely azt tanítja, hogy elvonatkoztatva magát élettől s dolgoktól, amellett, hogy ezeket mind ismerje: a művész egy szörnyeteg legyen. A magam részéről megvallom, már rég próbálom ezt több=kevesebb szerencsével, amit kifejteném magának, csak késő van angyalom, ha tudná! A hajnal már bedugja rózsaszínű orrát az ablakomon, ahol a széles párkányon, muskátli s hortenzia cserepeim előtt, galambok zsonganak reggeli szerelemben. Más madarak is, a szomszédos háztetőkön, magányosan fütyölnek lefátyo=lozva, félhomályok fátylaival. A szárnyuk még gyűrött a párnáktól, ahol aludtak s a reggel elé, mely kifösti magát, a hangjuk oly véknyan szól, mint a sip. Ezeken kívül nincs mostan egy kótám, se zeném, amit elküldhetnék magának.

(Folyt. köv.) SZOMORY DEZSŐ

* Plutarchi opera omnia, gr. et lat. edit. Rualdi, Parisiis, 1624, 2=ik köt. 785 l. és Aristoteles opera omnia, gr. et lat. est recensione G. Duval Parisiis, 1629, 2=ik köt. 6=ik fej. 656 l.

MŰVÉSZ ÉS KRITIKUS

A műalkotás — ha teljes értelmében vesszük e szót —: csoda. Csak felfogni lehet, de nem megérteni. Felfogni igen, mert legmélyebb lényege a felfoghatóság. De megérteni nem. Mert leszakadt arról a kauzális láncról, mely elvezet hozzá. Mert nem lehet végig felmérni, végig kitapogatni az útját és valahol ennek az útnak a vége felé, előállási precesszusának a lendülete a megfoghatatlanba ragadja belé. És ha mindent felmértek, kikutattak és megfejtettek majd már égen és földön, ez a titok akkor is titok marad. Erre az utolsó útszakaszra ember még nem tette rá a lábát. A művész se. Nemhogy a kritikus. Mindaketten csak idáig juthattak.

De idáig a művész együtt haladt a fejlődő művel és egész érző mivoltával részese volt a fejlődés lendületének. Mikor aztán leszakad róla a mű, hogy születési processzusának utolsó titokzatos szakaszát a végső, érvényes formába való teljesülésig egyedül fussa meg, akkorra a művész már közelébe került, talán egészen közelébe a titoknak. Tud róla! És ez a tudása alázatossá és szerénnyé teszi. Pedig úgy látszik: valami mégis kioldódott belőle a mű elszakadásának titokzatos pillanatában és elérkezett a diadalig. Mert valami ott ragyog belőle is a mű fényességében.

A művész mégis áhitatos és szerény a saját műve előtt. Csak a kritikus fölényeskedik. Ő többet és mindent jobban tud, mint a művész. Hiszen ő is megjárja a mű fejlődésének az útját. És őt nem vakítja, nem ragadja, nem röpíti semmi. Ő egyedül van. Neki van ideje. Úgy oszthatja be az útját, olyan tempóban haladhat előre, ahogyan jól esik. Ha úgy tetszik, akár gyalogszerrel is, bogarászva. Így pedig csak többet tudhat meg az ember, mint rohanvást. Többet? Mindent.

Csak egyet nem. Csak azt nem, hogy nincs vége az útnak ott, ameddig ő eljuthat. Ezt nem tudja. Hisz itt a mű kezeügyében. Széjjel=szedheti, összerakhatja. Eljátszhatik vele. Még beszélhet is róla. Itt még értelme és hangzása is van az emberi szónak.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Igaz=e, amit az elébb a műalkotásról mondottunk? Az a hitünk: igen. De az ember nem érheti el a saját szavait.

A kritikussal mégis igazságtalanok voltunk. A kritika, mint professzió, hajlamos arra, hogy olyan kritikusokat termeljen, amilyennek a képmását az előbb fölvázoltuk. Vannak másfajta kritikusok is. Kevesen.

Van köztük, aki nem fecseg és nem bogarászik. Aki tiszteli a művészetet. Aki, ha képet lát, jól kinyitja a szemét és aztán csendesen és határozottan elmondja róla a maga véleményét. Aki tudja, hogy nem mágus és nincsen birtokában a bölcsek kövének, de úgy gondolja, hogy az átlagosnál nagyobb érzékenységével segítségére lehet a bizonytalanoknak. Az ilyen kritika vitális funkció és az ilyen kritikusokra szükség van. Ma különösen.

Mert a művészet, mint emberi tevékenység megszakítatlan folyamat minden emberi közösségnek az életében és folytonossága teljességgel független attól, hogy eléri=e a célját és sikerül=e a szó teljes értelmében vett műalkotásokat létrehoznia. A művészet élő folytonosságát semmi=

esetre sem függesztheti fel, ha történetének valamely periódusában hiányoznak is az abszolut értelemben vett műalkotások. Ma is egy ilyen válságos, abszolut értelemben vett műalkotások hijján való korszakát éljük a művészet történetének. Ilyen korszakokban kerül előtérbe a kritika.

Ezekben a végső eredményekben meddő művészeti korszakokban a mű=vész munkájával teljesen magára maradna és a közte és a publikum közötti kapcsolat lassankint teljesen lebontódnék, ha nem volna senki, aki a közvetítő szerepet elvállalja. Ilyen korszakokban a művész problémákkal viaskodik, melyek idegen területeken eredtek, idegenül, nyersen áramlanak át a keze alá, behatolnak a készülő műalkotás anyagába és megbizony=talanítják, elmossák ennek az anyagnak a sajátos strukturáját. A művészi munka lendülete pedig megtörik ezen az idegen problémáktól korrumpált anyagon.

Az első feladat ilyenkor: megtisztítani az anyagot a fertőzéstől. Az intellektus munkába lép. Logikus operációkkal sterilizálja az anyagot. Sterilizálja és egyben hallatlanul megszegényíti. Ez a vérét=vesztett anyag aztán egyszerű strukturáju, szinte mechanikus megoldási lehetőségeket kínáló. De a művész kifejeződést sóvárgó gazdag embersége nem fér, nem reked, nem torlik meg benne; úgy átfúj rajta, mint a szélroham a készülő házon, melyen nincs még se tető se ablak; és nem ömlik szét és nem keveredik el az anyag szövetével. Ez az anyag megépíti ugyan a maga mechanikus konstrukciós lehetőségeit, de megváltatlan szomorúságban kísért körülötte az a sok minden, amit nem tudott magába fogadni, nem tudott testes valósággá éleszteni a mű épületében.

Keserves vergődés ez, amit teljes részvétlenség kísérne a közönség részéről, ha nem lépne ilyenkor akcióba a kritikus. Itt csakugyan szükség van az ő beszédére. Itt csakugyan szükség van arra, hogy valaki meg=mutassa, mi oka és értelme van ennek a keserves erőlködésnek, mely szükségképen csak fél=eredményeket tud produkálni; hogy megmutassa: ezek a fél=eredmények is értékesek a művészi munka kontinuitásának a szempontjából. Mert megbizsergetik, felélesztik a tetszhalott anyagot, mely lassú lábadozásban újra megtelik majd vérrel, újra visszanyeri a régi gazdagságát és újra képessé válik majd az emberi formáló akarattal való termékeny keveredésre.

De ezek a fél=eredmények csakugyan itt vannak a kezünk ügyében: széjjelszedhetően, összerakhatóan; ezekről lehet és kell is beszélni. Ezeket meggazdagíthatja és értelmessé teheti a jóakaratú és okos emberi szó. Felkeltheti irántuk az érdeklődést és határozott állásfoglalásra kényszerítheti velük szemben a közömbös tömegeket. Itt beszédessé válhatik a kritikus; itt szerephez, szinte hivatáshoz juthat.

Csak aztán ne szokjon hozzá ilyenkor tulságosan is a beszédhez és ne felejtse el, hogy a megfejthetetlen előtt újra meg kell majd némulnia.

Mert a teljes műalkotás nem tűri a közvetítőket. A teljes műalkotás legmélyebb értelmét kényszerítő erővel és félre nem érthető egyszerű=séggel valósítja meg és teszi láthatóvá az átlagos érzékenységű ember szemében is. Nincs szüksége kritikusra, immanens erejével építi meg és teszi termékennyé közvetlen kapcsolatait a közönséggel. És a kritikusnak tüstént el kell hallgatnia, mihelyt ez a bensőséges és gyöngéd párbeszéd a mű és érzékelője között megindul.

De van amelyik nem hallgat el. Van amelyik hivatlan harmadiknak ott marad mindenütt, ahol nincs már rá semmi szükség. Aki «csak a testemen át» elszántsággal áll oda a mű és annak érzékelője közé és nem tágít onnét, míg el nem mondta mondókáját. Aki minden áron be akarja bizonyítani, hogy feltétlenül szükség van rá.

Mikor elhallgatni: ez legyen az első tudománya a kritikusnak. És első erénye: tudni, hogy a művészet élne akkor is, ha valami elemi csapás egy szép napon minden kritikust kipusztítana. De megfordítva: bajosan.

MARSOVSZKY MIKLÓS

NAGY NAGY MADÁR

Zsolt Bélának

Nagy nagy madár ez a bánat
Én nem tudom honnan szállhat
Honnan szállhat, hogy találhat
A szívemre ez a bánat

Sasmadár lessz ez a bánat
Már megvénűlt, már elfáradt
Vágyakozik meleg tájra
A szívem gyenge dombjára

Ide szokott ereszkedni
Két szárnyával terjeszkedni
Körmeivel belé vájni
Úgy tanítja fájni, fájni

Hol ihattál, hol ehettél
Ilyen mázsás mikor lettél
Elterűlve nyögök halkan
Amíg itt tanyázol rajtam

Se kérlelni, se vadúlni
Nem tudok én szabadúlni
Csak alélva várni, tűrni
Mikor tetszik elrepűlni

Hány fellege volt az égnek
Mind elkísért hozzám téged
Attól támad szerte széjjel
Ilyen hajnaltalan éjjel

SZÉP ERNŐ

JUDEOCENTRIKUS VILÁGFELFOGÁS

Ezt az ironikus szót én csináltam abban a kis polémiámban, amely Konzervativ kritika, fejlődő irodalom címmel annak idején a Nyugatban s most a tavasszal Írók, könyvek, emlékek című kis könyvemben is megjelent.* Azt mondtam itt, hogy a judeocentrikus világfelfogás a mai időkben a keresztények között nagyon sok okos és derék embert is magával ragadott és hogy ezt veszedelmesnek tartom egész közéletünkre, mert az embereknek egy nagyon kényelmes és egy=szerű, de az igazságnak teljes híjával levő formulát ad, ezzel fölmenti őket a komolyabb gondolkodás kényszere alól és elburjánoztatja azt a gondolkodásbeli tunyaságot, melyre a magyar társadalomnak úgyis nagy hajlama van. Ha szükséges lett volna erről a megállapításomról újra meggyőződni, most erre különös jó alkalmam volna. Acherontinus név alatt az utóbbi hetekben a Magyarság=ban a Nyugat és írói elleni polemikus éllel írt cikkek jelentek meg, amelyek tipikusan magukon viselik a bélyegét annak a lelkiállapotnak, amelyet én judeocentrikus világfelfogásnak neveztem s amelynek lényegét abban látom, hogy a tőle megszállottak ijedt gyanakvással feltúlozzák a zsidóság szerepét az életben, minden nekik nem kedvükre való jelenséget a zsidók számlájára írnak, a zsidóknak minden tényét előre megfontolt gyanakvással nézik, valami általuk konstruált zsidóveszedelem szempontjából, keresztényeknek az ő felfogásukkal ellenkező tényeit rögtön zsidó befolyás — jó, ha nem zsidó zsold — eredményének minősítik és ha keresztény ember ellentmond az ő antiszemita egyoldalúságaiknak, akkor rögtön előállnak a filoszemitizmus bélyegzőjével. Ha már polemikus aposztrofálással úgyszólván rákény=szerítenek, érdekesnek tartom egy kicsit foglalkozni Acherontinus okfejtésével, amely urbánusabb és kevésbé személyeskedő hangjával mégis csak magasabb színvonalát jelenti az irodalmi antiszemitizmusnak, mint azok az alantas hangú becsmérlődések, melyeket az antiszemita sajtóban jóízlésű ember már elolvasásra sem tarthat méltónak.

Acherontinus velem szemben azt akarja bizonyítani, hogy a Nyugatnak igenis van zsidó cachet=je és hogy akik keresztény szárma=zású főbb emberei vannak a Nyugatnak, azok többé=kevésbé idomúltak a zsidósághoz. (Elismerését, hogy én a «legkevésbbé idomultam», szívesen köszönöm.) Az argumentumok, amelyekkel ezt a megállapítását támo=gatni igyekszik, egészen csodálatraméltóak. Először is azzal az állításom=mal szemben, hogy közülünk, t. i. a Nyugathoz törzsökösen tartozó keresztény származású írók közül, tudtommal senki sem foglalkozott a zsidósággal filoszemita szellemben, nagy emfázissal kimutatja, hogy a Nyugatban igenis jelentek meg a zsidósággal foglalkozó cikkek. Ebben nincs semmi megállapítani való, ott a tartalomjegyzék, mindenki megálla=píthatja, hogy milyen cikkek jelentek meg s mikor a Nyugatban. A Nyugat nem valami az aktuális élettől szigorúan elzárkózó, elefántcsont=torony atmoszférájú organum, mindig kontaktust tart az élettel s bár sem poli=tikával, sem szociológiával programmszerűen nem foglalkozik, inciden=taliter belevonja anyagába az égetően aktuális társadalmi kérdéseket is.

* Budapest, Franklin=társulat «Kultura és tudomány».

Volt idő, amikor például a kálvinizmus néhány fontos problémája meg=vitatásának is tért nyitott s nem kisebb kálvinista emberek, mint Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső szóltak hozzájuk. A háború alatt és az ellenforradalomkor a zsidók kérdése vetődött fel mint égetően aktuális probléma s egy=két cikkben ezzel is foglalkoztak, — ami szerintem nagyon jellemző — nem a Nyugat régi, állandó munkatársai, hanem, mintegy vendégként, egy=egy alkalmi munkatárs. Hogy nem a fajvédők ismeretes szellemében? Istenem, a Nyugat eleitől fogva mindig az irodalmi liberalizmus zászlóvivője volt s nem lett volna=e furcsa, ha most egyszerre a politikai reakciónak kínálja fel magát? Ha Acherontinus nem volna judeocentrikusan elfogúlva, akkor először is észrevette volna, hogy példái nem az én állításomat cáfolják, mert hiszen nem a Nyugat hangadó keresztény munkatársaitól eredő cikkekre hivatkoznak, másod=szor pedig feltünt volna neki, hogy ezek az általa felhozott példák épen azt mutatják, hogy a Nyugat csak keveset, incidentaliter és aránylag kevés nyomatékkal vetette magát közbe a zsidókérdés körüli harcokba. Fel kellett volna vetnie ezzel kapcsolatban a miért? kérdését. Hiszen ha csakugyan olyan zsidó szellemű organum, hogy még legtisztább keresztény munká=sait is hozzáidomítja a zsidó szellemhez, akkor a zsidóság szorongattatá=sakor mégis csak aktivebben kellett volna a polémiába beleavatkoznia. De hát Acherontinus is talált egy nagyon kényelmes és egyszerű, de az igazságnak teljes híjával levő formulát, amely fölmentette őt a komoly gondolkodás kényszere alól.

Sőt egyáltalán a józan ész kényszere alól is. Mert lehet józan ész=szel olyan furcsaságot állítani, hogy a Móricz Zsigmond, Kaffka Margit és mások túltengő erotikája, Babits «konok pacifizmusa» a zsidó szel=lemhez való idomulás eredményei és ismertető jelei? Hát a «túltengő» erotika zsidó specialitás? Keresztényeknek nincs erotikájuk? Az erotika forró színe végigpiroslik az egész világirodalmon, Homérosztól máig. Ezer író vonta be tárgyalása körébe az irodalom őskorától kezdve, mint az irodalom ős témáját. Hát ez mind zsidó befolyás? Odysseus forróan erotikus szerelmi jeleneteit Kalypsoval, Aristophanes kicsapongó erotikus pajkosságát, a római költők kéjelgő szerelmi líráját és az erotikumra beál=lított epikáját, Rabelais életörömtől túlhabzó szabadszájúságát, Shakespeare túlfűtött szerelmi költészetét a Romeo és Juliában és az Antonius és Kleopatrában, a modern francia és orosz realisták, az olasz veristák műveiben a testi szerelemnek szentelt tág teret — mind, mind a zsidók inspirálták? Nem akarok arról beszélni e helyen, hogy Móricz Zsigmond erotikája mennyire speciálisan magyar erotika, arról sem, hogy Kaffka Margit egyike volt a legkevésbé erotikus íróknak. Acherontinus állítá=sairól komolyan vitatkozni sem lehet. Tipikus példája annak, hogy a judeocentrizmus mennyire el tud vakitani és minden komolyabb gondol=kodás alól fölmentő formulájával milyen meggondolatlanságokat tud mon=datni jobb sorsra méltó emberekkel is. Az erotika ilyen értelmű hánytorgatá=sát Acherontinus kész kliséül vette át az antiszemita demagógiától s gondolattalanúl utána mondja azoknak, akik gondolattalanúl, vagy sokszor a gondolat szándékos elhomályosítása végett újra és újra ismétlik.

És okvetlenül zsidó hatás Ady és a Nyugat többi keresztény íróinak «balfelé orientálódása»? Hát nem veszi észre Acherontinus, hogy

ez a balfelé orientálódása az irodalomnak világjelenség? A német vezető írók nem mind az eszmék balszárnyán állanak? Franciaországban Anatole France, Romain Rolland, Henry Barbusse és az utánuk jött ifjabb generáció vezető elméi, Angolországban Bernhard Shaw, H. G. Wells, Galsworthy és az egy Kiplinget kivéve majd minden az eszmék szempontjából komolyan veendő író a baloldalon helyezkedik el a modern társadalom intézményeivel és hagyományaival szemben, annyira, hogy az orthodox katolikus Chesterton is csak a baloldal nyelvén tudja kifejezni jobboldali gondolatait. Ha Acherontinus nem érte volna be a «zsidókhoz idomulás» könnyű és hamis formulájával, észre kellett volna vennie, hogy az irodalom, mióta a romantikát felváltotta a realizmus, egyre hangsúlyozottabb kritikai állásponton áll a fennálló világrenddel szemben, egyre élesebben látja a mai társadalmi berendezkedés hiányait, belső ellentmondásait, vallott és gyakorolt erkölcsének széles szakadékát. Az irodalom ma nem éri be a jól táplált polgár szellemi csemegeszállítójának rokonszenves szerepével, hanem úgy lép fel, mint az élet hivatott kritikusa s ezzel természetszerűleg balra kerül. Hogy Adynál maradjunk, akinek Acherontinus úgy látszik elég jó ismerője és talán méltánylója is, az ő radikalizmusára elegendő magyarázat-e a zsidóság hatása? Amilyen ellentétben állott Ady kora egész uralkodó közvéleményével, amilyen elkeseredéssel nézte a magyar nemzet vesztébe rohanását, — állhatott-e máshová, mint szélső ellenzékbe a vele egykorú uralkodó politikával szemben? És a radikális eszmék csakugyan zsidó karakterű eszmék? Nem otthonosak-e mindenütt a világon? Shaw, Wells és az angol fábiánusok, a ma uralmon levő francia radikálisok mind zsidók, vagy a zsidóságtól befolyásoltak? Olyan társadalmakban, amelyekben a zsidóság létszáma és befolyása a közéletre minimális, mint például a skandináv államokban, erős radikalizmus van. Ez is a zsidókhoz való idomulás? A radikális világfelfogás a fajokon és nacionalizmusokon való felülemelkedésre törekszik. Hogy lehet tehát zsidó specifikum, mikor a zsidókat Acherontinus és az antiszemita jargon szerint legelső sorban saját «fajiságuk» minden áron való kíméletlen érvényesítése jellemzi? A judeocentrizmus még a logika alól is mentesíti híveit, felhatalmazza őket, hogy egy és ugyanabban a mondatban egyesítsék a legképtelenebb ellentmondásokat. Akinek a szemét nem zárja el az élet összefüggéseinek szemlélete elől ez a keskeny, de magas korlát, az észre kell, hogy vegye, hogy a radikalizmus mindenütt a világon a polgárság temperamentumosabb és a mai élet berendezkedéseivel elégedetlenkedő elemeinek programmja, kísérlet a modern szocializmus és a modern polgári rend közötti ellentét áthidalására egy demokratikus rend formulájával. Híveit és propagálóit nem regrutálhatja sem az arisztokráciából, sem a nagykapitalizmusból, sem az ipari munkásságból, sem a parasztságból, hanem csakis az intelligens városi polgárságból. Magyarországon ez a városi polgárság igen nagy részben zsidókból áll, tehát a radikális mozgalom híveinek nagyobb része zsidókból kerül ki. Hogy azonban a radikális programm mennyire nem zsidó jellegű, azt azonnal meglátja az, aki elolvassa a mi fajvédőink programmját és megtalálja benne a radikális programmpontok legnagyobb részét, csak épen beparfümözve antiszemitizmussal. És mit bizonyít Jászi Oszkárnak az a zsidókat kritizáló fejtegetése, melyet Acherontinus mint koronatanuságot vág a fejemhez? Csakis azt, hogy a

radikális gondolatmenet a zsidósággal szemben is igyekszik kritikai álláspontra állni.

Babits «konok pacifizmusa» ? Ugyan kérem, hát már a pacifizmus is zsidó eszme? Jézus Krisztustól Kanton át Romain Rollandig és Babits Mihályig a világ minden nagy pacifistája keresztény volt, a pacifizmus a Jézusi eszméből sarjadzott ki, par excellence keresztény gondolat és tendencia. Ha ez is zsidókhoz idomulás, akkor állítsunk fel egy tételt: minden, ami Acherontinus nacionalizmusának vagy bármiféle ízlésének ellentmond, zsidó befolyás eredménye. Olvastam én már olyan cikket is, amely az Erzsébetvárosi Körben történt bombarobbantást a zsidók művének mondta.

A Nyugat olvasói jól tudják, hogy mi itt ebben a folyóiratban egyformán irodalmi szempontból bíráltuk mindig az írókat és műveiket, akár zsidók, akár keresztények. Magam például — csak «A magyar irodalom a huszadik században» című nagyobb tanulmányomra hivatkozom, amelyben végigszemléltem az egész modern magyar irodalmat, szóvá tettem benne a zsidóság benyomulását a magyar irodalomba, egyforma mértékkel mértem zsidóknak és keresztényeknek — egész tömegét írtam a könyv- és szinházi kritikáknak, amelyekben bizony nem egy zsidó író művét bíráltam keményen. Ha Acherontinus mégis azt állítja, hogy a zsidó írók valami különleges védelemben állanak a Nyugat részéről, akkor vagy nem tartozik a Nyugat olvasói közé, vagy — s ez a valószinű — judeocentrizmusa elzárja észrevevő képességét a való tények elől. Téved Acherontinus abban is, hogy sohasem találtam volna a Nyugatban teret és alkalmat arra, hogy zsidó írók szociális gyökereit kutatgassam és lelki berendezésüket kiismerjem és megismertessem. Én annak idején ezt a szociális és psychológiai vizsgálatot végrehajtottam néhány régebbi és modern magyar írón, akik ebből a szempontból különösebben érdekeltek és munka közben bizony sohasem gondoltam arra, hogy ezeknek az íróknak zsidó vagy keresztény a vallásuk. Kétségbevonom azt az állítást, hogy a Nyugat nem engedett volna tért zsidó írókra vonatkozó ilyen szempontú elemzéseknek. Bizonyos azonban, hogy Acherontinus megelégedését akkor sem érdemeltük volna ki, sem én, sem a Nyugat, mert én bizony nem fektettem volna olyan nagy súlyt a zsidó «fajiság» hangsúlyozására, mint ahogy ő kívánta volna.

Nekem ugyanis az az álláspontom, hogy először is a magyar irodalom előhaladása az utóbbi harminc évben sokat köszönhet a zsidó származású írók kiválóbbjainak, még nemzeti szempontból is. Hivatkozom ebben első sorban Ignotus pályájára, amelynek nagy irodalomtörténeti szerepét és jelentőségét gazdag adatkészlettel, nagyon meggyőzőn méltatta a Nyugat 1924-iki 23-ik számában Dóczy Jenő, kimutatva, hogy Ignotus nemcsak folytatója, hanem restaurálója a magyar irodalmi gondolkodás és kritika legnemesebb hagyományainak, helyreállítója annak a láncnak, amely Kazinczytól Kölcseyn, Aranyon és Gyulain át vezet máig. Abban a lapban, amelyben Acherontinus cikkei megjelennek, Ignotust mint a zsidó szellem egyik legfőbb reprezentánsát és a zsidó veszedelem egyik legveszedelmesebb eszközét szokták emlegetni. Amint azonban valaki — ebben az esetben Dóczy Jenő, aki szintén munkatársa a Magyarságnak — kicsit megnézi pályáját és eredményeit, megvizsgálja eszméit és azoknak a magyar elődökhöz való kapcsolatát, menten kiderül, hogy ő is egész intenzitással a magyar műveltség talaján él. Csak gondolkodva és elfogulat-

lanúl kell a dolgokhoz közeledni, azonnal kiderül a babonák alaptalansága. Ma nálunk divatban van a faji romantika, amely irtózik a kellemetlen igazságoktól. Ebbe a rovatba tartozik a zsidó veszedelem fantasztikus képzete is, amely nagyon sok agyvelőben burjánzik és különös ártalmaktól félti a magyarságot. Ezzel szemben a valóságokon alapuló álláspont az elfogulatlanúl gondolkozókra nézve adva van.

A magyar társadalomba az utolsó félszázad alatt nagy erővel nyomultak be a zsidók. Nyelvileg nagyon hamar hozzáidomultak a magyarsághoz. Psychológiai és morális tipusukban nem bírtak olyan gyorsan alkalmazkodni, mert erős volt rajtuk az évszázados üldözöttség és ghettóba szorítottság bélyege. Ezért bizonyos eltéréseket érzünk rajtuk a magyar emberek általános lelki képétől s ezt az eltérést látszatra fokozza a törzsökös magyarság hivatalban dolgozó és gazdálkodó tömegeitől különböző életformájuk is. A magyarságnak azonban jelentős erőgyarapodást hoztak gazdasági és szellemi téren egyaránt. Ha nekünk kellemetlen az, hogy még mindig van bennük valami a mienktől eltérő karakter, akkor — miután a zsidók egyszerű kiküszöbölésére úgy sincs mód — arra kell törekednünk, hogy teljes és maradéktalan asszimilálódásuk mennél gyorsabban végbemenjen. Ennek azonban nem az a módszere, hogy váltig a különbségeket hangsúlyozzuk, minduntalan orruk alá dörzsöljük a zsidó voltukat és mindenféle romantikus elképzelésből fakadt tendenciákat imputáljunk nekik, hanem az, hogy türelemmel viseltessünk irántuk, adjunk nekik egy-két generációnyi időt az asszimilálódásra. Mindennemű antiszemitizmus, akár durva, akár enyhe formájában, ennek az asszimilációnak az akadálya, mert felkelti a természetes reakciót és konzerválja a zsidó különállás szellemét. A zsidók legjobb elemei tudatában vannak, hogy csak kétféle jövő állhat előttük: vagy a mostani láthatatlan, de számukra keservesen érezhető szellemi ghettóban-maradás, vagy a társadalom egészébe való beolvadás. Az utóbbit választják, ha szabad választást engedünk nekik. Bizonyság erre Biró Lajos *A bazini zsidók* című regénye is, melyet Acherontinus egy előbbi cikkében elég világosan kimondott tendenciájának teljes félremagyarázásával úgy aposztrofált, mint a zsidó fajhoz ragaszkodás dokumentumát, holott alaptétele épen az, hogy az üldözés kovácsolja egységgé a zsidóságot, amint a rájuk nehezedő nyomás csökken, vele csökken zsidóságukhoz való ragaszkodásuk is és a szabadság és igazságosság légkörében fel tudnának szívódni a népbe, amely között élnek. Ez nem valami specifikus zsidó tétel, hanem általános emberi dolog: ugyanaz a morális erő nyilvánúl benne, amely minden üldözés dacára fentartotta a kereszténységet, később a protestantizmust, vagy ha úgy tetszik, török-német kettős nyomás alatt a magyarságot. Nekem volt egy iskolatársam, jó pajtásom, derék, jóeszű tót fiú. Mindig velünk tartott, teljesen magyarnak érezte magát, az önképzőkörben lelkesen szavalta Petőfi hazafias verseit. Akadt azonban néhány fiú, aki kezdte kicsúfolni kicsit tótos kiejtéséért, tömpe orráért, mindazért, ami tót eredetére vallott. A fiú önérzetes volt, félrevonult tőlünk, tótok társaságát kereste. Luteránus pap lett belőle, heves nemzetiségi agitátor. Azok, akik akkor csúfolódtak, nem is sejtik, hogy valamicskével ők is hozzájárultak Magyarország romlásához.

SCHÖPFLIN ALADÁR

PILLANGÓ

(Móricz Zsigmond könyve)

Debrecen volt mindig, s ma is, az a város, amelyben a magyar élet legsűrűbb, legtömöttebb s legjellemzőbb. Nincs magyar író, akinek valaha dolga ne akadt volna Debrecenben. Mert amiként a katholikusnak minden út Rómába vezet, azonképen a magyar írónak minden útja oda=fut Debrecenbe, avagy onnan indult ki. Debrecen és Kolozsvár: két elektromos sarok, amely között kisült a magyar kultúra csodálatos, kápráztató szikrája.

Mernénk mondani: nem is igazi magyar író az, aki nem e két sarok között égett el. Mert a Dunántúl városai nem magyar városok. Időtlen=időkben betelepített olaszok, svábok és szlávok kerítették falakkal, kövezték fel szűk uccáit, túrták csákányaikkal a környék hegyeit arany, vagy vasérc után, avagy kurjogattak a tornyos kapúk felett. Ma is megőrizték a dunán=túli városok ezt az idegenektől nyert levegőt. Hasonlók valamennyire az az osztrák rendes, villannyal, kertekkel, árkádokkal s zegzúgos bujtatókkal összevarázsolt kis fészekhez, tiszták és rendesek. Valahogy megérzik rajtuk, hogy akik itt laknak, azok városba termett s városból elmozdulni nem is tudó hangyaboly emberek. Milyen más Debrecen! Ez is város. Itt is voltak, — sőt vannak —, céhek, itt is megvolt évszázadok óta a városi élet minden jellemző, szükséges kelléke. Sőt Debrecen szabad köz=társasága akkor is együvé tartotta a magyarságot, amikor három=négyfelé szakadva tengett=lengett bitangul és kifosztva. Debrecen és a Királyhágón túl ragyogó Kolozsvár gyűjtötte pólusai körül a magyar szellemiség szikráit. De ez a hatalmas, dús, gazdag, kövér és széles Debrecen mindig megmaradt a nomád magyarság igazi képének. Még ma se érezzük rajta az állandóságot. Valahogy úgy vagyunk vele, mint a híres=szépséges kis csonka=templommal. Ezt a szerény barna, csonkatornyú templomkát, amely évszázadok óta büszkesége a debreceni kebelnek s dísze a fő=fő uccának balfelől, ahogy bemegyünk a városba, le kell bontani. Le kell azért, mert a hatalmas tölgyoszlopok, amelyekre őseink építették, kikorhadtak alóla, belesüllyedtek a százezer éves ingoványba s most a szép kis épület romlik, bomlik, repedez=nek barna falai, csuszamlik alóla az alap... Jellemző, szomorú jelenség. Mintha ilyen óriási elmerült, láthatatlan tölgyoszlopokra lenne építve az egész város. Mintha egyszercsak felkerekedne s lassan=lassan tűnne, oszlana, nyomulna feneketlen mélységekbe az egész, mert kikorhadtak alóla az alapgerendák. Azok a hatalmas oszlopok, amelyek az egész magyar kul=túrát itt, Európa közepén, társtalanul, árván, hatalmasan, egyedüliségében megérthetetlenül és átvehetetlenül alátámasztják az ingoványon. Seholse hasonló ehhez a dunántúli városi kultúra. Sehol sincs meg ez a nomád=felkerekedés, délibábbá=oszlás, ez a bizonytalanság a nagyságban is, ez a magyar=jellemző, ez az Európába vetett idegenség. Csak Debrecenben.

Rá kell erre mutatnunk, hogy megérthessük Móricz Zsigmond szoros kapcsolatát Debrecennel, a talajjal, az ő anyaföldjével: hogy annál jobban megérthessük ennek a Pillangó című könyvének belső motivumait is.

A Tündérkert óta nem adott nekünk Móricz Zsigmond egy nagyméretű, nagyot jelentő elbeszélő munkát sem. Nagyon érdekes meg=

figyelnünk, hogy a Tündérkert mennyire a másik pólust jelenti Móricz Zsigmond számára is. Ebben a nagyszabású, mindvégig a legnagyobb igényekkel fellépő s a legkomolyabb eszközökkel megvalósított műben Kolozsvárt tette meg vizsgálódásai objektumának, az erdélyi lelket, a titokzatos, kifürkészhetetlen, szinte misztikus megvalósulási, kiélési formáját a magyar kultúrának, az álmok, határtalanságok birodalmát s a bocs=korban cammogó fejedelmi lelkekét, a világhódító rongyosokét. Abban a regényében láttuk a másik sarok minden jellemző, tragikus oldalát. Sőt, tragikus lévén lényegében maga az erdélyi lélek, tragikus a regény is, melyet Móricz Zsigmond nekünk ajándékozott. Tragédiák magyarul, magyar földön és magyar lélekkel csak Erdélyben teremhetnek. Ez a végletek földje. Azért a Tündérkert is nemcsak terjedelmében, nagyságában, hanem belső mivoltában is nagyvonalú, objektiv hangú, kompozicióban több oszlopra tagozott s egy mélység felé hidegen, tárgyi=lagosan, cinikus művészettel végighajtott mű, amelyben problémák kergetik egymást, a legsúlyosabb magyar problémák s fonódnak olyan szöve=vénnyé, amelynek pontos kiszálazása és megoldása egy ember életét minden percében és idegmozzanásában lefoglalná. Hogy csak egyebet ne említsünk, itt vannak a szociális problémák. Azok, amelyek mint sötét fátyol húzódnak végig az egész könyvön, síró, éhező, toprongyos, lázadó és sárgaságos néptömegeikkel és másoldalon a török selymek, gyöngyök, aranyak, acélok és kényes csilingelő kösöntyük pazar kábulatába vesznek. Ez maga olyan probléma itt Magyarországon, amely szorosan összenőtt egyszersmind a magyar kultúra életkérdéseivel is. De ezek a problémák nem válnak tragikussá, mert nem is válhatnak például a másik póluson: Debrecenben.

Magyar problémák könyvének nevezhetnénk a Tündérkertet. Viszont a Pillangót, — s ez teszi az én szememben sokkal tra=gikusabbá és megrendítőbbé az előbbinél —, a magyar problémát=lanságok könyvének.

Lássuk csak kissé közelebbről ezt az igazságot. Vajjon lehetséges=e probléma Debrecenben? Vajjon elképzelhető=e Debrecen, — mint tragikus ellentétek, mint magasságok és mélységek városa? Volt háború, — mondja a Pillangón keresztül Debrecen az egész országnak, mert ez a könyv csak hatalmasan zengő szócsöve Debrecennek és a magyar Alföldnek Budapest s nyugat felé —, voltak öldöklések, jól van. Elmúltak, legalább egy időre és itt. Hogy máshol elmúltak=e, az számomra, Debrecen számára nem probléma. Elvi analizisekbe én nem merülök — mondja Debrecen. Elég nekem a Zsibogó. Voltak aztán olyan évek, amelyeket a gyilkosságok éve után a rablások évének nevezhetnék, — mondja tovább Debrecen. Ekkor raboltak és raboltunk. Különféle formák között. Ha csak úgy is, hogy drágán adtuk a gomolyát. De hát a rablás korában ez már így dukált. Aztán következett a viszonylagos kiegyenlítődések kora. Ebben vagyunk most. Innen már csak mosolyogva tekintünk a mi kis szűk Zsibongónkról az előbbi évekre, a háborúra, a kommünre, a románjárásra, a fehér terror korára, bölcs debreceni nyugalommal nézzük az idők forgását, látjuk, hogy nekünk van igazunk: még soha se volt úgy, hogy valahogy ne lett volna! Hogy ezek az említett dolgok mind csak bizonyos összetevő erők megnyilvánulásai, amelyek

végülis valami végső redőbe fogódnak össze, hogy ezek mögött valami olyan mozgalmaknak, olyan történelmi hullámverődéseknek kell lenniük, amelyek a mi kis Zsibongókat igen érintik s talán tragikusan érinthetik, — végeredményben mellékes. Az idők múlnak. Ha pedig az idők múlásának az a velejárója, hogy kikorhadnak esetleg az alattunk ledöngölt tölgyoszlopok s a ház repedezik, rogy, recseg, csuszamlik, hát a történelem nagy Rendezője legfeljebb lebontja a megrokkant épületet, a magyar kultúra csodálatos Csonka Templomát s épít helyébe mást ha akar...
Ennek a problémátlan, egészséges, tragikus meg- és belátásokra képtelen Debrecennek szomorú igéit harsogja nekem a Pillangó. Tökéletes könyv ez és tökéletes harsona. Írója: Móricz Zsigmond vigasznak szánta, kacajnak, biztatásnak, reménységnek. Móricz Zsigmondon keresztül ezegyszer a biztatás és nem a sűrű, tohonya magyar vér analizise szól hozzánk. Sokak számára biztatás is a könyve s hogy számomra inkább a Tündérkert méltóságos hömpölygésű, problémákkal terhelt magyar tragédiája vigasz, mint ez a napsugaras, egészséges, feszülő erotikától szagos idill, az temperantum dolga.

Nem regény a Pillangó, nem is novella, annál nagyobb, többágú és súlyosabb. Idill ez, az ilyen idillszerű írások minden kellékével. A pillangó-motivum románcszerűvé teszi, a szerelmesek sok hányódás, elszakadás, félreértés, akadály, sorsverés után végül is összeforrva mennek a jövő elé. Idill ez, ámbár néha kissé elszomorúl s Móricz Zsigmond túláradó férfiassága néha szét robbantja az idilli kereteket. Néhol pusztai bölényszaga van ennek a könyvnek, a párzó bölénybika elzordonuló, elhályogosuló, vad szemét látjuk kicsillanni a lapok közül, amint Hitves Zsuzsikát, ezt a kis üszőt az égő alföldi napverésben, vagy a hóval vert néma síkságokon dobogva űzi. De azért idill. Végül minden végső harmóniába oldódik, kielégülnek a feszült idegek, elsimulnak a szerelmi harcok s ősi, boldog, feledtető és gügyögő párzásba torkollik minden. Kiáltva hirdeti ez a könyv: Ne csüggejetek, ne szomorkodjatok az élet pillanatnyi jégverései miatt, mindaz, ami itt darabokra tépve kavarog körülöttünk, csak múló, ostoba emberi tákolmány, mindenen győzedelmeskedik végül az ősi, az örök, a kozmikus gyökerű ösztönök fenntartó és burjánzó világa!

Ne higyjünk az észnek, ne higyjünk a tudásnak, a civilizációnak, az értelem logikus kapcsolódásának, a kultúra népeket egybefoglaló, néhol el-eltűnő, néhol kiragyogó láncának, amely bennünket egyetemesen összeköt, — higyjünk az állati lét védhetetlen, támadhatatlan, egy örök, minden szerves és szervetlen életet összemarkoló, egy talajba gyökereztető s az egész világegyetemben széthullámzó erőinek, az ösztönöknek.

Nem haladhatunk el ennek a vigasztalan vigasztalásnak pogány eszmei tartalma mellett szótlanul. Mert ez az, ami Móricz Zsigmondot annyira magyar íróvá és egyedülivé teszi: a pogánysága. Érintetlenül nőtt fel benne az állatisten tisztelete, évezredes irtásokon is megmaradt monumentális erőben, csonkítatlanul, tisztán, egészségesen. A magyarsághoz semmi köze a kereszténységnek még ma is. Az emberisten fogalma ma is olyan érthetetlenül mered a magyar agyvelőre, mint hajdan, Koppány idejében. Evvel az

Eszmével verekedett Ady is meddő órákon és éveken át, különösen élete utolsó éveiben. Ez az Eszme azonban teljesen érintetlenül hagyta Móriczot. Pogány egységben él a Természettel, ősi bájjal mosolyog állati életünk mély titkaira, amelyek számára nem titkok, a magányos bika jósága tükröződik szemében, mindent megértő, minden szenvedélyt ismerő és megbocsátó jósága, objektiv, a Nap sugarához hasonlóan mindenre áradó jóság. De... de aztán indulatait nem is fékezi le a kultúra ösztönöket tudatossá tevő és hatalmába kerítő marka, azt hiszem, ez a pogány jóság, amely a világ kezdetével kezdődő és a világ végével elmúló ösztönök erejében leli forrását, épen úgy tud kegyetlen lenni, romboló, játszva tipró és rettenetes. De akkor sem gonosz. Csak romboló.

Az a kérdés, hogy inkább Debrecen és Móricz Zsigmond pogányságát kívánjuk-e megtartani, vagy Kolozsvár és Apáczai Cseri János, Bolyai János kereszténységét. Ez tragikus. Az megfelel a magyar temperamentumnak és szikla-szilárd. Kolozsvár s mindig újra és újra építő keresztény ideológia a magyar kultúrában, a Csonka Templom. Debrecen az ösztönök örök, egyetemes, mindent magába ölelő s magából kitámasztó ingovány-síksága.

De hiszen a Pillangó épen a kozmikus erők megmutatásával akar vígasztalni, hitetni, fejfájást és szívszorongást elmulatni, épen a pogányságával akar kacagást, merést, táncot, párzásra való kedvet deriteni! Móricz Zsigmond nevető, hímerejű, el-elboruló, döbbentő és bizalmat szuggeráló pogánysága hirdeti ezen a könyvön át, hogy ne törődjünk a mindúntalan összeomló, repedező, korhadt koponyák tölgyoszlopaira épülő, mindúntalan meginduló Csonka Templomokkal. Aki akarja: építse, aki akarja bontsa. Az emberisten keresztény fantazmagóriájával szemben itt van az állatisten, az ösztönök világegyetemének megfogható, kitapintható, ereinkben durúzsoló, vérünkben mennydörgő, szívünkben dobogó tevékenysége, az örökké egy tevékenység, az örökké aktiv, örökké örülő, örökké párt kereső, összekapcsoló, pusztításában is teremtő isten, benne bizzunk.

Kedves hang ez a mi magyar fülünknek, őszinte, tiszta, férfias, örömkeltő hang, mert, mint nemcsak én itt, hanem előttem sokan és nagyok kifejtették már: pogányok vagyunk. A mi pogány Kupa-vezérünk, papunk, harcosunk: Móricz Zsigmond azért van olyan közel hozzánk s azért értjük annyira a szavát.

De e sorok írója előtt inkább a másik, a meg nem nyugvó örök építés, az emberisten megfoghatatlan, ösztönökön felülálló s örökké tragikus bukásokon elinduló másik harca lesz kedves és vígasztaló. A Tündérkert.

*

Maga a Pillangó Móricz Zsigmond egyik legtökéletesebb írói alkotása. Ezt a kristálytiszta formát, logikus, szoros zártságot, ezt a szuggesztiv hangot s vérrel-telítettséget ma senki se tudja utána csinálni Magyarországon, vagy ha tudná is, csak utána tudná csinálni. Míg régebbi regényeiben a kompozicióba itt-ott rések, sőt zuhanások kerültek, különösen a regények befejezése körül, — még egy nagyon kicsit a Tündérkertbe is —, addig ez a könyv semmi ilyen rést, egyenetlen-

séget, elhajlást nem mutat. Egy egész ez a könyv, a nagy sziklából, — a magyar életből —, egyetlen markolással letörve, sehol semmi elporlódás, vagy karcolás rajta, élei metszők, formája zárt, kristály, homogén.

Pedig nagyon érdekes megfigyelni, hogy a debreceni nyelv édességének és ritmusának ez az utólérhetetlen ismerője, sőt vérében hordozója, milyen önkényesen bánik el a nyelvvel. Nincsenek skrupulusai. Nem ismer nyelvtant és szabályokat. Belső törvényei szerint kezeli nyelvét s ezek előtt a belső törvények előtt nem adatik számára szentség. Nem emlékszem, hogy Móricz Zsigmond nyelvének erre a vonására rámutatott volna valaki, talán azért, mert azt hiszik, hogy Móricz Zsigmond számára a hiúság Achilles-sarka a nyelv. De nézze meg valaki egészen közelről a mondatait, különösképen a Pillangó-beli mondatait s nekem fog igazat adni. Móricz Zsigmond már a Sáraranyban úgy hajigálta ki magából a szókat, hogy a magyar nyelvtan minden derék tanárát elrémítette vele. Emlékszem, fiatal fiú koromban apám házába hivatalos, minisztériumbeli emberek érkeztek, akik vacsora alatt a dúsan terített asztalnál nem győzték az akkor még forradalmi harcait vívó Móricz Zsigmond nyelvét ócsárolni, gúnyolni, csepülni s rá pereátot kiabálni. Akkor találkoztam először életemben evvel az íróval s azóta se feledtem el a darázszúgást, melyet falusi otthonunkban a pesti urak ajkán okozott. De amint igazuk van a tanár uraknak, épen úgy nincs is igazuk, mert Móricz Zsigmond épen azzal teszi nyelvét szuggesztivvé, épen azáltal kelti az erő benyomását, hogy megkérgesedett nyelvformáinkat szuverén gondatlansággal és oda sem hederítéssel halomradönti. Belső logikája aztán ennek a nyelvnek, amely tolla alól kikerül, kérlelhetetlenül magyar és szigorú. Kifordítja a nyelvet és mégis az marad, ami volt: ízes, erős, illatos, pontos alföldi magyar nyelv. Ezt utána csinálni se lehet soha. Ez aztán az ő speciális, elrabolhatatlan eszközei közé tartozik.

Példát is idézek, csak egyetlen-egyet. Amikor Zsuzsika megérti, hogy a kapuban kérdezősködő esett, bozontos, rongyos vándorember tulajdonképen az ő tulajdon, orosz fogságba esett bátyja, beszalad a hírrel anyjához. Ez a mondat Móricz ajakán így hangzik:

— Andris, Andris! — kiáltotta Zsuzsika sikoltva, tenyerét csapkodva, szélforgó szívebuggyantan és vissza ki.

Tele van Móricz Zsigmond stílusa erótikummal. Pogány stílus. Szaga van, íze és simasága, vagy érdessége. Bujkál mögötte a vérkeringés, a fák nedve. Néha aztán olyan durván üt meg egy-egy szava, hogy már-már szemérmetlennek gondolnánk ezt az írásmódot, ha nem lenne csupán pogány őszinteség és az állati lét boldog, kacagó szeretete. Mikor Zsuzsika sétál a szíve Jóskájával, úgy érzi, ellered benne minden nedvesség. Móricz Zsigmond egyidőben tökéletes kis serdülő parasztjány tud lenni s fű-fa is, meg kamasz legény is, akiben duzzad a kislány kívánása, de ugyanakkor töpörödött öregasszony is, aki élire rakja a régi vásznakat, a tojást megolvassa s a tulajdon urát is éhezteti. Mindezt érezteti az ő stílusa. Le stil est même l'homme, de ebben az esetben: le stil est tout.

Csodálatos szavaival és mondatszerkesztésével pillanatok alatt vési a profilokat. Érezzük az embereit. Ez már nem művészet, ez már megérthetetlenség.

Egy-egy odavetett jelzője, igéje, a freudizmus ábécéje lehetne. Ösztönök, tudatalatti misztikus mélységek nyílnak meg pillanatról-pillanatra előttünk, szinte úgy jelenik meg itt Móricz Zsigmond, mint a Kentauroszok: félig emberi, félig állati testtel. Átáramlanak rajta az állati élet rezdülései. S vibráló érzékeny nyelve azonnal lerögzíti őket. Ebben a Pillangó című idillben különösen remekel ilyen hajlandósága. Ennél tökéletesebb finomságúvá tenni az ösztönök játékának lerögzítését nem is lehet. De Móricznak még van ezenfelül egy nagy ereje: dialógusainak páratlan egyéniesítő elevensége és pontossága.

A stílusról előbb szóltunk, mert itt van Móricz csodálatos szelencéjének a nyitja. Amik és akik ebből a nyelvvel kinyitott szelencéből elősürögnek: jó debreceni ismerőseink egytől-egyig. A boszorkányos kis Zsuzsi-lány tipusa minden egyénisége mellett is a cinikus, szerelmében élő s szerelméért azonnal gyilkolni is tudó asszonynak. Ami férfi-erkölcsi világrendünkön túlnőtt, kozmikus etikai rend elgázoló hatalma dübörög át ezen a törékeny, begyes, jószagú kis lányon. A kis buta asszony hatalma mozdul benne, a buta, szűkagyú, csinos, követelő és hiú asszonyé, aki mihelyt megjelenik valahol, elég súlyossá és fontossá válik ahhoz, hogy minden körülötte forogjon. Félelmetes ez a kis lány. Ennek a kezében emberi sorsok pihegnek, mint az elfogott pillangó sorsa: akármikor leveheti a fejét, ha akarja. Megmérgezi Jóskát, mint a szúnyog, mely szúrásával égő váltólázakat olt az emberbe. S van még egy-két gyilkos igazsággal, de szeretettel megírt ember és asszony. Mert Móricz Zsigmond centrális gondolata mindenütt a pogány Erósz, az állatisten eszméje: a nemek kettősségének, különváltságának következménye, a harc, a foggal-körömmel birtokbavétel, még a vénasszonyokban is megmutatkozik. Ha aztán az asszony nem tud többé hatalmat gyakorolni a férfi fölött, meghal. Nincs. Nem létezik. Ilyen meghalt, lagymatag, kiégett asszony a mérnökné ebben a könyvben.

Hatalom, párzás, birtoklás, üzekedés, ösztönélet...

Van a könyvben egy szerencsétlen flótás, egy suszter, aki feleségül akarja venni a Jóskájával mindenféle bonyodalmakba keveredett Zsuzsikát. Ez a figura az egyetlen, amelyet nem szeretettel, nem a mindenkinek egyenlő mértékkel mérő írói igazságossággal írtak meg. Erre a szétmálló, szétfolyó, erőtlen, ajándékokkal próbálkozó, szolgalelkű, férfiatlan és mazna férfira féltékeny Móricz Zsigmond. Félti tőle Zsuzsikát. Utálja. Lenézi. Nincs egyetlen megértő pillantása számára. S itt, ezen a figurán keresztül bújik ki a könyv lírája. Itt villan ki, hogy mennyire szívügye ez a könyv írójának. Mennyire az övé ez a kis buta, kecses-begyes, érzékeny, hiú kis lány, mennyire férfi, pogány férfi ebben a könyvében Móricz. Itt öklel ki a vad bölény zordon fejével a lapok közül. Ahogy körülcsókolja művészetével Zsuzsikát s ahogy eltiporja, elbömböli közeléből a másik vánnyadt, sóvárgó, csurgó hímet. Ez a vonás a könyv legmegmutatóbb, legálcázatlanabb, leglírább oldala.

Ezekben a sorokban iparkodtam őszintén megmondani a Pillangóval kapcsolatban olyasmiket is, amelyekről gondoltam, hogy hozzájárulnak Móricz Zsigmond végső arculatának kivevéséhez. Egy bizonyos: ebben a könyvében hosszú idők óta olyan írásművet alkotott, amely fenntartás nélkül, gyónásszerűen mutatja

meg írója belső mozdulásait s mind élesebben kialakuló tiszta, pogány arculatát. Ezért a Pillangó az én szememben inkább azért értékes, mert soha nem érzett közelébe juttatott egy erős, világosan és szabadon kiélt egyéniségnek, amely leigázó szuggesztivitásában és nyíltságának hatalmában feledhetetlen az emberszerető és embertcsodáló ember számára, nem pedig azért, mert avval akar vigasztalni, ami épen elszomorít: hogy hiába minden észtorna és fejtetőre vagy talpraállított próbálkozás a világok eme legrosszabbikának megváltatására, vagy kiépítésére: maradnak az örökké egy, örökké uralkodó, örökké újrateremtődő ösztönök, a világ egyetemes alapjai.

A Tündérkert az egyik pólus, a Pillangó a másik. Amaz objektiv tragédiája az emberi álmoknak, ez meg kedves szubjektiv idillje a vigasztaló Erósz-istennek. Amaz keresztény könyv izig-vérig. Sőt keresztyén. Ez pedig, tiszta és kacagó pogány könyv.

Csodálatos, hogy a Csonka Templom, melyet most le kell bontani, épen Debrecenben van, mintegy szimbólumba foglalván a magyar kultúra két ellentétes sarkát. S csodálatos, az egyszerű dolgok csodálatossága, hogy a Tündérkert is, a Pillangó is épen alföldi író: Móricz Zsigmond tollából került a magyar irodalom értékei közé. A magyar Problémák Könyve és a magyar Problémátlanságok Könyve.

A kettőt egységbe: szimbólumba foglalni egy műben: ez lesz a jövendő magyar zseni dolga. S egyben ez fogja megoldani a magyar kultúra kétsarkú, tragikus szétágazódásának problémáját is. Akkor lesz végkép megadva a magyarság hivatása az európai nagy-nagy társtalanságban, az egyetemes emberi kultúra kellős közepén. Ezer éven át nem sikerült ez az összefoglalás. Talán sikerül a második évezredben. Mert ha nem, akkor elpusztulunk.

KODOLÁNYI JÁNOS

A CSÓKA

– REGÉNY – (3.)

HARMADIK RÉSZ

27. FEJEZET

Hogy elhagyjam valaha kedves gazdáimat, nem is ötlött fel nekem. De kinőtt szárnyam mégis olyan gondolatokat vert fel bennem, hogy ki kell bővítenem tapasztalataimat otthonom körén kívül is. Meg kell ismernem a várost, az életet...

Azazhogy micsoda beszéd ez? Saját magamat nem áltatom itt, mint egy népszerű regényíró? Vagy másokat, mint egy ténymegállapító parlamenti bizottság jegyzőkönyve? Hisz most jut eszembe, ez itt az emlékiratom.

Egy édes legyező volt hímezve az én elnomádkodhatnékom zászlójára. Olyan, amilyet a csókanői farktollak alkotnak élveteg gerjedelmekben. A többi csak hetye=petye=lefetye!

Szerencsét akartam próbálni városi atyafiaimnál. Elvégre nemzet=ségem ordináré kebeléből száműzve s ily sikeres lavválásommal a kultúrá=ban, csak méltóvá tettem magam ismeretségükre.

De vártam, míg szárnyam egészen megerősödik.

Mert el kellett hinnem, amiket a verebek és galambok meséltek a város ezer veszedelméről, így legfőképp az embersuhancok gyilkos csúzlijáról. Annyian mutogatták meg nekem törött szárnyukat és egyébb sérüléseiket.

Egyszóval, a kalandozás még akkor is visszariasztott, mikor már a kaszárnya legmagasabb kéménye is behódolt röpgyakorlataimnak.

Végre is úgy határoztam el magamban, hogy legjobb lesz, ha kis gazdám oltalmában teszem meg az első kémszemlémet. Mivel különbenis tudtam, hogy a toronynak ott kell lennie az iskolája körül.

Elég az hozzá, hogy egy reggel, lehető észrevétlen utána szálltam ereszről=ereszre.

Hanem, a kaszárnya kapuján kimenet, *Miska* mégis észrevett. Azt hittem, hogy visszakerget, mint máskor is. De nagyobb volt a csodám, hogy ehelyett ő intett magához. Rászálltam tehát a vállára és elindultam vele.

Csakhogy mindjárt különös csalódás ért. Mert alig tettünk pár lépést, az egyik sarokról két vagy három kis gazdámhoz hasonló fiú bukkant fel. Füttyentettek nekünk és erre a kis gazdám hozzájuk csatlakozott. De nem a torony iránt vették aztán útjokat, hanem ellenkezőleg kifelé a városból. És mihamar nemcsak a legvégső házakon voltunk túl, hanem nekivágtunk a réteknek.

Gyönyörű tavaszi nap volt. Ó csókák verőfénymosolyú Zöldszárnyú=istene! Nem tagadhattam meg magamban a szabad természet gyermekét. Egyszerre ujjongás és sírás jött rám az illatos mezők s a távoli erdő megpillantásán.

Végre is egy kedves, bokros helyen, egy kis patak partján álla=podtunk meg elhatározólag. *Miska* gazdám társaival együtt ledobta könyveit a fűre és mellé heveredtek.

«Ez legyen hát az iskola? Az a rettegett iskola? Hiszen ez egy kellemes hely! Miért irtózik úgy tőle kis gazdám?» — tépelődtem magamban.

Pedighát úgy látszott tényleg nem tévedek. Mert egyszerre *Miska* gazdám csakugyan felvette a természetrajzot és így szólt:

— Most térjünk át szemléltetőleg a puhaszárnyú rovarokra: Tehát: *A mezei szöcske, vagy közönségesebben prücsök. Tudományos neve: Cirpetus hossulabiensis. (Grille. Linné). Polgári foglalkozása a rovar=társadalomban éhenkórász művész, operaénekes és akrobata....* Gyertek, fogjunk egynehány kísérleti alanyat közülök, hogy a természetben tanulmányozhassuk őket.

Erre kis gazdám és társai felugráltak és hangyákért indultak a leg=közelebbi zsombékhoz. Ezeket katonáknak hivták és beeresztették a prücsök=lyukba. Csakugyan ki is hoztak egy csomó prücsköt. Ugyancsak fűszálakkal is kiszekáltak nehányat. Aztán leterítették a könyveket és azon ugratták őket.

«Ez legyen hát a tanulás? Hisz ez generális dolog!»

Én is buzgón vettem részt ezekben a bogártani munkálatokban. Jutalmul enyémek lettek a megsérült kísérleti alanyok. A prücsökhús is körömfaladék.

Hanem mikor legjavában dőzsöltünk a tudományokban, egyszerre csak nagy riadalom támadt a fiuk közt.

Egy bokor megül *Hantunyek* őrmester úr lépett elő s a fiuk hárman hétfelé szaladtak. Csak *Miska* várta sáppogva az öreget, aki nád=pálcáját tartotta a kezében.

Engedjétek el nekem, hogy tovább ecseteljem a következő dícstelen pillanatokat. Elvégre kis gazdám fájdalma és gyalázata engem sem emel a szemetekben.

A többiből már csak az fontos, hogy nagy gazdám maga előtt kergetve kis gazdámat végre is egy nagy, emeletes sárga épület kapujában tüntek el előlem, aminek homlokára vakolat betűkből ez volt kirakva:

„*Alma mater.*"

Hogy bevalljam, rászálltam sorban az ablakaira, hogy lássam, mi történik kis gazdámmal. Egyik teremben csakugyan felfedeztem, amint tatája átadta egy komoly úrnak, aki egy csomó fiúnak papolt egy nagy ládából. De abból az újabb kegyetlen helyzetből, amibe kis gazdám ezúttal másodszor került itt, megértettem az összes iszonyát az iskola emlege=tésétől is.

28. FEJEZET

De a torony tényleg ott volt ezuttal a szomszédságban. Hát utána akartam nézni rokonságomnak, ha már itt voltam úgy is, egyedül, a város közepében.

Már jövet láttam kettejüket fönn a torony=óramutatóján. Sőt jól hallottam a többiek csevetelését is a toronyból. Mert fehér hollót tudva=lévően könnyebb találni, mint hallgatag csókát.

Kissé bátortalan voltam a látogatás előtt, mert emlékünkben a dicséret nem ragad úgy meg mint a becsmérlés. Már pedig az erdőben csak ilyet hallottam városi atyafiaimról.

Ezzel szemben mondhatom, hogy legkellemesebben csalódtam.

A toronyórán időző csókapárt szemeltem ki megközelítendőnek és nagy tétován feléjük röpültem. A világon semmi ellenszenvet nem tapasz=taltam rajtuk közeledésemre. A legudvariasabban viszonozták üdvözlésemet,

mindjárt hellyel kínáltak meg maguk mellett és szívélyesen érdeklődtek: honnét jövök? és mijáratban vagyok?

— Csak innen a városból, — mondtam. — Illendőnek találom, hogy leviziteljek itt való rokonaimnál, *Tyákó* a nevem.

— Nagyon kedves volt magától, — szólt a hím közülök. — Én *Narofkó* vagyok és ő a nejem. Mindjárt láttuk a sapkájáról és a nadrágjáról, hogy nem vidéki. Legyen szerencsénk!

Nem siettem valódi származásommal kérkedni. Csak röviden rebegtem:

— Nagyon megtisztelve érzem magamat.

— Ó kérem, — szólt *Narofkó*, — sajnáljuk, hogy előbb nem ismerkedtünk meg kegyeddel. Szabad tudnom talán itt van valahol alkalmazásban a városban?

— Igen a kaszárnyában. Az első pikulás fia a gazdám.

— Ahh! Katona! — kiáltott fel élénken az asszonyka.

— Nem éppen, — szóltam. — Hivatásos nem vagyok. Legföllebb az ujonckiképzésnél mint oktatót vettek igénybe. Inkább előadó művésznek tarthatnám magamat tehát, ha szerénységem engedné.

— Ó hisz sokan vannak közülünk szellemi munkára alkalmazva a városban, — mondta a férj. — *Ká=ká=hárk* nevű társunk például zeneértő. Ő a kántor úrék családjánál él. Viszont *Csiri=csár* tata a tanár úrék alkalmazottja. Ő a legöregebb csóka itt közöttünk s a tudományok minden fajában járatos. Nagy furórét váltott ki a háznál nemrégiben is, hogy otthagyta bélyegét a tanár úr történelmi tanulmányainak kéziratáin. Ugyszólván megpecsételte értéküket. De itt a toronyban is foglalkoznak művészettel néhányan. Még csókanők is. Például a harangozóéknál *Jakrika* és *Küriki*. Őket művésznőknek mondhatnánk, mert gyönyörűen énekelnek és táncolnak. Igaz, hogy itt=ott némi kifogás hangzik az erkölcseik ellen, de azt a legszigorúbb tisztesség is elismeri, hogy képességeik...

— Ó, — biggyesztette ekkor közbe csőrét *Norefka* asszony, — semmit sem ismerünk el! Azt a nehány sanzont és piruettet amivel együgyü gazdáikat mulattatják ezek a személyek, bárki közülünk, tisztességes csókanők közül is elropja. Ha arra aztán nem is vállalkozunk, hogy a szemérmetlenségnek olyan nyíltan áldozzunk mint ezek. Művésznővé még nem tesz senkit a könnyelműség és feslettség.

Igy csevegtünk s alig egy óra multán már a legjobb barátságot kötöttük meg. Sőt összehoztak egy csomó más csókával is.

Több csókahajadonnal is megismerkedtem köztük s elhihetitek, hogy a szemem majd kifordult értük. De persze nem mertem átlépni az ildomosság határait.

Ellenben azt tapasztaltam, hogy ők maguk azok, akik túl tesznek kacérságban a legvirgoncabb vidéki lányokon is. Szemükbe szinte nem is nézhettem. Csak legföllebb a kontyukról különböztethettem meg őket. Annyira kizárólag hátat fordítottak nekem.

De ami jobban feltünt, hogy a menyecskék, sőt korosabb férjes nők is egész nyíltan viselkedtek velem ilyen szabadosan. Hogy azonban erre a hím csókák valami nagyon gyűlölködő, vagy féltékeny pofákat vágnának rám, alig észleltem. Legalábbis egészen az udvariasság alá rejtették érzéseiket.

Annyi bizonyos, hogy az egész érintkezésmód alig hasonlított ahhoz, amit csókatársaságban az erdőből ismertem.

Mikor délben búcsúztam tőlük, hogy vissza kell térnem gazdáimhoz, a világ legtermészetesebb dolgának vették. Meginvitáltak körükbe más=napra is és minden szabad időmre.

Ez volt az első látogatásom. Mondhatom, igen kedvező benyomású.

29. FEJEZET

A fajtámbeli rossz emlékek, mégis óvatosságra intettek. Nem tar=tottam szükségesnek kipakkolni életemből, csak amennyit jónak láttam. Inkább magam akartam tájékozódni tüzetesebben, mielőtt valami regénybe bocsátkoznék új társaságomban.

Erre egy bizalmas barátra kellett szert tennem legelőbb. Ilyenre akadtam mindjárt másnap, még pedig szerencsésen egy egészen hasonló sorsú csókatársamban, még mielőtt a többiekhez jutottam.

Ez pedig egy roppant rokonszenves, már nem ifjú hímcsóka volt. A ballábán ezüstgyűrűt viselt.

Ott találkoztam vele felszállóban a toronyba. Magában ült egyik ablakban s ő maga szólított meg:

— Ugye maga az a tegnapi látogató?

— Igen én. Jónapot! — röppentem melléje. — *Tyákó* vagyok.

— *Krax=kri!* Örülök. Szervusz! — mutatkozott be mindjárt barátilag letegezve amiről, megtudtam később, hogy előkelőbb körök szokása. — Kollegák vagyunk különben, — tudósított. — Én is a városban vagyok hivatalban, egy kárpitosmesternél, mint díványgombválogató.

— Úgy? Ez pompás, — feleltem.

— Mondhatom neked, — folytatta, — kiváncsi voltam rád. Tegnap véletlen nem jöhettem el hazulról, hogy lássalak. De akkora furórét csinált megjelenésed a toronyban, hogy szinte irigyeddé váltam. Most, hogy látlak, milyen megtermett legény vagy, nem is csodálom, hogy magadba szédí=tetted itt az összes hölgyeket. Ámbár a férfiak is csupa érdeklődés irántad.

«Hisz ez döghullás!» — hallattam magamban titkon nemzetségem parasztos örömkiáltását. De azért inkább óvatosan puhatolóztam:

— No és gondolod, hogy nem keverek ezzel magam iránt a társa=ságban féltékenységet és gyűlöletet? — kérdeztem.

— Na és ha igen? Talán fáj neked? Hát hogyan képzeled te a sikert?

— Nem tudom minek képzeljem — mondtam. — De őszintén szólva igen szomorú tapasztalataim vannak még nemzetségemből azt ille=tőleg, ha valakit a közérdeklődés környez.

— Hát honnan jösz te? Talán csak nem az erdőből? No mesélj csak.

— Nézd kérlek, — mondtam, — én nem tagadom, hogy vidéki pugris vagyok. Mindössze nem látom be, miért hangsúlyozzam ezt, ha nem firtatják.

— Nevetséges! — jegyezte még *Krax=kri.* — Csak nem szégyeljük ezektől városi aszfaltkoptatóktól a származásunkat? Hiszen én sem vagyok városi csóka. Az én nemzetségemnek fészke is egy ősi, vidéki kastély. Talán a tiedé szintén?

— Nem, — ismertem be — én közönséges erdei csókák fia vagyok. Legföllebb egyéni érdemem, hogy a püspökünk fiául tekintett és utódjául szemelt ki.

— Nos tessék! — vette tudomásúl barátom. — Hát ezeknek itt a toronyban püspökük sincsen. Igaz, hogy nem járnak temetésekre, hát azért nincs szükségük vezérre sem.

— Hogyan lehet ez?

— Hát csak úgy, hogy itt télen=nyáron terített asztallal szolgál a piactér nekik. Ugy, hogy alig kerekednek fel a toronyból valahová. Télen sem edződhetnek meg a didergésben, mert akkor meg odahúzódnak a toronyszoba kéménye mellé. Az mindig meleg, mert a toronyőr állan=dóan fűt. Egyáltalán lusta, sibarita ez az egész brancs itten. Ugy, hogy nem is érteném aggodalmaidat, hogy mint viselkedjél köztük. Hiszen magunkfajta kemény nevelésű fickó csomóra vagdoshatja ezt az egész puhány társaságot.

— Nézd, nekem nagyon keserves tapasztalataim vannak a közföl=háborodásról, — jegyeztem meg.

— Dehát miért, halljam hát? — faggatott *Krax=kri.*

Hát ennyi felvilágosítás és bizalom után nem kellett már kétkednem barátom jellemében. Elmeséltem neki őszintén ifjúságomat, az erdőnkbeli viszonyokat, püspökjelöltségemet, a közgyámolítás rettentő igáját és végül kegyetlen kalandomat a férjekkel.

— Hahhaha! — kacagott *Krax=kri* rajta. — Hiszen azok vad parasztok. Ámbár, ha visszagondolok gyermekkoromra, az én fajtám sem sokkal vérszomjatlanabb. De itt egészen nyugodt lehetsz. Ha akad ezek közt is egy=két Otelló, több az eszük, semhogy pont nőik erényéért lyukasztassák ki a bőrüket. Az már egyenesen felfordulása volna itt a közrendnek, ha más is érne egy megcsalt férjet, vagy a lányuk ballépésén jajgató párt a többiek részéről, mint egy jogerős kacaj.

— Szóval a hölgyek nem bevehetetlenek itt! — nyugodtam bele.

— Szó sincs róla. Legföllebb hát egy kissé megszolgáltatnak a kegyeikért. Elvárják például, hogy az ember helybe hordja nekik a lako=mát, vagy a cicomát. Dehát ez csak nem fáradtság jóvérű csókának. Nézd csak!

Maga mellé mutatott egy fényes pamlaggombra.

— Ide várok jelenleg is randevúra egy csöpp asszonykát. Ez, hogy úgy mondjam a napi nászajándékom neki.

— No és a férje?

— A férje annyival járul hozzá a felesége szükségletei fedezéséhez, hogy nem törődik vele és így alkalmat ad neki, hogy barátai gondos=kodjanak róla.

— De ha mégis rajta csípne egyszer a férj! — aggályoskodtam.

— Hát istenem! — felelt *Krax=kri.* — Ez kellemes éppen nem volna. Esetleg fejlődhetne belőle egy kis jelenet, vagy mérsékelt botrány is. De az ember tagad egyszerűen, vagy...

— Vagy elválasztja az urától, — vágtam a szavába, jóelőre oko=sabb akarva lenni a falu bölcsénél.

— No annyira nem megyünk — Hiszen csak nem házasodom meg. És hozzá pont azért, ami miatt más, saját közbejöttem révén, szabadúlni igyekszik tőle.

— Szóval tagad az ember, vagy?...

— Vagy meglóg. Ezt akartam mondani.

— Hm! — mormogtam. — Különös, de nem kétségbeejtő helyzet. Mégis egyelőre nem óhajtanék még holmi ártalmatlabb hajcihőből sem részt kérni.

— Kérlek, — szólt *Krax-kri*. — Arra is van módod. Ha nem akarsz családias kalandot, egész független és komplikálatlan örömökre is lehetsz itt mindjárt. Én is *Jakrikán* és *Kürikin* kezdtem ideérkeztemkor az udvarlást. Ezek a harangozó csókái. Igen bájos, vidám két kis nő. Általánosan könnyelmű hölgyeknek ismeri mindenki őket. Hozzájuk minden további nélkül odaállíthatsz, a legteketóriátlanabb ajánlattal. Egyáltalán, komám, ha csak nősülési rögeszméid nincsenek, itt elagglegénykedhetsz bármeddig. A nőkérdésbe itt úgyszólván bele rakják neked a feleletet.

— Akkor nem zavarlak tovább, — készültem. — Igazán kiváncsivá tettél erre a két kis jószágra. Csak még azt szeretném tudni, hogyan mesterkedjem ki, hogy el ne fogjon előlük más társaság?

— Márhogy nők, úgy akarod érteni? Azazhogy, mint ez tényleg veszélyes, hogy a tisztességes nők le ne kapcsoljanak! Mert férfi-társaságra, legényekre, sőt férjekre is, bizonyára akadsz mindig *Jakrika* és *Küriki* körül. De a szerelmi vetélkedés itt egyszerü számtani művelet. Afféle aukció jellegü a ki ad többet elvén. Bár egyéni sikereid is lehetnek. Különben is, ilyen délceg külsővel, seholsem féltenélek. Hát csak itt hatolj be ezen a toronyablakon. Ha nincsenek sétarepülésen a templomkertben, ott találod *Jakrikát* is, *Kürikikét* is, az őrszoba körül-futó erkélyén. Akkor kikerülhetsz más társaságot, ha így belülről nyomúlsz be.

Tovább mondanom sem kell. Szíves barátom útmutatására még az nap két édes óra emlékével búcsúzhattam el *Jakrikától* és *Kürikitől*.

Ami hálámat illeti, *Jakrikának* megigértem, hogy egy fényes mente-gombbal ismétlem meg látogatásomat. *Kürikinek* pedig egy édes, főtt murok-pástétomot helyeztem kilátásba, ami legkedvesebb csemegéje volt. Mindkettejüknek pedig természetesen a másnapi viszontlátást.

30. FEJEZET

Ettől fogva igen víg világot éltem.

Soha olyan kedves, huncut, fesztelen mulatságokban nem volt részem, mint amilyenek e két kis csóka-pipi körül zajlottak.

Valami olyasmit leltem meg köztük, amire érdemes kissé bővebben kitérnem kommentárostúl.

Kifogás egyetlen lehetett. Az, hogy másokkal is osztoznom kellett bő kegyeikben. De mit mondjak erre?

Én sem önző, sem féltékeny természet nem vagyok. És őszintén szólva, a féltés érzését a szerelemben kissé alantas tulajdonnak tartom. Bár megengedem, hogy természetszerüleg érthető járuléka. Sőt azt is, hogy esetleg afféle enyvet jelent, ami összetartja a családokat a tisztességben. De nem akarok általánosítani. Csak magamról óhajtok beszélni tovább.

Nálam a féltékenység érzése mindenha úgyszólván csak a praktikus oldalával kifelé jelentkezett. Úgy értem ezt, hogy föltétlen dühös voltam, ha pont az orrom elől csíptek el egy édes órát. De úgy, egy nőre, mint olyanra, messziről, alig tudok rá példát, hogy féltés támadt volna bennem.

Meglehet, hogy ifjúságom különös viszonyai tették ezt. Hogy nem szabadott tulajdonomnak tekinteni szerelmem tárgyát. De én azt hiszem,

inkább hajlamok ügye ez. Hogyha nem egyéni lehetőségeké. Láttam mindig, hogy válogathatok, tehát nem ragadtam egyhez.

Az föltétlen mentségem, hogy annyira és olyan kivétel nélkül szeretem tényleg a nőket, hogy már ez a közvetlen és aggálytalan gyöngédség sem bírna megállapodni egynél.

Nohát ennek a titkolt érzésemnek a teljes méltánylatát találtam meg *Jakrika* és *Küriki* társaságában. Mondhatom, teljes megelégedésemre.

Mert, hogy másfajta nők mennyire nem méltányolták soha ezeket a fennakadástalan hajlamaimat a vonzalmak terén, mondanom sem kell. Nemcsak saját vonatkozásban, de mindig és általában a legnagyobb dühvel és megvetéssel ítélték el.

Menjek azonban az esetek nyomán.

Úgy volt, hogy a toronybeli látogatásaimat nem foglalhatta le egészen a *Jakrika* és *Küriki* társasága. Igényt tartottak rám az úgynevezett tisztességes csókanépek is. Különösen pedig a szépnem.

Mármost én voltakép nem is idegenkedtem tőlük. Dehát tudvalevő, hogy életem minden gyászát és nyomorúságát a tisztességes csókanépek jóakaratának köszönhettem. Hát óvatosnak kellett lennem. Azért nem igyekeztem komplikáltabb kalandokat keresni. Kényelmesebb volt *Jakrikáék* társasága nekem.

Sajnos ezzel nem menekedhettem meg a tisztességes csókanépek szemrehányásaitól:

— Hiszen azokhoz a Tündérkisasszonyokhoz csak holmi züllött fráterek járnak! — nyeltem le egyre a korholást, azazhogy inkább példálózásokat a jó társaságokban.

Ez még hagyján. Elvégre a tisztesség formáit tényleg a tisztességnek van joga megállapitani. De mit szólhattam volna aztán, mikor ilyen érveket is hallottam ugyanott:

— Ugyan-ugyan, hát hogy lehet egy csinos, derék, fiatal csókadendinek *Jakrikáék* után farkolni? Hisz az valóságos szegénységi bizonylat, hogy valaki olyan makutyi, hogy nem bír magának valamirevaló kalandot keresni jobb nőkkel, csak ha készen kapja ilyeneknél.

Mit tegyek ehhez? Csak nem kivánhatom meg magamtól, hogy a tisztességnek a visszájára fordított nézeteit is megvédjem?

Bizonyos egy, hogy ezek a nyilak akár előre, akár hátra lőve, találtak. És ha egyelőre okosabbra nem serkentettek, rontani azért tudtak.

A hiúságom, sajnos, nem volt még eléggé sérthetetlen. Bántott, hogy valóban afféle pupák lakna a bőrömben. Nevetségesebb volt azonban, ahogy bántalmaimat heggesztgetni iparkodtam. Például megesett, hogy nem a jótársaságban, hanem maga *Jakrika* és *Küriki* előtt mentegettem magam amiatt, hogy velük barátkozom. Így elkérkedtem előttük régi hóditásaimmal, hogy belássák, nemcsak magukfajta, de magukra tartóbb hölgyek kegyeit is élveztem már. Meg természetesen azzal is, hogy a jelenben sem volna reménytelen, ha körülnézném a társaságbeli hölgyek közt. Sőt többek közt elmondtam nekik még *Girrike* a galambszűz iránt való reménytelen szerelmemet is.

Nyilvánvalóan azt hittem, hogy megnyerőbbé tesz, ha holmi regényes szenvedélyek színeivel mázolom be magam. Hiszen még kezdő voltam az életművészet iskolájában és talán úgy volt, hogyha magamtól

nem vártam el az odaadást és állhatatosságot a szerelemben, a nőkét azért nem bántam. Naivúl úgy véltem ugyanis, hogy ez a gyönyöreinket is fokozza. Holott világos, hogy inkább anemű érzelmek szükségelik azt, amiket a barátság neve alá foglalnak.

De jobb, ha nem bonyolódom bele ebbe az elemezgetésbe. És egy=szerűen bevallom, hogy mielőtt még a jobb szoknyák körül sikert értem volna, többrendbeli ostobáskodásaimmal sikerült megutáltatnom magam *Jakriká*=val és *Küriki*=vel.

Egyszóval, az úgynevezett tisztesség megint kicseppentett a vidámság rózsakertjeiből.

31. FEJEZET

Ezzel szemben, persze, kellett ezzel-amazzal kecsegtetnie is.

Mielőtt azonban erre térnék, beszélnem kell valamit általában városi rokonaim érintkezési módjairól.

Tudjátok, hogy a csókák nagy művészei a beszédnek. De ezeket a városi atyámfiait, tevéketlen, nyegle és simándi életmódjuk oda kerítette, hogy a beszéd nemcsak önmagáért való élvezetté vált náluk, hanem finom=finom élű fegyverré készítették ki egymással szemben.

Minden szónak csupa példálózó, sejtető, célzatos zöngéje lett az ajkukon, úgy hogy egy egyenes kijelentés úgy hatott köztük, mint az én régi egyszerű parasztos társadalmomban egy becsületes pofon.

Így, ha nálunk az erdőben valamelyik férjnek esetleg nem tetszett, hogy egy társa a felesége körül köntörködik, akkor így szólt neki:

— Komám, úgy veszem észre, hogy te az asszonyt környékezed. Vigyázz! Mert letöröm a derekadat.

Erre a figyelmeztetésre aztán akár a törvény előtt is hivatkozhatott, ha beváltódott.

Míg itt, egy városi férj, a féltékenységtől robbanóban, a legédesebb mosollyal, legföllebb így beszélt:

— Tudod kedves barátom, a legnyomorultabb alakok azok, akik a tisztességes nők erényeire pályáznak és képesek megcsalni legjobb barát=jukat a feleségükkel. Magam részéről könyörtelen tudnék lenni ilyen szél=hámossal szemben.

Persze ez, és ehhez hasonló eset, mikor a magad valami kínos, vagy vétkes ügyét emlegették, úgy mintha másnak dolgáról beszélnének, éppúgy lehetett súlyos becsületsértés, mint szerény nézetnyilvánítás. Attól függött, hová talált.

Fel nem csattanhattál rá, mert akkor ártatlan, bámuló arc fogadott: talán csak nem vetted magadra? Szóval védtelen voltál ezzel szemben, ha csak angyal, vagy vastagbőrű állat nem voltál.

Noshát ezt a módszert, a gyávák és vénasszonyok ősi fegyverét, városi atyafiaim egész tudománnyá fejlesztették. Én, magamban *vesézésnek* kereszteltem el s ez a kifejezés rajta is maradt a fogalmon. Jellemző, hogy magamfajta pugris terminálta meg nyiltan.

Hatásaiban, mondhatom, borzalmas. Hipokonder kedélyekre egyenest végzetes. Tudatosan és ügyesen alkalmazva náluk, pontosan azt az érzést lehet vele költeni, mintha darazsat eresztettél volna a fülükbe, melynek fulánkja

agyában furkálva pillanatnyilag és aztán visszatérőleg, tökéletes riadtságot és tétovát teremt az illetőben. Befolyásolni lehet aztán vele, leverni egy és rávenni más dologra valakit. Valóságos uralmi és fegyelmi eszközzé lehet faragni.

Egyáltalán az a hatása, mint a hypnotizálásnak a médiumra. Mint ahogy majdnem egy a dolog ezzel.

Triviálisan vázolom csak itt. De mint mondom, egész tudomány. Testi elváltozásokat okozhatni vele, apparátusokat igénybe venni hozzá, és így tovább. Bizonyára rendszerbe is foglalták már.

Lehet beszélni talán bizonyos javító célzatú válfajairól is. De ez nagyon kényes és kétes értékű dolog. Mert csak arra kell gondolni, hogy akik legsérthetetlenebbek vele szemben, azok a legtágabb lelkiismeretűek. Már pedig ezeket nehezen lehet a társadalom legjava egyedeinek állítani. A jobbaknak nem sok vértje van ellene. Elvégre a tudatosság sem egészen az. A bűntelenség és tökéletes lelki rugékonyság pedig mégis csak a fehér holló esete.

Okosabb lesz azonban, ha a saját tapasztalatomat mesélem el a dologban.

Csinos és így kapós fickó létemre világos, hogy városi rokonaim szívesebben vették volna, ha befoghatnak valami házasságba és megrögzítenek társaságuknak.

Nem akarom mentegetni magam, hogy hivatásom egyebüvé kötött. Sem az egyéni szabadság jogával, hogy t. i.: amíg másnak nem ártok, amit igazán nem lehetett elmondani, mondjuk egyetlen vétkemről, szerelmi kalózkodásomról és legföllebb rossz példámról lehetett szó. Dehát, amily botránytalan titokban űztem ezt, a mások túlzott kiváncsiskodásának vétkét a magán ügyekbe, igazán nem vehetem magamra.

Bánom is én, egyszóval. Csak tényekről beszélek itt.

Városi rokonaim tehát munkába vettek.

Amire elsősorban szükségük volt, az bizonyos tapogatózás kellett legyen gyöngéim, vagy múltam kihágásai körül. Olyan, ami nemcsak általános vétségnek vagy szégyelleni valónak számit, hanem magam is annak érzem.

Főnyereményük lett, hogy *Jakrikáék* könnyüvérű társaságában elfecsegtem természetellenes vonzalmaimat a galambszűz iránt. Ebben a kompániában ez semmi erkölcsi rémséggel nem csengett. Ámde, már említettem, mekkora bűn ez például csóka nyárspolgári családok szemében.

Mármost, mondjuk, ott vagyok egy kedves, családi körben. Mindenki ildomos, érzékeny s aggályos.

Egyszerre mögöttem, vagy mellettem, szelid társalgási hangon, így kezdenek beszélni:

— Érdekes, hogy ahány idegen fiatalember idejön közénk, mintha isszonyodnék, vagy rettegne a jó társaságtól. Mind ott köt ki a *Jakrikáék* aljas körében.

Erre persze felfülelek. Mert ez mintha én volnék. De már folytatják:

— Igen, utóbb is egy igen rokonszenves fiatalemberről hallottam, hogy első útja odavezette. Vidéki szintén. Nemrég van a városban.

Nohát ez csak én lehetek. Kissé kellemetlen, hogy már tudják vidéki származásomat. Hó, ez még hagyján. Most jön a defter:

— Na, ami ezt a fickót illeti, —, hangzik valakitől, — nem is olyan nagy nyereség volna társaságunknak. Úgy hallom, az illető beteges haj=lamú egyén. Valami jércével kezdett viszonyba egy baromfiudvarból.

Erre már sáppadok és borzongok. A szemem réved. Éktelen gyalázat sül ki rám mindjárt.

— Hallatlan! Szörnyűség! — hallom is körülem a megbotránkozást. — Igazán nálunk is vissza kellene állítani a vésztörvényszéket. És kivag=dosni közülünk az ilyen vérszennyesítőket.

— Hát, — szól közbe más, — ez csak mind annak az eredménye, hogy a családi élet romlik. Nem lennének ilyen csókák önmaguk és a társadalom fekélyei, ha törvény volna, hogy becsületesen családot kell alapítania mindenkinek. Az olyan *Jakrika*=félék nevelik ilyenné a csóka=ifjuságot. Hogy végül ilyen torz szenvedélyekbe sülyedjenek és a világ csúfjaivá zülljenek. A tisztességes hajadonok pedig itt maradnak pártában.

Nos erre maga házigazdám, egy szende, eladó csókaszűz édesapja szólal meg. És pedig egyenest hozzám fordúl:

— Eh! Ez butaság! Az illető, afelől, hogy egy jércét meglegyint a szárnyával, a világ legderakabb és legegészségesebb csókája lehet. Sőt lehet, hogy az egész önvádaskodása egy tréfa. Inkább azért szólják meg, mert idegen. Pedighát a mi csámpás ifjaink nem oly elsőrendü pártik, hogy el ne kelne köztük egy másfajta legény. Az én bájos kis *Rikőki* lányom is azt mondja: sohsem megyek férjhez apuskám máshoz, mint egy erőteljes, egyszerű, nem körünkbeli fiatalemberhez.

Megérzik=e hűen a szituációt? Egy csókalélek halálos, tétova, bűn=tudatos rebegés árjában fuldokol és egy gyöngéd, bocsánatos szalmaszál kinálkozik feléje.

Hát ez az! Csak ezt az állapotot kell tudni felkölteni bárkiben és aztán egy kissé beirányítani a szándékát az általunk óhajtott szerint.

Persze nyitva van ezer más eset. És hát amennyire társadalmi törek=vések, harcok, ellentétek forgatagát és aknászatait ismerni, nem mindig bizonyos, hogy csupa épületes és kívánatos rév az, amely felé hasonló evickélők taszítódnak kifelé a vízből.

Dehát ezt már képzeleteteknek hagyom.

Magam részéről mondhatom, ennek a tollazat alatti hadjáratnak első hatásai alaposan felzavarták a kedélyemet. De aztán hogy is mondja a jó öreg hazai közmondás? «Egyik fülem bal, a másik nem hall.»

Ezt tettem ott. Mert ha nem nehéz ártatlan képpel a zsigerébe harapni valakinek és aztán szelíden balzsamot mutatni fájdalmának, akkor éppoly könnyű egy becsületes buta pofát vágni a tréfához és aztán nézni tovább, amiből élünk.

Ezt tettem, mondom. Természetesen attól fogva, hogy megneszeztem a dolgot. De azért kétségkívűl hagyott bennem bizonyos csömört ez újabb boldogításom a társadalom részéről.

Ilyenkor jön el az ideje némi elmélyedés vágyának általában, az élet furcsa és nem mindig cirógató zűrzavara fölött.

32. FEJEZET

Visszavonúltam s el akartam különözni magam egyidőre mindenfajta társaságtól. Így leltem újabb társakra a magányban a *Ká=ká=hárk* zene=művész és az agg bölcsész *Csiri=csár* tata személyében.

Igen, a dolgok érthetőbb rendje ám az ellenmondás, épp abban a viszonylatukban, amit úgy hívnak, hogy: leegyszerűsítés. Például, aki min=denkitől elkülönzötten akarja önmagát megkeresni, biztos, hogy találkozni fog olyanokkal, akik ugyanezt az útat járják s kész a társulni=nem=akarók társulata. Mint hajdan a remeték egyletéből a kolostorok.

Ez volt az esetem két magánytkedvelő barátommal.

De itt mindjárt érdemes úgy=ahogy érintenem a városi csókák vallási és bölcselmi felfogását. Ezt a két fogalmat ugyanis teljesen egy kalap alá lehet venni szerintem.

Hát városi rokonaim, mint mondtam is talán, egyházfő nélkül éltek s egyáltalán el is feledték már a dögtemetés minden szertartását. De azért az ősi tant, a Négy=Csóka=Istenről ők is ismerték még. Igaz, hogy már csak a legegyügyübb kedélyűek hittek benne. Nagyobb képzettségű roko=naim, újabb, természettudományos elméletek hívei voltak. Mégis alapjában ez is csak az eredeti hitregénkbe kapcsolódott. Úgy, hogy ha rövid és megint őszinte lennék, valójában alig is különbözött attól másban akármi új elmélet, mint abban, hogy négy helyett három, vagy egy, vagy két Égi Hatalmasságot, Világ Szellemet, Örök Erőt fogadott el az élet meg=teremtőjéül. Csupán olyan nem volt, amelyik nem tartotta magát meg=dönthetetlennek s elhitte volna, hogy csak új nevet ad a régi megnevez=hetetlenségnek.

Hogy éppen megemlítsem a saját szerény vélekedésemet is annak érzéséről, mikor önmagunk tudatára riadunk a mindenségben,... hát ez bennem olyan elemi kirobbanású rémület, szédület, bámulat és őrjöngés volt, hogy végül is egy bárgyú hahotával kavarodott tova rólam, ha rosszabbúl nem akartam járni.

Mindent elhittem róla bizonyára, csak azt nem, hogy valaha valakivel ennél jobban meg tudom értetni szavakkal, ha éppúgy át nem érezte, mint én. De csak ez esetben.

Ez persze nem volt a *Csiri=csár* tata esete. Ő tudományosan foglalkozva a dolgok értelmével és végokával, teljes eredményre jutott és bízvást állította, hogy mi sem könnyebb, mint szavakba szedni ezt, úgy, hogy bárki megértse.

Ide írom minden további nélkül elméletét. Így hangzott:

«A Lét lényegének megoldása az Igenlő és Nemlő Erők összesé=gében van, melyet az is mutat, hogy érzékletünk geometrikusan hatá=rolódik el az Eredet és Vég, a Végtelen Nagy és Végtelen Kicsi fogal=mainál, úgy hogy a Képtelen és Lehetetlen lehet csak az egyetlen cél afelé, ami más, mint amit felfoghatunk, viszont, ha ennek nem állana ellen értelmünk megmásíthatatlan és kizárólagos ama sajátsága, hogy csak önmagán keresztül juthat a megismerés teljesen bizonytalan tényeihez, amik föltétlenek számára annyiban, amennyiben az Igenlő és Nemlő Erők összessége mutatja érzékletünknek geometrikusan elhatárolódó fogal=mait az Eredet és Vég, a Végtelen Nagy és Végtelen Kicsi felől, abban csupán, hogy a Képtelen és Lehetlen az egyetlen szilárd célpontja min=

den másnak, azonkívül amit felfoghatunk, bár ennek ellenáll értelmünk megmásíthatatlan és kizárólagos mivolta, mely azt jelenti, hogy teljesen bizonytalan megismerési képessége korlátait feltétlennek kell tartania, minthogy egyébként önmagát billentené ki, mint egyedüli támaszpontot, tulajdon ellenőrzéséből».

Ebben az egyszerű, csak nagyon bővített mondatban fejtette meg *Csiri=csár* tata a világrejtélyt.

Ha azt mondanám, hogy megértettem ezt, azt hiszem, nemcsak elbizakodott, de tiszteletlen is lennék iránta. Elvégre mi különböztetné meg tőlünk, közönséges elméjű halandóktól a nagy szellemeket, ha mindent úgy megértenénk, mint ők maguk?

Ezért tehát nem is beszélek tovább elméletiekben szerzett tapasztalataimról két új barátom körében. Inkább azt mondom el, amit ők tanúltak szerénységemtől. És aztán általuk többi városi atyafiaim is.

Ugyanis még nem említettem meg, hogy az öreg *Csiri=csár* tatának legnagyobb tisztelője és elválhatlan barátja volt *Ká=ká=hárk* a zeneművész. Mármost, hogy én is körükbe kerültem, a sok hasonló vonatkozás révén, önkéntelen megelevenedtek bennem a *Riki=krox* mesterrel töltött napjaim emlékei. Így, a szőllőskertekbe való tilos kirándulásaink is.

Hát egyszer, csatangolásaink közben egy nagy épület tetején pihentünk meg, ami mellett óriás szabad kémény állt.

Épp az öreg *Csiri=csár* tata nevenapja volt. Azzal leptük meg rá, hogy én egy himnuszt szereztem az Igenlő és Nemlő Erők dicsőségére, *Ká=ká=hárk* pedig megzenésítette.

Hanem amint elzengedezzük itt ujra a himnuszt, közben valami különös, ismerős illat csapta meg az orromat. Rájöttem mindjárt, hogy egy csomó hatalmas kádból ered, amik az épület hátánál egy nyitott fészer=féle alatt sorakoznak. Szinültig van mind rohadó gyümölccsel s a lé csak úgy szotyog már bennük.

Eszembe jutottak a *Riki=krox* mesterrel éldelt vidám órák ettől a gezemicétől és nem állhattam meg, hogy mint érdekes természettudományi jellenségről be ne számoljak róla társaimnak.

— Tudják=e uraim, — mondtam, — hogy ha a rohadó gyümölcs csipős levét felszippantjuk, nagyszerű érzéseket támaszt? Az emberek ezt részegségnek hívják s annál, amennyire elitélik, csak kultiválni szokják jobban és nagy általában, mert nem rossz állapot. Én saját kísérleteket is végeztem középiskolai énekmesterem útmutatása alatt ebben a dologban.

— Ugyan! — érdeklődtek társaim.

— Igen, — magyaráztam örömmel, — egészen különös módszere van az élvezetnek magának s sokféle hatása. Ha a gyümölcs még nem állt kissé és nagyon édes belőle a lé, mustnak hivják és túlzott élvezetének eredménye olyan, hogy kívánatos lehet egy versenyfutásban serkentőnek, de nyugodt kvatterkára nem. Ellenben ha már csipős és kissé fanyarabb, akkor kelti az igazán édes hangulatot bennünk.

— Azt hiszem, jobban hozzáférnénk gyakorlatban a kérdés mibenlétéhez, mint így elméletileg. Tegyünk egy próbát talán, — vélte az öreg *Csiri=csár* tata.

És hát, mit szaporítsam a szót? Addig szopogattuk a kísérleti alanyt a kádakból hármasban, hogy estére kelve úgy szálltunk hazafelé a szesz=

főzde <hisz ez volt> mellől, hogy az Igenlő és Nemlő Erők himnuszát a Csicsóné szövegére énekeltük városhosszat.

Persze én abban voltam, hogy itt is tilalmas és a csókák által perhorreszkált üzelmekben utaztunk. De ebben végleg tévedtem. *Ká=ká=hárk*=nak volt egy csomó tanítványa a zenében, a legjobb toronybeli családokban, tehát úgy gondolom, ő fecsegte el kalandunkat a csókák társaságában. Így másnap már vagy két újabb társ szegődött hozzánk, mikor a szeszfőzdének tartottunk. És harmadnap ájjahó!... Egész búcsujárás indult meg nyomunkban csókarokonaimból.

Dehogy is láttak ebben az új élvezetben az én városi csókáim valami rosszat. Sőt! A művelődés rendkívüli emelkedésének tekintették. Hiszen az emberektől vehettek példát és az ő kultúrfölényük szintjére emelked=hettek általa. Mi lehetett volna nagyobb büszkeségük, mint hogy állat létükre olyan részegre szophatják le magukat, mint egy ember?

Engem persze valósággal úgy ünnepeltek, akár valami óriási talál=mány hősét. Kivált a nők voltak hálásak. Hisz emlékezhettek azokra a gerjedelmekre, amiket a bogyólé *Riki=krox* mesterben okozott. Nohát ezuttal is nem egy lankadó csókaszerelem újult fel a mámor kegyéből. Nem is szólva arról a merszről, amit törvényen kívüli egyesülésre inga=dozó szíveknek adott. A mersz tekintetében egyáltalán a férfiak részéről számíthattam némi titkos köszönetre. Mert mondtam már, hogy az egész városi csóka=nép kissé elpuhúlt és így gyáva volt. Ez pedig azt szokta eredményezni, hogy a képzelet telik meg harcias és kegyetlenkedő hajla=mokkal, vagy legalábbis a bátorság vágyával. Nos, az én elixirem ezt is felszabadította a csókaférfi=keblekben, úgy hogy pipogyáknak váratlan és hizelgő rettenthetetlenséget kölcsönzött.

Nem vállalkozhatom arra, hogy kitérjek részletesen azokra a murikra, a tánctól, vihánctól a duhajkodásokig és konfliktusokig, amiket rokonaim társaságában bájitalom felidézett a szeszgyár tartalék=kádjai környékén.

Különbenis sajnálatosan végük szakadt nemsokára.

Észrevettek bennünket a gyárból és aztán egy szép nap alapos hajcihő kerekedett. A munkások rajtunk ütöttek és velük a gyárigazgató fia flóbertjével, meg a pajtásai parittyákkal. Törött szárnyak és lábak bánták meg a mulatságot. Sőt egy=két elesett is.

Attól fogva tehát veszedelem fenyegetett a főzde környékén.

De a felfedezésem már megvolt a csókatársadalomban, visszaszop=hatatlan. Egyáltalán, annyira megragadt mindjárt az első kapásra, hogy azután már <újfent csak emberi mintára> el sem tudták képzelni, hogy csak maga a szívek heve elég legyen köz=, vagy magán=ünnepség emelésére, ha a mámor nem dagadoztatja lobogóvá.

A szeszgyáron kívül természetesen másutt is akadt az új élvezeti cikkből. A baj csak az volt, hogy igen szórványosan. Tobzódni nem igen lehetett benne. A szenvedély vakmerősége kellett hozzá, hogy a szesz=gyárból csaklizzék valaki a bűvitalból, vagy a mohóság kitartása, hogy beszerezze a kertekből és a gyümölcsösbódék tájáról.

Érthető tehát, hogy azóta is a bátorságnak, vagy az állhatatosságnak valódi példányképe városi nemzetségem körében a részeg csóka.

Valamint azsem kétséges, hogy azodavalósi kultúrtörténet évkönyveiben örökidőkre az én szerény nevemhez fűződik ez a korszakalkotó örömbehozatal.

33. FEJEZET

Nem tudom mennyire legyek büszke a fentiekre, bizonyos, hogy ujabb változást hozott életembe.

Nemcsak összekerített újra a csókák társaságával, hanem ott is fogott köztük.

Emlékeztek még arra a csókapárra, akikkel először ismerkedtem meg a toronyban. Hát ők voltak azok, akiknek nem térhettem ki barát=sága elől, oly ellenállhatatlannak mutatkozott.

Narolkó, a férj, lefegyverező modorú, de nagyon zajos multú és nagyon anyagias gondolkozású egyén volt. Egészen a piac hulladékainak élt. *Norelka* asszony, a felesége, finom, művelt lélek. Rokonszenve igazán csak hizeleghetett nekem. Sőt ennél többet is tett, valósággal megfélem=lített, kivált első ízben.

Nagyon különös szokásai voltak, mondhatom. Mintha valami különös örömét lelte volna abban, hogy zavarban láthat azzal, hogy őt kell fél=tenem félreértésektől.

Például egész nagy csókatársaság jelenlétében megesett, hogy egy=szerre csak álmatagon és epedően hajolt hozzám és ezt súgta fülembe:

— *Tyákó*, maga még új ember itt. Elfeledtem figyelmeztetni, hogy nagyon jó lesz óvakodnia egyik toronyőrtől. Roppant mogorva, vén totyi. A múltkor is egyik imádómmal, a legszellemesebb csevegésünk közben, kivágta ránk a csuszpájza maradékát. Alig tudtam lecsipkedni a savanyú=krumpli latyakját a toalettemről. Nézze!

Ezzel kissé félrehívott és élveteg pillantással felemelte előttem farktollait. Zavaromban csakugyan főzeléknek néztem a püspökfalatját is. Hiszen valósággal úgy tett, mintha kompromittálni akarta volna magát velem a társaság és a férje szemében, hogy valami kényes szövetkezésről selypegünk.

Igaz, hogy sem a társaság, sem férje részéről nem észleltem semmi nyugtalanítót. De mégis rémüldöztem.

No persze nem annyira, hogy ha ilynemű kacérkodását valami meg=hittebb helyen képzeltem el, okvetlen a 9=ik parancsra gondoljak utána.

Nos, ez *Jakrikáék* és aztán visszavonulásom miatt, csak ezúttal következett el egyszer, a toronynak egyik rejtettebb párkányán. És tényleg *Norelka* asszony most is így kezdte:

— Magáért annyira rajonganak itt a csókanők, hogy nem csoda, ha magamfajta szimpla asszonyon úgy néz át, mint egy vizes palackon.

— De hogy gondolhat ilyet? — hebegtem tiltakozva.

Nekem mindig olyan érzésem volt számításba kerülhető nők mellett, hogy valósággal megbántódnak, ha legalább valamiféle példálózást nem tesz nekik férfi, hogy kívánja őket. Ezt még akkor is elvárják, ha semmi ági=val nem szolgálnak rá. Hát ha még ági=ra sem tesszük meg, akkor az már gorombaság. Azért tehát, mikor erre a szabadkozásomra *Norelka* asszony kedvesen így kiváncsiskodott:

— Szóval érdeklem kissé?

Ekként válaszoltam ötletesen:

— Csak éppen kappan nem lennék magáért, elhiheti. Más minden, a juhászkutyától a diurnistáig. De remélhetnék=e valami viszonzást?

— És nem gondol rá, hogy férjes asszony vagyok? És hozzá férjem imád. Ezt a szenvedélyt csalnám meg? Hiszen meg is ölném vele szegény embert.

Így áradozott nekem. Holott általában beszélték, hogy olyan a házas=élete férjével, mintha két külön spirituszos üvegben tartózkodnának egymás mellett a természetrajzi múzeumban.

— Nézze édes! — közeledtem hozzá.

De szemérmesen menekült tőlem.

— Nem=nem, nem akarom meg sem hallgatni. Maga csak egy percnyi gyönyörének áldozna fel. Míg én mindent vesztenék miatta.

Hát erre nem erőltettem a dolgot. De akkor megint ő kezdte elölről piszkálni bennem lobbanékonyságomat:

— Nem tetszem magának, én biztos vagyok benne, — mondta. — Csak most, a pillanat hatása alatt akar megtántorítani. És holnap eldobna. Vagy hihetnék?

Hát őszintén szólva, tetszeni tetszett nekem. De ha ilyen árakat szabott magáért, elrettentett vele. Abban pedig nem tévedt, hogy sok lett volna, hogy úgy ékelődjünk egymásba örökre a szerelemben, mint egy kéményt építnek a ház falába.

A második együttlétünkkor így kezdte:

— Valami hatalmas, nyers erőtől illatos maga. Az erdő érzik magán. Mi oly elpuhúltak vagyunk itt a városban. Ó a férjem, akárhogy vesz=ködik utánam, sohsem tud egyszer igazán, vadúl megölelni. Higyje el, ha valaha megszédülnék, csak az tenné, hogy egy ilyen pozsgás, magához hasonló fiókát szeretnék költeni magától.

Tettleges kísérlettel feleltem erre. De a feltételes módját megőrizte viaskodásunk közben s nem mentem vele semmire.

A harmadik találkánkat mindjárt egyenes támadásom vezette be mórikáira.

Már=már ott tartottunk, hogy nincs több kérnivalóm tőle s neki átengedni valója.

De az utolsóknál, lihegve, így esdett:

— Egy szót, egy szót, csak egy szót!

Hát eleresztettem karmaim közül:

— Nos? Mondja! Mondja!

Mire ezt rebegte:

— Ó mindenem, szerelmem! Ne akarja, hogy testemmel is a magáé legyek. Szeressük egymást lelkileg.

Úgy éreztem, a felhalmozott gerjedelmek szikrában sülnek ki a csőröm hegyén, mint egy agyondörzsölt Wolfkorongból.

— És mit tegyek maga mellett ezzel a dühös reszketéssel, amellyel minden porcikám tele van? Tébolyodjam bele? — pattogtam, elhülve ekkora esztelenségen.

— De nézze, — tilinkózta — hiszen ha csak a testemért szeret, azt megkaphatja azoknál a könnyelmű teremtéseknél is s engem megőriz tőle, hogy rossz legyek.

Ez már sok volt. Durva lettem:

— Hát ha maga angyalom paprikajancsit akar játszani valakivel, akkor hozok egyet magának a piaci sátorból. Engem ne ugráltasson. Isten áldja!

Ezzel meg is fordultam és már libbent is a szárnyam. Abban a pillanatban éles sikollyal utamat állta:

— Nem, nem, nem bírom, hogy elvesszelek! De egyet akarok tudni.

— Nos? — vettem újra karmaim közé.

— Azt akarom tudni, — törleszkedett hozzám — csakugyan nem *Jakrikáékhoz* akarsz tőlem röpülni? És kívánod a csókomat?

— Hát most meg épp az ellenkező miatt aggódsz? Micsoda sok badar beszéd ez?

Ezzel úgy neki estem, hogy egészen kárbaveszett legutolsó, önfeláldozó megtámolyodása, amellyel ő akart karmaim közé hanyatlani.

— Ime! Vedd az ajkam! Nem vagyok többé ura eszemnek! — suttogta műaléltsággal és álmámorba bódultunk.

34. FEJEZET

Első megadása után szerelmének egyetlen feltételéhez ragaszkodott *Norefka* asszony. Ez az volt, hogy föltétlen titoknak kell maradnia. Ezt annyira a világ legtermészetesebb dolgának tartottam magam is, hogy kész örömest helyeseltem.

Arra sem estem kétségbe, hogy ismételten kapaszkodik abba a képtelenségbe, hogy férje föltétlen belepusztúlna, ha csak sejtené is, hogy megcsalja.

Sejtelmem sem volt azonban róla, mit jelent az, mikor ötször egymásután vette becsületszavamat arra, hogy szigorúan be kell tartanunk a legmesszebbmenő körültekintést.

Sejtelmem sem volt róla, hogy ez nemcsak afféle üres szóvirág egyéb mániái kertjében, hanem áthajlik a legsivárabb praxis útjára.

Mindjárt másnap maga a véletlen szolgált a legkitűnőbb alkalommal, hogy néhány forró órát tölthessünk együtt.

Egyedül leltem *Norefka* asszonyt a torony egyik belső párkányán s ő maga mondta, hogy a férje a vásárban van a piacon. Csókát pedig nem is vettem észre a torony környékén.

A vágytól sustorogva akartam karmaim közé kapni. De kifejtőzött és aggodalmasan suttogta:

— Nem, nem! Elővigyázatosnak kell lennünk drágám. Nem tudom, hol vannak a csókák és rettenetes volna, ha kilesnének. Meg kell tudnunk előbb, hol vannak. Eredj és röpüld körül a tornyot, aztán jöjj vissza.

Körülröpültem a tornyot és felfedeztem végre néhány csókát a templomkert platánján, amint nyugodtan pletykálnak. És *Jakrikáék* udvarát az erkélyen.

— Semmi veszély édesem! — érkeztem vissza. — Alig van itt nehány társunk.

— Épp ez a gyanús nekem! — felelte *Norefka.* — Nézz még egyszer a többi után...Azok hol vannak?

Igy röpültette velem háromszor körül a tornyot, hogy végül már csakugyan ez kelthetett gyanut a csókákban.

Ezt meg is mondtam *Norefkának,* amint a tornától felrázott gerjedelmekkel keblemre akartam szorítani végre. De elhárított:

— No lásd! Te magad mondod, hogy észrevehettek, hogy itt vagy. Legjobb lenne, ha egy pár percre hozzájuk szegődnél és csevegnél velük, nem tűnt=e fel távollétem? Aztán tégy úgy, mintha haza kellene menned és úgy fordulj vissza.

Nem bírtam lebeszélni róla, hogy ez szükségtelen. Meg kellett tennem. Odaszegődtem a csókákhoz és alig tudtam szabadulni tőlük. Így jutottam vissza *Norelkához* a várakozás felélesztette indulatokkal és a legjobb hírrel:

— Dehogy! *Jakrikáék* viselkedését tárgyalják barátnőid.

— Nem fogják hinni, hogy hazaszállottál, — jutott erre eszébe. — Máskor, ebben az időben *Jakrikáékkal* vagy. És most érdeklődni fognak, hova mehettél, ha nem hozzájuk? Legtanácsosabb, ha tényleg a szemük láttára odavegyülsz színleg *Jakrikáék* közé és majd onnan szöksz hozzám észrevétlen.

A sóvárgás már úgy nyivasztott, mint a citromot facsarják. De engednem kellett. Odavonúltam nyiltan a *Jakrikáék* körébe és rejtekúton vissza=lógtam *Norelkához*. Az utolsókon emésztődve, mégis azt hittem már, végre elszélesztettem minden akadályát a csókjainknak. Szerencsétlen=ségemre azonban így állítottam vissza:

— Hát ha még ezután is elküldesz valahová, akkor ezzel a sok halogatással nem lesz már időnk, a férjed visszatértéig.

— Jaj! — rémült fel. — Talán már jön is hazza. Erről föltétlen meg kell győződnöm. Szerelmem, egyetlenem! Csak még a piacig szállj lel, hogy ott van=e még az az ember.

Düh és elkeseredés és kín ordított bennem már erre. De a vita és minden perc csak újabb időveszteséget jelentett. Hát vitorláztam csóka=halálába a vásártérre a férje után nézni.

Mikor végre onnan is visszatértem a vágytól egészen elepedve és megizzadva a csőröm hegyéig, már csak egyet mondhattam volna: no gyönyörű madonnám, ha soha senki neszét nem vette volna szerelmünknek, akkor máma, ezzel a borzadályos körülményességel és elővigyázatossággal biztos, hogy elárultuk az egész világnak!

De óvakodtam egy szót is kiejteni többet. Mert félő volt, hogy pont arra nem jut már erőm maradékából, amiért találkoztunk.

Ellenben, ha azt hiszitek, hogy ezzel az elővigyázatossági túrával etudtam magamról a *Norelka* asszony szerelméért való szolgálatot, mint valaha Jákob, Leáért, a hét évvel, ...nagyon tévedtek. Tovább, is éppígy játszatta velem ezt az ószövetségesdit minden légyottunk előtt. Úgy, hogy szinte állandó izomlázam volt az egész viszonyunk alatt.

Ezenkívül még érthetetlenebb konoksággal ahoz ragaszkodott, hogy szerelmi kettőseink csak valami lázas önkivületben történhetnek. És szemre=hányásokat tett, ha nem bírtam őt követni az érzelmek létráján. Nekem azonban kissé parasztias irtózatom van minden csináltságtól, s igyekeztem vitatni, hogy az efféle nem lehet erőltetni. Nem is érdemes. Sokkal élvezetesebb, ha az egészet dévajkodó, kacagó játéknak vesszük, mintsem a tragédiák zordonságával. Ő azonban ezt utálatos köznapiasságnak bélyegezte tőlem.

Noshát, ez az utóbbi ejtett szomorúságba legkevésbbé. Mert tragédiát játszottunk vagy komédiát, annyi bizonyos, hogy senki jobban nem értette

magát a játékot *Norelkánál.* Még *Jakrika* és *Küriki* sem, akiknek pedig mesterségük volt a gyönyörök művészete. De tévedtem, hogy az ő rőiskolájuk után nem tanulhatok még.

35. FEJEZET

Ha azt hiszitek, hogy ezzel végére jártam *Norelka* asszony szeszélyei sorának, nem lesz igazatok. Hogy mégsem félek hogy unalmas leszek már velük, ez utolsót még létjogositja, hogy nagyon különös következményei lettek.

Úgy volt, hogy *Norelka* asszony nemcsak a toronynak hogy úgy mondjam legfeltünőbben eldugott helyeit kedvelte találkáink helyéül, hanem azok alatt attól is megfosztott, hogy közelgő veszedelemre figyelhessünk. Csókjaink alatt kizárólag a falnak kellett fordulnunk.

És ezt így igazolta:

— Én nem vagyok *Jakrika,* aki szemérmetlenül a világ arcába nevet szeretkezései közben. Én tisztességes nő vagyok, tudom a bűnöm és szégyenem, tehát elbúvok vele és nem akarom, hogy a napvilág lássa piruló orcámat.

Hiába volt minden érvem és tanácsom. Mígnem egyszer a templom kórusának egyik zugában elért a végzet.

Ott ölelkeztünk egy ablak párkányán *Norelkával,* amelyik valami szertárfélébe szolgált gyér világossággal, úgy hogy *Norelka* asszony, közben, ha a szemérem és a gyönyör nem hunyatta be vele a szemét, a kis kamrába pillanthatott.

Egyszerre csak közvetlen a hátunk mögött *Narolkó,* a férj hangjára rezzentem fel:

— *Tyákó!* hát te mit vizsgálsz itt?

Norelka asszonyt eltakarták persze szárnyaim. És ha egy lódítással előre lököm be a szertárba, talán mi sem történik.

A jószándék nem is hiányzott erre nálam. De *Narolkó* asszony, ahelyett, hogy okosan előre szökött volna:

— Áhh! A férjem! — sikoltotta és hátra vetette magát. Úgy, hogy engem is majd hanyatt lökött. Míg őmaga ájultan terült el szétterjesztett farktollain.

— Micsoda bizalmas helyzetben vagytok ti itt? — állott mellettünk a férj a következő pillanatban.

— Nézd kérlek! — hebegtem. — A nagyságos asszony be akart nézni a kamrába. De ismered, hogy ideges szédületei vannak a homálytól, hát megkért, hogy a csőrömmel fogjam őt hátulról.

— Különös, egészen különös, — jegyezte meg szúróan a férj. De most sem hagyta el finom mosolya.

Ekkorra azonban már *Norelka* asszony is felocsudott és amit még rontani lehetett a dolgon, megtette.

— *Narolkó!* — rebegte férjének. — Az istenért, csak nem fogsz megölni, hogy itt találtál és botrányt csapni, hogy tönkre tedd a jó hírnevemet? Tagadnom már úgy sem lehet semmit.

— De asszonyom! — szóltam közbe megrőkönyödve. — Hiszen én már megmagyaráztam a kedves férjének, miről volt szó. És lássa, eszeágában sincs a heveskedés.

— Hát ami ezt illeti, — szólt a férj — a nyugalmamat igazán kevés dolog bírja megháborítani. De épp azért beszéljünk higgadtan és őszintén egymással. Nekem az a benyomásom, hogy ti titkon vonzódtok egymáshoz. Hát nézzétek, nekem nincs ellene kifogásom és magam is jobb szeretem a síma ügyeket. Esetleg beszélhetünk a válásról. És akkor, *Tyákó* barátom, semmi akadálya, hogy...

— De kérlek alássan! — hebegtem. — Csak nem tételezed fel rólam, hogy képes vagyok egy tisztességes asszony erényeire pályázni. Még az esetben is, ha...

— Ha szeretnéd? — fejezte be mondatomat a férj. — Hát ez nevetséges. Hisz a válásoknak ma már semmi akadálya. Visszaadhatom kedvesem a szabadságodat, — fordult nejéhez. — Ha *Tyákó* tetszik neked. Nos?

— Én... én, — rebegte *Norelka* asszony. — Nem tagadom, ő rokonszenves nekem.

— De uram! — rémültem meg csak most igazán. — Én a feleségét sokkal jobban tisztelem, semhogy magamhoz engedném bármi nemtelen vágyat és szándékot iránta.

— Szóval nem tetszik önnek a feleségem? — vetette közbe a férj. — Még ezek után sem, hogy rokonszenveiről nyilatkozott? Uram! Ez már sértés. Már az én izlésem ellen is, aki éveket töltöttem vele.

— Bocsásson meg uram! — védtem magam. — Ön is tudja, hogy engem a hivatásom a rekrutakiképzéshez köt a kaszárnyában. Hát hogyan is gondolhatnék arra, hogy idenősüljek, hozzá így, hogy egy nőt elszakítsak a férjétől. Azt már mondottam, hogy nem történt köztünk semmi, ami az ön férji hiúságát bánthatná.

Hanem erre megint *Norelka* asszony zavarta össze az ügyeket:

— De *Tyákó!* — szólt. — Minek ez az áltatás? Hisz maga is megvallotta, hogy szeret.

— Én csak, én csak, éppen... dadogtam.

— Igen! — hangsúlyozta *Norelka* férjének. — Nincs okod felháborodásra. Ő többizben nyilatkozott nekem, sőt tanuságot tett vonzalmairól. Nem szabad tovább folytatnunk hátad mögött ezt a dicstelen játékot.

Ekkor már szörnyen bűzlött valami nekem ebben a kis kalamajkában. Azért hirtelen összeszedtem magam és határozott hangon így vetettem véget neki:

— Nézzék kérem! — intéztem mindkettőjükhöz. — Én sokkal nagyobb hálával vagyok eddigi barátságukért, semhogy a legkisebb disszonanciát is szabadna felidéznem önök között. Sajnálom, hogy már ennyire is okot adtam és legjobbnak itélem, hogy ha ezentúl visszavonulok. Ezt fogom tenni mindjárt ezuttal. Csókolom a karmát nagysás asszonyom. Ajánlom magamat uram!

— De... (Így=úgy=emigy és amugy...) akartak visszafogni. Sikertelen.

Egy erélyes szárnysuhintással meglógtam a derék házaspár közeléből.

*

Nem mondom, hogy nem szepegtem kissé a következményektől. A nevelésem sokkal jobban belémedzette a polgári erkölcsök szentségét. Amellett természetemnél fogva jóság és kímélet a főtulajdonságom. Egyszóval féltem, hogy mégis csak galádul háborúságot zavartam a *Narofkó* pár közt s haragot, keserűséget, ami vele jár.

Nagyon örültem tehát, hogy másnap a torony körüli kémszemlémen *Krax=kri* barátommal találkoztam s már előre láttam a képén, hogy mondandója van számomra.

Ennek a *Krax=kri*nak a jellemét talán ebben a szóban tudnám meghatározni, hogy mű=nő=csábász. Boldogabbá tette, ha szerelmi kalan=dokkal dicsekedhetett, vagy csak körülök szaglászott, mint maga egy női csók.

— Hallod=e, — kezdte mesélni, — milyen különös mende=monda járja felőled? Valaki kihallgatta a *Narofkó* párt, amint rólad tárgyaltak és egy mű=tettenérési jelenetet beszéltek meg együtt. Mert az köztudo=mású, hogy *Narofkó* már rég válni akar nejétől, de nem volt akinek a nyakába sózza. Téged úgylátszik alkalmas palinak véltek, de nem sült el a kis terv, úgy sejtem.

— Honnan? — kérdeztem.

— Onnan, hogy az imént találkoztam *Narofkóékkal* és az asszony ostoba parasztnak nevezett, a férj pedig kitanult gazfickónak.

Mondhatom, soha olyan jól hizelgés és dícséret nem esett, mint ez a gorombaság.

(Vége köv.) TERSÁNSZKY J. JENŐ

A SZÖRNYŰ IZGALOM ÉRTHETŐ

Az a nagy világomlás, melyben százmillió emberi élet elpusztult, melyben városok égtek hamuvá, melyben vitéz nemzetek ugyancsak vitéz nemzetek ellen, fajok fajok ellen, végül már osztályok osztályok ellen harcoltak nemes dühvel, sőt amelynek egyes fázisain belül lakók a házmesterek ellen és viszont is életre=halálra küzdöttek, amelyben azután a termelést mindaddig ellátó óriási és komplikált gépezet is elakadt, összetört és elpusztult, — szóval ez az egész átalakulás, ez a hősi kor, ez a tettek ideje, ez az általános vitustánc, ez a pokol, ez a kataklizma, valamint «Untergang des Abendlandes», sőt szükséges átmenet egy boldogabb korszakba, ez az okvetlenül elmaradhatatlan átmenet egy később megint csak boldog=talanná váló további korszakba, — ez az egész következőképen kezdődött.

A Kis Mocskoshoz címzett nyári vendéglőben haraptuk a füstöt és sörszagot én és barátom Baltaszöghy. Tehát nem künn a kerthelyiségben ültünk, ahol a cigány cerkovicot húzott a kedélyek alá, ahol a hivatalnok öt pohár spriccerrel próbálta végleg elintézni a sértést, melyet aznap délelőtt a főnöke fejéhez vágott, ahol bájos nőcskék a tündérek jószivű=ségével kínálták két=három szemmel a lovagjaikat abból a tányér cseres=nyéből, melyet az fizetett, — nem, nem itt, hanem benn ültünk a vendéglő első szobájában, egy=egy pohár sör mellett.

Rajtunk kívül még néhányan csámcsogtak a teremben s bolondokat beszéltek. Hát amint épen ülünk, üldögélünk, egyszer csak eszembe jut ám, hogy ezzel a Baltaszöghyvel valami kis megbeszélni valóm volna. Igen ám, de ezek a moslék figurák úgy ordítanak itt a közelünkben, hogy a saját szavamat se hallanám, ha éppen szólnék. Intek hát Baltaszöghynek, undorodó képet vágva, hogy menjünk át a másik szobába, a középsőbe, ott nincs senki. Át is menekültünk, vittük magunkkal az üres két poharat. Letelepszünk s éppen kezdem:

— Hallgass csak ide!

De ebben a pillanatban beszéd üti meg a fülemet, mely a szomszédos harmadik, legbelső, szobából szivárog ki. Tátjuk a szánkat, én szólok:

— Figyeld csak!

És hallgatunk, figyelünk, egészen közel húzódunk az ajtóhoz, most már minden szó jól érthető.

Nem cifrázom sokat: ott tanácskoztak a véresfejűek! Mindnyájan tudjuk ma már, hogy ők indították meg az egész rettentő, hogy is kezdtem csak... világomlást, hősi kort, tettek mezejét, poklot és kataklizmát, etceterát. Akkor persze még senkinek semmiről sejtelme sem volt, ilyes=mit, ilyen világomlást etceterát el sem tudtak az emberek képzelni, vidám krokikat olvastak s az azokban evickélő fantáziácskát is már zsenialitásnak bámulták, hisz' mondom, odakünn is gyönyörrel hallgatták a cerkovicot, nyugodtan itták a sört, a külvárosokban szokványos kétségbeeséssel űzték a munkásasszonyok vérszegény csemetéikről a poloskákat, a vidéken, például az aranykalásszal ékes magyar rónaságon épp' akkor tört bele a földtelen paraszt foga a fekete kővé száradt sárkenyérbe, szóval és azaz: teljes pompájában virult a béke.

Mi már a lélegzetünket is visszatartottuk és úgy figyeltünk. Benn tanácskoztak a véresfejűek, minden szavukat hallottuk, az egész világ=

veszejtő terv már készen volt, a mindenség már alá volt aknázva. Hallottuk egymásután a legborzalmasabb részleteket, amint dübörögve vonultak fel. Már tudtuk, hogy másnap reggel kezdődik a világomlás, pokol, kataklizma s fejünkön a koppanás.

Először is dinamittal fölrobbantják Párist. Hét várost leöntenek szurokkal s a szurkot felgyújtják. Ezer dreadnought fut ki a sík tengerre s lőni kezdik egymást, miközben egyenként sülyesztik őket a tengeralatt=járók. Ezer léghajó emelkedik a felhők fölé s ezek lefelé, bizonyos rögtön mozgósított úgynevezett védelmi csapatok pedig alulról fölfelé, lőnek. Lőnek, robbantanak, szúrnak, vágnak, égetnek, rohamoznak, mérgeznek, nyársalnak. Kína kútjait pestissel fertőzik meg. New=Yorkot felgyújtják. Japán alatt mesterséges földrengést idéznek elő. Borneó szigetét elsülyesz=tik. Az Aetna zsilipeit megnyitják. És így tovább! Gyönyörű lesz, gran=diózus lesz, egész a végső diadalig! Közben az lesz a legmulatságosabb, hogy ez az egész hecc helyenként és időnként a legzseniálisabban kompli=kálódik. Például egyszer csak minden ok nélkül elrendelik, hogy minden kecskeszakállas férfit ki kell végezni. Egyes kategóriákat, melyek a társa=dalom tetveinek összeségét foglalják magukba, elszállítanak a Fekete=erdőbe, ott egyenként egy=egy faszál tövéhez ragasztják őket s az egész erdőt a vagonokon odagyűjtött szörnyű mennyiségű higanykenőccsel kenik be. Más kategóriát, melybe a vérszopók tartoznak, úgy végeznek ki, hogy egy hatalmas falhoz illesztett létrán kell mászni az áldozatnak s ekkor egy óriási vas gólemembert, borzalmas hüvelykkel, villamos szer=kezettel mozgásba hoznak, a gólem egy dühöset sziszeg s a falon mászó delikvenst elkeni. Vagy: a V=vel kezdődő nevűeket egyszerűen felakasztják, de mind. Ezt az utolsó ötletet mint pótindítványt most, a legutolsó órá=ban indítványozta valaki s az indítványt elfogadták. Valaki más azt indítványozta, hogy az akasztást ki kell terjeszteni a B=vel kezdődő nevűekre is. Megremegett mellettem a barátom, Baltaszöghy.

Ezen az indítványon sokáig vitatkoztak. Kihallatszott egy hang, ismerős hang, de nem tndtuk kivenni, kié — hangosan, röhögve mondta:

— No ha ezt hallaná az a hülye Baltaszöghy, alaposan be lenne gyuladva!

A véresfejűek kacagtak, de az indítványt elvetették. Tovább rész=letezték azonban mintegy szürcsölő kéjjel a legkegyetlenebb szörnyűsé=geket. Még ma is hihetetlenek ezek, pedig azóta átéltük valamennyit, valósággá váltak. Illetve aki már átélte, mert szegény Baltaszöghy például elveszett bennük, vagyis hősi halált halt. Leásnak a Szahara közepébe — hangzott monotón szárazsággal — és ekrazitot visznek le, a folyami hidakat középen ketté metszik, a Góbi=sivatagra vizet bocsátanak és így tovább.

És mi ketten mindent hallottunk. Mindent megtudtunk előre s már nem volt mentség. Egymásra néztünk. Én fáztam és reszkettem, nem szégyelem megvallani. Barátom Baltaszöghy olyan fehér volt, mint a lepedővel borított seprőnyél, azaz a kisértet. Ő is reszketett egész tes=tében, az ajka meg=megrándult, zavarodott szemével keresztbe nézett.

Egy ideig nem tudtunk hangot adni, csak néztünk, bámultunk egy=másra. Végre én vettem erőt magamon s hebegve szólaltam meg:

— Hal=lott=ttad e=ezt?
Ő fojtott rémülettel lihegte:
— Hallottam!
— Ször=nyű=séges! — dideregtem én.
— Hihetetlen! — búgta ő s a keze ökölbe szorult. Mindjárt folytatta is és csak úgy ömlött belőle:
— Hihhetetttlenn! Hallattlann! Rettentő! Elképpesztő=ő! De meg fogom tudni, hogy melyik volt! Kinyomozom, ha addig élek is! Hogy ki volt az az elvetemült gazember, aki engem hülyének nevezett!

NAGY LAJOS

TAVASZI HARSONA

Szép tavaszi reggelen megharsan a trombita,
katonák vonulnak végig az utcán,
s hogy berreg a villamos csengő!
Ma először nyitottak ki minden ablakot,
ma először veszem észre a napsugár szagát,
ma azt kiáltom: Diadal! diadal!
s lelkem csupa villamos csengő.

Ne kötözd a sebeket! Hadd folyjon a vér!
Hadd haljon aki haldoklik! Az éljen csupán,
ki föl se vesz holmi kis karcot!
Süt a nap! Süt a kard! Süt a trombita!
Lelkem csupa villamos csengő,
s mind azt csengi: Diadal! diadal!
mert harcot vívtam, győzelmes harcot.

Diadalmasan vonulnak föl lelkem vadabb érzetei
s a megszokott hunyaság, elfeledkezve félelmeiről,
elszégyenülten bámul utánuk:
mint mikor szép tavaszi reggelen megharsan a trombita,
katonák vonulnak végig az utcán,
s a kis szolgáló, föltérdepelve az ablakdeszkára,
majd kiesik, ugy bámul utánuk.

BABITS MIHÁLY

JÓ TERMÉS

Elhallgat a harang, s rákezdi már a dob.
A templomkupolát most festik szép pirosra,
s talán holnap már kasza villan a rozsra: —
a napon állni jó, de lefeküdni jobb.

Elhallgat a dob is, kezdi a kisbiró.
Kékben a zord paraszt, s pénzgondra veszve lelke.
Nyögnek az asszonyok: pípet kapott a csirke!
De ujjong a kalász: a napban állni jó!

a napban állni jó! de leheverni jobb!
Végez a kisbiró, s most néma a vasárnap.
Boldog a gazda most, egy órácskát ha lop
s heverve nézheti, hogy kalászai állnak!

*

Óh kedvesem, nekünk kalászunk nincs: nohát
arassuk örömét a mások mezejének!
Számunkra vett a föld ily sárga, dús ruhát,
s világ gazdái mind a költők és szegények.

Óh kedvesem, be bús gazdák voltunk soká!
De most látod dicső termést adott az Isten!
Tavunkról a ködöt elkapta e sugár
s tükröt vet a világ kiderült lelkeinkben.

Mily varázstükör ez! kedvesem, nézz körül,
mint dús mezők fölött gazdák szemei néznek:
minden kis résznek itt van szem, aki örül,
de ki fog örülni, ha mi nem, az egésznek?

BABITS MIHÁLY

EKLOGA

Titiruszom, ki heversz terebélyes
bikkfa alatt,
nádsípodból eresztve szeszélyes
vers=fonalat
kötni, ezerszinű pántlika=módra,
vagy a futár
szél sarkára, vagy égi pilóta
gépe után
hogy maradozva röpüljön a géppel
messzi gigász
város iránt, lobogó diszként, mely
visszacikáz,
mint utasok bús vágya honukbeli
dombok drága
keble felé, ha röpülnek a bábeli
kőskatulyákba
kényszer=hajtva, de lelkük szépen
visszasuhan
ellenmondó röpte szelében: —
én okosan
lelkem küldöm el inkább és magam
itt maradok:
lelkem a messzi kövek vadonán vadan
elcsavarog,
táncol a táncokkal, lesi kártya
sors=ütemét,
naptalan utca redőibe mártja
macska=szemét, —
mig magam elnyujtózva nyugodtan
itt heverek,
homlokom árnyalják látatlan
bikk=levelek
s hó=szin nyájra vigyázva sugáros
napban uszom,
ugy dalolok fura dalt furulyádhoz,
Titiruszom!

BABITS MIHÁLY

TITOK

A tanár szigorúan nézett a gyerekre.

— Ha egyszer föladom, meg kell tanulnod.

A gyerek lesütötte a szemét, nagyon sápadt volt s nagyon szégyelte magát, egész teste remegett s a feje szédült.

— Kezdjük újra, — mondta a tanár, — mit tanultál, törtet törttel hogy adunk össze?

— Törtet törttel úgy adunk össze...

— Ne szajkolj nekem: mondd meg.

— Számlálót számlálóval, nevezőt nevezővel adunk össze.

— Abszurdum, — mondta a tanár, — ilyen ostoba csak egy lány lehet: hát a nevezőket is összeadod.

— Nem.

— Hát.

— A nevezőt nem adom össze.

— Hát mit csinálsz?

A kislány fejében az emlékezés világossága lobbant fel.

— Közös nevezőre hozom.

— Jó jó.

— És akkor a számlálókat összeadom.

— Nagyon jó. De hát ezt régesrégen tudtuk, most menjünk át a szorzásra...

A kislány egészen zöld lett: a feje fájt és hányás ingere volt és görcsök voltak a hasában. Vékony izzadtság ömlött el az arcán, a bőrén s a szeme zavarosan, nedvesen, kapkodva nézett.

— Hát mi a külömbség az összeadás és a szorzás közt?... Van köztük lényegbeli külömbség?

— Van... nincs...

A tanár megvakarta sűrű, deres szakállát, ezt a haszontalan gyereket itt tanítja már hónapok óta meghalt barátja iránti kegyeletből, tetszett is neki, hogy jó feje van, könnyen és roppant lelkesedéssel tanul mindent. De hogy milyen buta a számtanra, az borzasztó. Nem bírja koncentrálni magát. Lány. Ostoba lány. Ilyen elemi logikai munkára is alkalmatlan.

— A számtan a legegyszerűbb és a legtisztább tudomány, — mondta neki ingerült dühvel, — a történelem ostoba, buta, önkényes hazudozás, mit tudom én, mi történt ezelőtt ezer esztendővel, azt se tudom, egy perccel ezelőtt mi történt! Egyszercsak be fogják bizonyítani, hogy a mohácsi vész nem 1526-ban volt és hogy Krisztus, Krisztus után 17-ben született... De a kétszer-kettő-négy: mindig annyi volt. Ha egyszer meg-

értetted: soha többet nem kell újra kezdeni, spekulálni, változtatni rajta. A matézisben változatlan, pozitiv igazságok vannak s egyik tégla rajta a másikon. Hát van ennél könnyebb dolog a világon? Hát mért nem szeded össze azt a kis lányeszedet? Ha lány vagy is, csak van annyi sütnivalód, mint annak a pimasz lurkónak, aki ott ugrál az iskolakertben?... No.

Már röstellte, hogy így kitört belőle a felesége elleni dühe, akivel sohase lehet logikailag tiszta vitát lefolytatni, semmit se lehet a végső konzekvenciáig vinni: a női gondolkodás logikátlansága elleni őszinte felháborodása. Dühítette, hogy ez a gyereklány mindenben eminens, ahol a fantáziáját érintő témát talál s a matézisben ily tunya és használhatatlan.

De azért csak kínlódott vele egész órán át.

Kitűzte maga elé célul s törik-szakad keresztül viszi, hogy rendszeresen oktatja barátja árváját ebben a csonka évben, míg jövőre iskolában helyezheti el.

— No, eredj játszani, — mondta a végén s összecsapta a könyvet. — Eredj futkározni, aztán dülj neki és pontosan tanuld meg.

Undorral hátat fordított a lány-dolognak s örült, hogy mehetett a kollégiumi számadásokat rendezni.

A kislány nagy gonddal összerakta a könyveit és füzeteit, pedánsul, helyesen, tisztán az asztalkáját és fiókját, akkor már nem bírta a szédülést, leült és sápadt-zöld arccal nézett maga elé. A szájában nyál futott össze s émelygés kínozta, szédült. Szeretett volna tovább tanulni, de nem látta a betüket s úgy érezte repül vele az asztal és a szoba és tündéri hangokat hallott, füttyöt hallott kívülről és egész testét elöntötte a láz. Míg a számtan könyvbe nézett, az otthoni szörnyű szép érzéseket érezte. Jóskát érezte odakint, az anyja kocsisát és hőség futott át a testén. Tudta, hogy nem lehet itt a Jóska, hiszen otthon van falun, nem is volt a városban soha és mégis úgy érezte, hogy ott kint csördit s csak az ablakhoz kell lépnie és meglátja s nem mert az ablakhoz lépni, épenúgy elöntötte a különös hőség, mint otthon, ahányszor megérezte a közeledését és nem tudta mi ez.

Talán félóráig ült így mozdulatlan, akkor már nem bírta tovább ezt a rettenetest, napok óta így szenvedni s nem merte senkivel megéreztetni, észrevétetni. Árva volt itt, de ha anyja itt volna, attól még jobban takarná. Jaj, iszonyú szégyen, a testében ott, a beleiben vagy hol érez ilyent, borzasztó.

Két kis kezét a hasára tette és mint egy öreg asszony ment az ajtó felé.

Valamiért visszanéz a padlóra és majdnem meghalt. Egy vércseppet látott a földön.

Iszonyú. Mintha gyilkosságba esett volna, úgy állt soká dermedten. Nem tudta, mi az.

Kint valami neszt hallott. Gyorsan lehajolt, ráköpött a vércseppre s feltörölte a szoknyája belső szegélyével.

Akkor kiszaladt s elbújt a kertben a ribizlibokrok közt a lócára. El akart rejtőzni az egész világ elől.

Jaj és most eszébe jutott, hogy valamit meséltek a Barta=lányok, suttogtak tavaly nyáron valamit, a detrei paplányok, akik vizitben voltak náluk, rokonok, de úgy valami vérről, mintha egy igen nagy szégyen volna... nem értette, de úgy érezte, szinte akkor is remegett, mintha olyan dologról volna szó, mint a lopás, a legnagyobb szégyen, amiért becsukják az embert, de nem tudta mi az és most kis teste remegett s fekete szemeit csak meresztette az ismeretlen felé.

Alkonyatig ott volt. Szerencsére senki se kereste, mert nem volt otthon a néni, körül lesett s mivel látta, hogy senki sincs a kertben, föl=emelte szoknyácskáját s megnézte és iszonyú, az alsó ruhája csupa vér volt.

Még jobban reszketni kezdett: mit csináltam, — mondta magában.

Beszaladt a félreeső helyre, s levetette az alsó fehér szoknyát s meg=törülgette vele a vért. Akkor összecsavarta és be akarta dobni, de meg=ijedt, hogy meglátják benne a fehéret.

Azért óvatosan kiszökött s nyitva látta a padlásajtót és fölment a forró padlásra. Helyet keresett, hova dugja a szégyenét és a ruhácskát egész kicsire gyűrte össze, aztán bedugta a kémény mögé a zsindely=tető alá.

Óvatosan leszökött ismét s hogy sikerült, egész boldogságot érzett.

Más embernek érezte magát, ugrált és vígan futkosott.

A fiúk is jöttek haza és pajkosan beszélt velük, sose volt olyan bátor, mint most. Egész kötekedő modorban heccelődött.

Mikor a néni megjött, kezet csókolt.

— Hű, de ződ vagy, — mondta a néni. — Mi bajod?

Ő nevetett. Szemérmesen lesütött arccal.

— Semmi.

Olyan büszke volt, hogy eltüntette az áruló nyomokat. Nem is törődött vele senki.

Vacsora után sem érzett semmi különös bágyadtságot, lefeküdt az ágyába, szépen imádkozott, akkor újra elkezdett a teste izzadni, a Jóska kocsisra gondolt s most, hogy sötét volt, nem is igyekezett elkergetni ezt a forró, gyötrő, izgató érzést... Kimondhatatlan boldogságot érzett, mennyei jó édességet s úgy ringatózott át az álomba, mint egy angyal.

Éjfél után valami rémülettel ébredt fel, csöpögést hallott... aztán megérezte, mintha meleg fürdőben feküdne.

A hold bevilágított, felemelte a kezét, nézte és csak lassan jött rá, hogy milyen sötét színűek az ujjai...

Iszonyatosat sikoltott.

– Mi az? mi történt? – kiáltott a néni s felugrott az ágyból.

Mint egy kísértet közeledett hosszú fehér ingében és ő görcsökben fetrengve rettegett s takarta magát.

Most gyertyafény.

A néni megállott felette s kikerekedett arccal nézte a rettentő vér-tavat, amely átcsorgott a vékony vánkosokon.

– Szegény gyermek, – mondta és a kislány egyszerre könnyezni kezdett.

Látta, hogy a néni nem utálja és nem haragszik rá.

És ez oly kimondhatatlan jó volt.

– Törtet törttel úgy szorzunk, – mondta magában váratlanul – hogy közös nevezőre hozzuk, aztán... Édes néni én nem... én nem... – mondta hangosan.

– Jaj szegény gyermek, – mondta a néni – hát már te is nő vagy!...

A kislány boldog ütést érzett, valami titok virágzott ki benne. Lehunyta lassan a szemét és lágyan elmosolyodott. Semmi fájdalmat nem érzett, csak igen szelid és jó és kimondhatatlan boldog lankadtságot.

MÓRICZ ZSIGMOND

FIGYELŐ

CSILLAG TERÉZ

Legutolsó nagyobb szerepe és nagy sikere a Gyurkovics-lányok-ban volt. Gyurkovics mamában kitűnően megformálta az élelmes, talpraesett, erélyes vidéki háziasszonyt, akinek nem lehet olyan sok lánya, hogy valamennyit férjhez ne tudja adni. Friss volt, élénk, kedves, humorral teli, — ugyanaz a Csillag Teréz, aki valamikor, fiatal korunkban a friss, élénk, kedves fiatal lányokat játszotta, csak épen a haja őszült meg. Az a fajta művésznő volt, aki nem szinészi eszközeinek nagyvonaluságával, stilusának kidolgozottságával, a művészet öntudatos fogásaival dolgozott, hanem emberi lényének szeretetreméltóságát és báját vitte a színpadra és ott is tulajdonképen csak azt folytatta, amit az életben csinált. Ő volt a született naiva fiatal korában, mert naivúl, ösztönből játszott. Ezt a természetét átvitte öregkorába is: azokat az idős asszonyokat tudta igazán jól színészileg kidolgozni, akik öreg korukban is megőriznek mennél többet a fiatalkor üdeségéből és naivak tudnak maradni. A szenvedély, a tragikus hang nem volt meg regiszterében, lényénél fogva vígjátéki szinésznő volt, de a maga nemében legjobb, akit magyar színpadon láttunk. Francia darabokban finom, előkelő szalonhölgy, magyar darabokban tűzről pattant vidéki magyar úrilány és menyecske — ezek voltak legnagyobb sikerei. Egy-egy jelenetével országra szóló hatást tudott tenni — mikor például A dolovai nábob lányá-ban azt mondta férjének: ne merjen rólam rosszat gondolni, egész Magyarország tapsolt neki. Herczeg Ferenc ifjabbkori darabjainak sikeréhez ő adott legtöbbet az összes szinészek közül. Fel kell róla jegyezni, hogy gyönyörűen beszélt magyarul. A magyar társalgási nyelv ritmusát és zengését senkitől sem hallottuk nála tökéletesebben. Virágkorát a kilencvenes években élte, — akik akkor a Nemzeti Szinházba jártunk, sohase fogjuk őt elfelejteni.

SCHÖPFLIN ALADÁR

J. JUZSNIJ. A KÉKMADÁR KABARÉ

Mire ezek a sorok nyomdafestéket látnak, ezt a vándor-kabarét legtöbben már el is felejtették. Bár ez helytelen kiszólás, hogy «elfelejtették», mivel, gondolom épp ez az, amit velem együtt sokan nem fognak tenni ezzel a kabaréval.

Mert semmit bátrabban nem írnék ide, mint azt, hogy amit ezek az oroszok művelnek, azok közé a dolgok közé tartozik, amik egyszersmindenkorra szólóak s bárcsak úgy lehetne maradandóvá tenni ezt, mint ahogy képeket, szobrokat.

Színtiszta művészet ez, amellett, hogy a legédesebb tetszetősség mellesleges szerencséje. Az igazi, a legérdemesebb fajta művészet, amely mindenkié, a finnyás műértőtől a pugrisig, gyerektől aggig. Súlyos is, könnyed is, benne van a sziringsz primitív nyiszkerélése éppúgy, mint a lant komoly s megfinomúlt zengzete.

Ilyen estéről jössz el azzal az érzéssel a szinházból, hogy az élet gyönyörű és csodálatos és érdemes a remény.

Kikivánkozik belőlem, hogy legalább hevenyén ideírjam egy-két ötletemet, míken szinte úgy kaptam rajta magam, amint fel-fel ocsudtam az ellenőrizetlen és teljes igézetből, amivel az előadás lenyűgözött.

Hiszen ebben van minden. De ezek az emberek komédiájukkal valósággal kikényszerítik magukra szemedből gyermeknek a pillantását. Ez jutott eszembe. Az, hogy szinte merni sem akarnád, hogy valami kontrollal kisérd művészetük rádzuhogó hatását. Mert semmit sem tudnál még csak elképzelni sem, nem hogy elgondolni különben, mint amit tőlük kapsz. Boldog vagy, hogy megadhatod magad ennek a föltétlen zsarnokságnak.

Mit hozzak fel erre: Juzsnij viccel rajta, hogy Londonban és Berlinben valami olyat kívántak tőlük, ami kivételesen nekik londoniaknak és berlinieknek való s ő erre azzal felelt, hogy: — ja kérem, nekünk az egész világnak kell csinálnunk programunkat, de ha muszáj hát legyen!... És erre jön egy német vagy spanyol, vagy tudomisén miféle jelenet.

Ez gondolkoztatott el legjobban. Épp azzal, hogy tényleg minden disztinkcióra való képességem felmondott arra, amit adtak. Hiszen valóban annyira angol és német volt minden, de olyan paradoxul nemzetközien az, hogy ha még aztán annyira orosz is volt, hát meghatározni valóban csak a Juzsnij nehány mókás szava tudta.

Tudákosságnak érzem, ha így fogalmaznám meg más nyelven, hogy: — nos tessék ha muszáj, be fogjátok látni, hogy mi oroszok bárhová fordulunk, olyat veszünk észre a világból, nemcsak muszka tárgyú dolgot, hanem bármilyet, a ti életetekből is, amire elálmélkodtok, hogy benne van s sohasem vettétek volna észre, ha mi oroszok nem mutatjuk meg nektek.

Nos talán ez az, amit örök emberi névvel illetnek. De hát mi ez? Valami kivonat? Hiszen csak oroszosan emberi ez, semmi másféleképpen, nemcsak az orosz parasztok és udvarházak, hanem a német spiszerek, az amerikai bar, a bidermájer érzelmesség, csak oroszosan volt szinte exotikusan ízes.

Bizonyos, hogy ha valaha rémségnek érezted a világnak utóbbi szomorú uniformizálódását, hát itt volt, hogy magadban, az örök ifjú mindig győzedelmes művészet nevében kacaghattál ezen a szomorú, ostoba rémen. A szél, a víz, a nap, az erdő, a hegy, a sík szüli százszor ujjá és ezer változatúvá az emberi lelket, a villanynak, a gőznek, papirnak és bánomisén micsodáknak minden gyatra egyhangúsító erőlködése ellenére. Hogy másnak is érj valamit, csak azzal teheted, ami más mint az övé, amit magaddal hoztál, fajodból, vagy helyesebben nemzetedből, vagy még helyesebben sajátos életviszonyaidból. No természetesen, ha azzal bírsz, aminek a neve: tehetség. De akkor sohse félj, hogy meg nem ért mindenki bármi másként tudsz is mindent. Mert maga vagy az eleven paradoxon, a sajátosan emberi.

Két jelenetet szeretnék megemlíteni, mint amik hatásánál teljesebb illuziót nem tudok elképzelni. Egyik a nem-nevető királykisasszony groteszkül elragadó mesejelenete volt, a másik az erdei törpéké.

Azt hiszem, ez a két jelenet s kivált az előbbi rendezésnek és az egyszerűségében raffinált szinészi játéknak olyan teljesítményét produkálta, akár egy remekbe készült svájci óraszerkezet. Ahogy az első a mesék «boldogan éltek, míg meg nem haltak» harmoniájával, a másik pedig, a törpéké, egy disszonáns akkordal zárult, — oda nem kellett semmi, csak a szájad eltátani és kuncogni belül gyermekmódra. S alapjában micsoda semmi eszközökkel érték el mindezt!

De ilyen volt a műsor minden száma. Egyik jobb a másiknál. Az orosz tárgyúaknál önkéntelen volt a gondolat, bárha ilyen tálalásban kerülne ki magyaroktól is, ami igazán speciális. Mert hogy még sok és egész más kincseink rejlenek, mint amilyenekkel akármennyire is brillirozunk kivált legutóbb a világnak, semmi jobban nem láttathatta meg, mint ezek a muszkák.

Persze, mint ahogy el is kezdtem, nem biggyeszthetem már ide, hogy menjetek el és nézzétek meg őket. Rá sem szorúlnak bizonyára ilyen propagálásra sehol a világon. És a dicséretet és méltatást is olyannak érzem ezekre az emberekre, mint annak a bizonyos szekér szénának tetejére lökni azt a villát, aminek mindig helye van rajta.

Csak ennyit is akartam. Úgy igaz. Hálából ezeknek a kedves, boldog vándoroknak.

TERSÁNSZKY J. JENŐ

NÁDAS SÁNDOR: AKIÉRT CSAK A KEZET KELL KINYUJTANI

Regény. A Genius kiadása

Nádas Sándor az irodalom «enfant terrible»-je. Ennek a városnak a kávéházai tele vannak augurokkal, akik összemosolyognak, kifelé nem kockáztatnak semmiféle őszinteséget, de négyszemközt lerántják a leplet mindarról, ami Pesten van. Két ember bizalmas kávéházi beszélgetéséből többet tud meg az idegen, mintha elolvassa a főváros valamennyi újságát és könyvét. Nádas enfant terriblesége abban nyilvánúl meg, hogy a kávéházban rebesgetett őszinteségeket néha kirőpíti a nyilvánosság elé. Tömérdek ellensége van ennélfogva: akiket leleplezett és akik tartanak leleplezéseitől.

Nádas Sándor harciassága mögé egy világnézetnek, vagy legalább is politikai pártnak kellene sorakoznia. A szociáldemokraták, akikre gondolok, sokat nyernének vele De Nádasban sohase volt politikai véna, inkább a budapesti nép és élete érdekelte. Van benne valami nyomozó szenvedély. Van benne valami a «Gil Blas» sánta ördögéből, aki fölemeli a házak tetejét és szereti megmutatni az emberek négy fal közt való intim életét.

Született újságíró és ma kétségtelenül a legjobb társadalmi reporter. De egyénisége, sarcasmusa, bátorsága túlnő egy napilap megengedett keretein és ezért a maga alapította lapjában és könyveiben éli ki szenvedélyét: az emberi ferdeségek és kómikumok föltárását.

Legújabb könyve: regény, a budapesti élet egy darabkájának regénye. Csaknem fényképszerű hűséggel rögzíti meg azt a Budapestet, amely a kommün alatt és után volt és abban a tükörben rögzíti meg, amelyet egy kis pesti szinésznő élete tár elénk.

Kulcsregény némiképp, a köztudatban szereplő emberek karrikatúráival van tele. És ezeknek a karrikatúráknak megvan a maguk jellemző ereje, de megvan bennük az a bántó igazságtalanság, ami minden karrikatúrában megvan: valamely testi vagy lelki hiba túlzott kidomborítása. A század elején Párisban élt az a Jean Lorrain nevű író, aki alakjait

előszeretettel merítette «tout Paris» életéből és ezért igen heves támadásokban volt része. Lorrain csak annyit mondott mentségére, hogy alakjait az életből veszi, de több ismert emberből gyúrja össze őket és nem tehet róla, hogy egyes jellemző vonások alapján sokan élő emberekre vélnek ráismerni. Azt hiszem, Nádas karrikatúráit se lehet egyetlen élő emberrel sem azonosítani.

A regény hősnője pesti szinésznő, aki antitalentum a színpadon, de annál jobban játssza meg szerepét az életben, ahol a férfiakat ujjai köré csavargatja. Udvarlói, rajongói egytől-egyig karrikatúraszerű férfiak. A férfiak nemi rabszolgaságát, női ügyekben való gyermeki együgyűségüket, határtalan hiúságukat Nádas néha csakugyan olyan jellemző erővel érzékíti, hogy Balzacra kell gondolnunk, aki különben is ihlető hatással lehetett erre a regényre.

Maga a szinésznő alakja csak félig karrikatúra. Karrikatúra benne az, hogy nincs tehetsége, karrikatúra az, hogy a maga józan kis eszével hogyan tud föléje kerekedni erős, közéleti szerepet játszó férfiaknak, akik bájai ópiumától elvesztik eszüket. De nem karrikatúra, hanem regényes rajongás az, ahogy a szerző ezt a pesti értelemben való «nagy nő»-t, ezt a ravasz kis démont fölvezeti a társadalmi érvényesülés hegycsúcsára, amely ebben kulminál: gazdagság, pompa, előkelő társadalmi összeköttetések, Páris!

Van ebben is valami «enfant terrible»-ség: Nádas titkos kárörőme az, hogy hadd pukkadjanak meg a tisztességes nők, ha látják, mire viheti egy nő, «akiért csak a kezet kell kinyujtani.»

De a színésznő sikere, szerencséje, anyagi és társadalmi érvényesülése túlontúl ellágyítja a szerzőt. Látszik rajta, hogy határozottan imponálnak neki ezek a nők, akik csakugyan minden földi jót elérhetnek, mintha ők volnának azok a kiváltságosak, akik csak örömre, szerencsére jöttek e világra. Nádas ebben a tekintetben egy kissé megfeledkezett a «Szép leányok tündöklése és nyomorusága» örök tanulságairól.

Nádas Sándor stilusáról szeretnék még valamit mondani. Van ebben a stilusban valami, ami nem teljesen írói. Mondatok, amiknek leírásától kényesebb toll visszaborzadna, ha még annyira az élet nyelve és krákogása is. A közvetlenségre való törekvése itt-ott laposra sikerül. Ezzel szemben vannak remekbe készült, egyéniségtől sziporkázó, igazi nádasi mondatok. Egy bizonyos: sok ezer közül meg lehet ismerni Nádas stilusát, annyira egyéni és jellemző.

Két olyan erénye van a regénynek, amely letagadhatatlan. Az egyik, hogy végig olyan érdekes, mint egy szenzációs riport; a másik érdeme, hogy bátor, bár talán túl gyöngédtelen kézzel nyul ebbe a mai világba, amely izzón érdekes, amely a legjobban érdekel minket és ez szinte érdem ma, amikor az írók legnagyobb része csaknem irtózattal és undorral fordul el az élettől, amely bizony nem kedvez a múzsáknak. Mennyi írnivaló volna, ha ez a gyorsan élő világ ráérne olvasni is.

SZINI GYULA

A MEZTELEN KÉPEK VIDÁM HISTÓRIÁJA

Szerintem egy reakciós alakulatnak, mint például ez a Zrinyi-különítmény, soha nem lehet igaza. Még akkor sem, ha negyven fokos a hőség, húsz embert már meg is ütött a hőguta — s a reakciós különítmény azt mondja, hogy: meleg van. Nincs igaza!... És ez nem túlzás, legföljebb nem kell szószerint érteni, hanem úgy, hogy a reakciós különítmény azért mondja, hogy meleg van, mert ezzel is valami gonoszat akar. Például rá fogja a meleget a zsidókra. Azt mondja, hogy a zsidók aláaknázták az országot és most fűtik az aknákat, hogy meleget idézzenek elő s aztán világgá kürtöljék, hogy itt milyen borzalmas meleg van s ekkép kompromittálják hazánkat. — Vagy azért van meleg, mert a zsidók összegyűjtötték s elrejtették a hideget, hogy azt azután majd télen hirtelen a piacra vetve egyszerre felverjék a fa és szén árát, melyet potom pénzen vásárolnak most össze.

És valóban, a följelentés most is gonosz célzatú. Mert forszirozása annak az erkölcsnek csúfolt erkölcstelenségnek, mely az emberi test nuditásaiból olyan túlontúl borzalmas misztikumot, miegymást csinál. Ennek az «erkölcsnek» neveltje az a férfi, aki bizalmasan elpanaszolta nekem szekszuális kálváriáit, akinek élményei közé tartozik a következő apróság:

Tizenhétéves korában órákig bámulta azt a szoborcsoportot, mely a Nemzeti Múzeum homlokzatát díszíti s mely a jellegzetes háromszögben meztelen figurákat, többek közt két heverő nőt ábrázol. «Ó, láttam a teljes alakú meztelen nőt, ha csak kőből is, de olyan szépet, olyan izgalmas csipővel, ágyékvonalakkal, hassal, a kis köldökmélyedéssel a has közepén, olyan gömbölyű vállal, karral, derékkal, de mondom különösen csipővel és diszkréten a szem elől visszabúvó, hívó, sejtető ágyékvonalakkal, hogy engem bizony majd hogy a frász ki nem tört. Azt hittem akkor, hogy ez fogvacogtató gyönyörűség — és ma tudom, hogy az a kielégülhetetlen

szörnyű sóvárgás tulajdonképen komoly, nagy szenvedés volt!»

No lám, igazunk van! — énekelhetnék kórusban a gárdisták.

Nos, éppen hogy nincs igazunk! Mert a panaszkodó az ő «erkölcsük» áldozata, szabályszerű neurótikus. Olyan miliőben nevelkedett, ahol dugták előle az életet. Hazugságok világában, a tilalmak börtönében nevelkedett — s amikor kikerült onnan, szeme nem bírta el a napfényt.

Ezzel szemben látom a szigeti strandon, trikós nők ezrei közt a kis gyermekeket. Szabadon élnek, mozognak, vidámak — és mit csinálnak? A vizzel, a homokkal és sárral játszanak. Az egész picinyek kis edényekkel mericskélik a vizet s a kezükkel kapart gödrökbe öntözik, gombócot gyúrnak, figurákat építenek; a nagyobbak fejeseket ugranak a hidról, versenyt futnak, lubickolnak, — de se kicsinynek, se nagynak esze ágába sincs a trikós nőket nézegetni. Jobban érdekli őket a nekik való mulatság.

Ez aztán már nem Zrínyi gárdista-szellemben való gyermeknevelés. Ezek a gyerekek nem fognak elmenni s harminc méter magasan nyújtózkodó kőistennőt órákig epedve, égő szemmel, sápadt képpel gusztálni. Nem, ezek majd sokkal zavartalanabbul sportolnak, vagy tanulnak, mint amazok, az «erkölcs» áldozatai.

Szó sem lehet tehát arról, hogy ne lenne a legnagyobb oktalanság, amit a meztelen nőket ábrázoló képekkel műveltek. Természetes, hogy van egy határvonal. De ez a határvonal nem ott van, ahol a gárdisták hiszik. Természetes, hogy például páros jeleneteket ábrázoló fotografiákat nem kell a kirakatba tenni.

Mindamellett inkább jó, mint rossz, hogy ez az eset megtörtént. Nem engedhetjük át az elsőséget Tenneseenek, amely állam tőlünk pillanatokra elragadta azt. Csak vezessünk mi, nem baj ez a kis kultúrbotrány: hadd vágja maga alatt a fát egész mohón az a szellem, melyből sok minden ostobaság és komiszság mellett ez a képhistória is a nyakunkba keveredett.

NAGY LAJOS

LOVIS CORINTH

‹1858–1925›

Az öreg Hans Thoma halála óta a mai festőművészet három «nagymester»-ét különböztette meg a német művészeti kritika: Liebermannt, Slevogt-ot és Corinthot. Hármuk közül a legrobusztusabbik, a legelpusztíthatatlanabb életűnek látszó, tért meg elsőnek örök nyugovóra.

Sajátosan német jelenség volt a művész is, s a belőle sarjadt művészet is, az a fajta német, kinek szembetűnő tulajdonságait kissé megtúlozva, az egész alakot könnyű karrikaturává változtatni. Tenyeres-talpas ‹«ungeschlacht»› ember és ugyanolyan művészet. Kitűnően rajzol, mint majd minden német, de nem marad meg a grafikánál, mert festő akar lenni. Akar. S az is lesz, talán inkább az eltökéltségénél fogva, mint belső sugallásra. Festeni: az ecsettel mintázni, színeket egymásba olvasztani ‹de inkább egymáshoz csapni› mesteri módon megtanul. Csillaga, amelyben vakon bízva járja meg pályáját: «a természet». A természet úgy, ahogy egy-egy változatában véletlenül elébe tárul. Képzelete csak annyiban támogatja a szemét, hogy megeleveníteni segít neki azt, amit amaz meglátott. Alakos kompoziciói mindig harsogva hirdetik, hogy rajtuk nem holmi élményről, vagy éppen művészi álomról van szó, hanem a beállított modelek természetigazságáról. Az izlés, mely az egybevalónak megtalálásában és egymáshoz sorakoztatásában, általában: a harmóniára törekvésben nyilvánul, nem tartozott tulajdonságai közé. Hihetetlen izléstelenséggel rakta össze olyik mythologiai és bibliai kompoziciójának részeit. Legkülönbet olyankor alkotott, mikor nem akart egyebet, mint természetet ábrázolni. Maradt utána egy sor kitűnő arckép — közte az önmagáé is a mellette függő csontvázzal, azután Konrad Ansorgeé, a muzsikusé, Alfred Kerré — amely jobban megőrzi majd nevét, mint nagyigényű kompoziciói. Ezekben a munkáiban is inkább a rajz az, a mi értéküket megadja.

Olyan művészet az övé, amelyet nehéz a nem németeknek élvezniök. Nem is igen ismeretes a külföldön. Minálunk talán húsz évvel ezelőtt a Könyves Kálmán-szalón mutatta be nehány képét Liebermann és Slevogt műveinek társaságában s azóta sem került el hozzánk semmi munkája. A nagy német múzeumokban is kevésbbé van képviselve, mint kortársai. Drezdában függ egy női szörnyeteget ábrázoló festménye, amely beállításának és előadásának brutalitásával jól képviseli ezt a példátlanúl nyers és minden grácia nélkül való művészegyéniséget. A naturalizmusnak alighanem Corinth volt a legszélsőségesebb képviselője Európa művészetében. A legelhatározottabban és egyben a legönkéntelenebbül naturalista. Abba, amit a természetből kivett, legfölebb a maga erőszakos temperamentumát tette bele. Azzal színezte rikácsolóra képeit és nyersesítette el a természet-benyomást.

ELEK ARTÚR

ROBERT DE TRAZ

‹«Complices»: novellák; «Dépaysements»: utirajzok; mindkettő Grasset kiadása.›

Két lélek él, ha jól látom, az elegans Robert de Traz-ban, a francia Svájc, a «pays romand»

ma talán legdivatosabb szépírójában, a Revue de Genève szerkesztőjében, s Magyarország rokonszenves barátjában. Az egyik a genfi protestáns, a tanárok, teológusok, órамívesek honfitársa, a kitűnő nevelésű és kitűnő modorú városlakó, akit vallása, iskolái, talán földrajzi helyzete, s főképp ma is eleven történeti hagyományai bizonyos belső fegyelemre, körültekintő tájékozottságra, kissé korlátolt életformára, s — féktelen terek és vágyak helyett — a befelé-nézésre, a szorgos lelkiösmeret-kutatásra irányították. Genf, három nagy ország között, külön vallást, külön államformát, s külön irodalmat is teremtett, amelynek fénye és fonáksága, talán már Rousseau-tól kezdve, a morális érzékenységben rejlik. Robert de Traz sikerrel folytatja elődei hagyományát, akik közül Edouard Rod nálunk sem egészen ismeretlen; s ha Rod-ra, annak idején, a bourget-i lélek-elemzés is hatott, Traz, bizonyos bátorsággal, már proust-i csapásokon halad. E legújabb novellái, amelyek mögött egész sor regény áll, s amelyeket «Bűntársak» címmel foglalt egybe, hibátlanul megszerkeztett lélektani «esetek». Mindegyikben, gyakorlott kézzel, s a jólneveltség tartózkodásával, a lélek bizonyos végleteit, rejtett «cinkosságait» szögzi le, egy-egy mai történet keretében. Egy kis fiú, a szülői neveléssel szemben, már-már egy hozzájuk tévedt s züllött rokon prédája lesz; de a kalandor eltávozik, s a fiú szüleivel marad (Le Réprouvé). Egy kamasz előbb unokabátyjáért, majd ennek menyasszonyáért rajong, féltékeny mind a kettőre, s már-már a lány körül próbálkoznék; de a sors szétválasztja őket, s mint a szerző maga mondja: «szerencsére» nem történik semmi (L'enfant jaloux). Egy fiatalember addig ármánykodik egy szépasszony, majd meg a lánya kegyeiért, míg mindkettőt elhódítják tőle egyszerűbb s aggálytalanabb barátai (Le Machiavel maladroit). Két fiatal s közeli rokon, egyforma lelkű és külsejű, egyik fiú, a másik lány, felváltva vonzza és taszítja egymást; s a fiú már-már bele is betegszik ebbe a kínzó kettősségbe, de a lány — szerencsére? — meghal, s a másik visszanyeri egyensúlyát (Double). A véletlen hasonlóság s egy elveszett útlevél cinikus Don Juan-ná formál egy jámbor tudóst és családapát; de mire végleg beleélné magát az igazi Don Juan lelkébe is, távozása elejét vágja minden külső és belső drámának (Le Personnage Invisible). Legszebb: Le Visage Différent — annak az ifjúkori barátnak arca, akit jámbor özvegy anyja, szenvedélyes szeretője, s szellemét bámuló iskolatársa más-más módon szerettek, s más-más módon idéznek fel emlékükben; és a halott naplójából már-már kiderülne, ki látta jobban, de a féltékeny szerető tűzbeveti az egész könyvet, s mindegyik hű maradhat a régi képhez. Vajjon nem jellemző-e ez kissé Robert de Traz egész módszerére? Várjuk a nyílt nekirugaszkodást, a felfedező merészségét, az újat, — s az utolsó pillanatban az akarat megbicsaklik, a fegyelem megalkuvásra kész, és a napló, a nagy titok, a művészi vakmerőség a tűzbe kerül. Robert de Traz nem kockáztat semmit; egy francia novellista, akinek mind fantáziája, mind a kiváncsisága korlátlanabb, vagy a történést vinné tovább, vagy pedig introspekciót; több teret adna az ösztönöknek, hangsúlyozná a sexualitást, cselekménybe sűritené a vérszegény elgondolást, s nehezebben, de annál izgatóbban érhetné el a probléma és a történet harmónizálását. Robert de Traz genfi író; nem a cselekmény robbanása, s nem is a lélek végletessége, hanem bizonyos lelki helyzeteknek morális visszhangja érdekli. Ha ez a visszhang felhallatszik, az író úgy érzi, célhoz ért; s már csak a befejezés van hátra, puritán lelkek megnyugtatására. A természet, a svájci keret, alig egy-egy mondatban jelentkezik; a Visage Différent-ban sejtjük, hogy egy kis hegyi városkáról van szó, valahol a Léman felett, bár ez se biztos; ez a morális irodalom a világ egyik legszebb táján, nem annyira a táj szépségét, mint inkább korlátait tükrözi. «Erkölcsi mesék,» mint régente mondták, — amelyek közvetett úton, a kalandok, a vészes bonyodalmak, a lélek rossz szirtjeinek sommás feltárása révén, a biztonságot, a nyugalmat, a szokás egyensúlyát magasztalják. Az élet nehéz művészetében talán ez is a legjobb; de a művészet életében nem ez az egyensúly fontos, s nem mindig az egyenes út a legrövidebb...

A másik lélek a genfi világpolgár, aki, ha kell, szívesen érdeklődik idegen tájak s emberek iránt, sűrűn utazgat és tanul hatalmasabb szomszédainál, s olykor, talán mert szűknek érzi házát s kicsinek a genfi tavat, nagy terekre, végtelen tengerekre szomjas. Robert de Traz ezt a vágyat józanul «dêpaysement»-nak hívja, s nem is ért rajta semmi mást, mint egy-egy nagyobb kirándulást, amely magára utalja, elszakítja városától, kizökkenti a hétköznapból, s idegen lehetőségek felé vonzza, — persze csak ideiglenesen és kisérletképp, hogy aztán még inkább élvezhesse a megszokott én fölényét, s még biztosabban hangoztassa az emberek egyformaságát. Ma mindenki utazik, talán mert sehol sincsen otthon, s ma mindenki Európát menti, talán mert önmagán nincs mit mentenie. Robert de Traz, a genfi polgár, inkább csak exotizmusból utazgat, s ki tudja, hogy Európáért nem divatból aggódik-e. Mert Európa maholnap elsikkad bábái keze között; Indiától Darmstadtig minden modern ember-

halász Európára veti ki hálóját, s a Revue de Genève szerkesztője s a Dêpaysements szerzője ugyancsak Európa mellét kopogtatja, finom és kifogástalan testtartásban. E könyv előszavában Európa új képét igéri Traz, s a népek lelkének lényegét. Ehelyett azonban, fájdalom, exotikus tárcákat ad, nem a Stendhal lélektani, nem a Morand transcendens exotikumát, hanem azt a hevenyészett, félig regény-, félig riportszerű műfajt, amelyben, ezidőszerint, főképp a híres Tharaud-k jeleskednek, s amely kósza, de «pittoreszk» részletekből elképesztő «tanulságokat» vél leszűrhetni. Már a Complices-ban is volt valami ebből a csak festői, csak szemnek-való exotikumból: a kötet hat novelláját, megoldott csokor szálaiként, hat más-más nemzetű barátjának ajánlja a sokfelé járt szerző, s a hatodik egyenesen «magyar» légkörben történik. A Dêpaysements-ban szinte egyéb sincsen: «Öt nap Berlinben»; «Két hét Bécsben»; s mennyi pletyka és mennyi morál e rövid öt nap vagy két hét alatt! A kommunizmus utáni Magyarország külön fejezetet kap a könyvben, amelynek naiv közhelyei nem annyira az írónak, mint inkább kalauzainak lelkén szárad, s amelyben Traz nem is Rod-ra, hanem egy másik honfitársára, a mulatságos Tissot-ra emlékeztet. Hogy egy mozgékony írónőnket múzsává, sőt heroinává stilizál: ez inkább az exotizmus, az előre beállított «megfigyelés», a regényes és moralizáló hajlam tünete. De, hogy a magyar karaktert még ez a modern író is a budai kiskocsmák cigányzenéjében keresgéli, s hogy a magyar élet felől kaszinói vacsorákon s egyetlen hangos rétegnél tájékozódik, — mindez kissé felszínes előkelőségre, s kissé hivatalos európaiságra mutat. Akármilyen jóleső is Robert de Traz magyarbarátsága, s akármilyen önzetlen is az ő népekfeletti buzgólkodása, a semleges genfi polgárt, s a választékos úriembert nem tudja, s nem is akarja megtagadni. S mialatt, bizonnyal jóhiszeműn, utazgat, szerkeszt, cikkezik, s tósztokat mond a beteg Európa egészségére, talán nem is veszi észre azt a másik Európát, a magános próféták, a dadogószavú költők, a hazátlan művészek és a hitet szomjazók Európáját, az igazit, amely — talán — mégis csak megszületik egyszer, s amelynek vajmi kevés köze lesz majd a szalonkocsik s a kiskocsmák andalító romantikájához...

GYERGYAI ALBERT

A Nyugat 20 milliós pályázata

A Nyugat elhatározta, hogy kettős pályázatot hirdet: novellára és irodalmi tanulmányra. A pályadíjak összege 10—10 millió korona. A pályázat feltételei a következők:

1. *Kívántatik egy novella, melynek terjedelme legfeljebb egy ív – 16 oldal – a Nyugat formátumában számítva.* Tárgyválasztás vagy a feldolgozás módja tekintetében semmi korlátot nem szabunk a pályázók elé.

Három pályadíjat adunk ki a három legméltóbbnak talált pályaműnek. *Az első díj 5.000,000 kor. A második díj 3.000,000 kor. A harmadik díj 2.000,000 kor.*

A pályaművek 1925 évi *október 15-ig* küldendők be a Nyugat szerkesztőségébe *gépírással, névtelenül, lezárt jeligés levéllel,* mely a szerző nevét rejti. A határidő letelte után érkezett vagy a szerző nevével aláírt pályaművek nem bocsáttatnak pályázatra.

A pályadíjat nyert művek első közlési joga a Nyugaté. Ha ezeken kívül is akadnának a Nyugatban való közlésre érdemes pályaművek, ezeket a Nyugat közli és a nála szokásos honoráriumot fizeti értük.

Pályadíjat nem nyert művek kéziratait nem őrizzük meg.

2. *Kívántatik egy kritikai tanulmány valamely 1900 és 1925 között megjelent magyar irodalmi műről vagy ez időszakban virágzott magyar íróról. Terjedelme legfeljebb egy ív – 16 oldal – a Nyugat formátumában számítva.*

A többi feltételek, a pályadíjak is, azonosak a novellapályázat feltételeivel.

Mindkét pályázat bírálatára a Nyugat szerkesztősége a *Vörösmarty Akadémiát* kérte fel, amely három-három bírálót küldött ki e célra.

A novella-pályázat bírálói: *Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső, Osvát Ernő.*

A kritikai tanulmányra hirdetett pályázat bírálói: *Babits Mihály, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár.*

A Vörösmarty Akadémia tagjai az Akadémia szabályai értelmében nem nyerhetnek pályadíjat.

A pályázat eredményét a Nyugat 1925 évi december 15-iki számában hirdetjük ki.

A Nyugat szerkesztősége

A Nyugat minden közleményéért írója felel. A szerkesztésért felelős: BABITS MIHÁLY, GELLÉRT OSZKÁR, OSVÁT ERNŐ. A kiadásért felelős: KÁLDOR MIKSA igazgató. Kiadótulajdonos: NYUGAT KIADÓ ÉS IRODALMI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Pallas r.-t. nyomdája Budapest. 〈Tel.: 5—67, 5—68.〉 Felelős vezető: Tiringer Károly, műszaki igazgató.